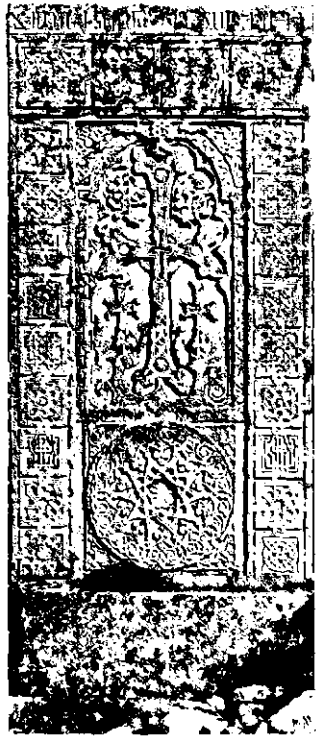

ՃՅՒՆՅՅՄ

Բարսի

Ի՞նչ ուր հայությունը օտար աշխարհներէ եկող օտարացնող ապրելուներու տակ տեղանայաւ եւ աղօտեցաւ՝ հայ Գիրքը դարձաւ գոյն եւ լոյս:

Ի՞նչ ուր հայութեան շունչը շիջելու աստիճան տկարացաւ ու բարակցաւ՝ հայ Գիրքը փչեց «շունչ կենդանի» եւ դարձաւ ձայն պայծառաշեջտ:

Ի՞նչ ուր հայությունը խոտորեցաւ ներքին անհաստատութեան, ուժացումի փորձութենէն այլելուած՝ հայ Գիրքը դարձաւ շեփորածայն յուշարար եւ խիղճի պարթնումի եւ ուղղումի մշտահունչ դողանջ:

3 / ԱՄԱՌ 1999

ԳԱՐԵԳԻՆ Ա. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

1.-Վ. ՕՇԱԿԱՆ	Օրէնք
14.-Ս. ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ	Արուեստ բերթութեան
22.-Ն. ԶԱՐԽՈՒՏԵԱՆ	Սեւ նժոյգին մահը
26.-Յ. ՊԱԼԵԱՆ	Բանաստեղծութիւններ
29.-Թ. ԹՈՐԱՆԵԱՆ	Շահան Շահնուրի եւ Հրայ Զարդարեանի հետ
35.-Ս. ՔԻԼԷՃԵԱՆ	Բանաստեղծութիւններ
40.-Պ. ՄՆԱՊԵԱՆ	Օր-ցերեկով-Բ.
59.- ☆ ☆ ☆	Երկրորդ կեանքը
60.- ԳԱՐԵԳԻՆ Բ. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ	Հայ մարդը՝ հայ գիրքին դիմաց...
64.- Հ. ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ	Յակոբ Օշական՝ թատերագիրը
87.- Ա. ԷԿՈՅԵԱՆ	Մակերեսի լարում (Թարգմ. Էլիզ Շարապիանեան)
97.- Ս. ԶԷՔԻՃԵԱՆ	Աբում Էկոյեան
106.- Լ. Կ. ՍՐԱՊԵԱՆ	Անվերջ հալածող յիշողութիւն
115.- Յ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ	«Յեղափոխութեան լոյսէ գօտին» եւ «Մարդ մը, որ Արարատ չունի իր հոգւոյն խորը»
126.- Պ. ՄՆԱՊԵԱՆ	«Ես իմ անուշ»ի տղիսականը
144.- ☆ ☆ ☆	Լոյս տեսան
151.- ☆ ☆ ☆	Մշակութային լուրեր

ՆՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ «ՆԱՄԱԶԳԱՅԻՆ»Ի ԿԵԴՐ. ՎԱՐՉՈՒԹԵԱՆ

228-2005

Բագրն

ԱՅՍԱԳԻՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ և ԱՐՈՒԵՍՏԻ

ԼԸ. ՏԱՐԻ ԹԻԻ 3 ԱՄԱՌ 1999 ՊԷՅՐՈՒԹ

Վ. Օշական

ՕՐԷՆՔ

(Թարգմարտադ՝ Վեց Տեսարան)

ԳՈՐԾՈՂ ԱՆՁԻՆՔ

2000

- 1.- ՀԱՄԱՐՁՈՒՄ ՈՍԿԱՆԵԱՆ (բացակայ ներկայութիւն մը):
- Մնած Հալէպ, 1938ին:
 - Գանատա գաղթած է 1958ին:
 - Ամուսնացած 1965ին, 27 տարեկանին: Լաւ ամուսին եղած է:
 - Ուսուցիչ, աւանդապահ, կեանքէն ճգմուած, բարի ու տկար մարդ մը:
 - Ամբողջ ուժը ազգին պաշտամունքէն կ'առնէ: Նախկին կուսակցական:
- 2.- ՏԱՍՄԻԿ ՈՍԿԱՆԵԱՆ- Համբարձումին կինը (բացակայ ներկայութիւն մը):
- Մնած 1942ին, Գաւիթէ: Մեռած խլիղէ՝ 1978ին:
 - Գաղթած ծնողքին հետ Գանատա՝ 1960ին:

– Աննչան, կրաւորական կին մը, համակ սէր եւ գուրգուրանք: Կը խորհրդանշէ զգացական կեանքի մնայուն, տոկուն ուժը: Օրէնքի մը գաղափարին եւ ոչ թէ ուժին ներկայութիւնը կը մարմնաւորէ ընտանիքին մէջ: Իր ուժը իր անսահման, անվերապահ սէրն է ընտանիքին «մարմինին» համար:

3.- ԱՆԱՀԻՏ ՈՍԿԱՆԵԱՆ

- Մնած 1968ին, Մոնրէյալ:
- Տաք, Հաղորդական նկարագիր մը ունի: Ֆրանսական Համալսարան կը յաճախէ ու կը պատրաստուի իրաւաբանութեան:
- Ենտրհալի, ինքնավստահ աղջիկ մը, որ կը սիրէ իշխել մարդոց վրայ:
- Զգացական, ուժեղ, բայց թաքուն, գրեթէ անգիտակից կապ մը հօրը հետ:
- Ազգային ինքնութեան տազնապ չունի: Բնական զգացումով կը նոյնանայ իր ընտանիքին, ազգին հետ: Օրէնքը միաթիք ուժ մը ունի իրեն համար:
- Հայկականութիւնը զուտ յայտնատեսութեան հարց է, պէտք չունի փաստուելու:
- Իր անձին ինքնութեան զօրաւոր գիտակցութիւնը ունի:

4.- ԳԱԿԻԹ ՈՍԿԱՆԵԱՆ

- Մնած 1971ին:
- Կրակոտ, կոուազան՝ առանց սակայն բիրտ ըլլալու:
- Մանկութեան տկար տղեկ մը եղած է, սակայն աւելի ուշ մարդած է մարմինը:
- Ետտ կապուած էր մօրը, որուն մահէն ետք ազատագրուած է ու դարձած պայքարի տղայ: Միջակ իմացականութիւն մը:
- Հայկականութիւնը յամառութեան արդիւնք է: Քրոջը ազգեցութիւնը:

5.- ՀՐԱՅՐ ՈՍԿԱՆԵԱՆ

- Մնած 1973ին:
- Նիհար, ոսկրուտ տղեկ մը: Համակրելի եւ վստահելի:
- Կանխահաս լրջութեամբ, աշխատասէր, իտէլիաթ:
- Արթուն ու խելացի: Ըմբոստ: /
- Արկածախնդրական գիծ մը ունի, որ սփիւռքեան յատկանիչ է: Բոլորն ալ ունին այդ գիծը: Բժիշկ ըլլալ կ'ուզէ:

Գործողութիւնը տեղի կ'ունենայ 1988ին:

6 Յուլիս 1998

Տեսարան 1.

Հանրային պարտեզ մը: Մառի մը կոթնած՝ աղջիկ մը մոպեդը կը հանէ, կը կազմէ թիւը: Շուրջը կը նայի ուշի ուշով: Կը սպասէ:

Քսան տարեկան, խելացի ու լուրջ դէմք: Երկայն, սեւ մազեր: Ջղուտ, արեւելեան մարմին մը: Կարմիր փէշ: Պզտիկ սեւ պայուսակ մը ունի: Տղեկ մը կ'անցնի առջեւէն:

ԱՆԱՀԻՏ.– Miguel, is it you?

MIGUEL.– (yes).

ԱՆԱՀԻՏ.– Look, I can not see you this afternoon. We must meet some other time.

MIGUEL.– (Why, what's the matter again?)

ԱՆԱՀԻՏ (բուռն շեշտ մը ունի).– The matter is that my father's not feeling well these days. His heart.

MIGUEL.– (What's that got to do with my seeing you?)

ԱՆԱՀԻՏ (աւելի բուռն).– Look, no one speaks like that with me about my dad, you understand? I said -- not tomorrow, I have to be with him after school, O.K.?

MIGUEL.– (You Armenians are all alike, you are slaves of tradition, there's fear in you, it is the Turks, no)?

ԱՆԱՀԻՏ (բարկացած).– Shut up you latino, and don't you talk about Armenians and Turks again.

MIGUEL.– (I thought you liked me a little Anait).

ԱՆԱՀԻՏ (յանկարծ թոնը կակուղ է, իզական).– Oh yes, I like you... there's something Armenian about you.

MIGUEL (almost shouting).– (What).

ԱՆԱՀԻՏ.– Yes... I don't know... the way you stand, you walk, your intelligence... what I like about you is that you are like an odar, like us, you know... I told you about that word.

MIGUEL.– Yes, will you see me tomorrow?

ԱՆԱՀԻՏ.– No Miguel, I shall not see you, my life has rules, there are rules in our family, in our home, do you understand that?

MIGUEL.– That's not a home, it is a prison.

ԱՆԱՀԻՏ.– It may be a prison to you, but to me it is a prison without doors, I choose to live in it..., do you understand that? Bye.

Անահիտ կը գոցէ ձեռքի գործիքը, պայուսակին մէջ կը դնէ: Վայրկեան մը կը վարանի կայնած տեղը, երկու աղջիկ

անջնեւն կ'անցնին, կը Հրէ մարմինը ծառին բունէն, կը Հետեւի անոնց, կը Հեռանայ պարտէզէն:

Տեսարան 2.

Չորս աշակերտ, երեք տղայ մէկ աղջիկ, նստեր են պատի մը տակ ու կը վիճին: Սփիւռքահայ տիպարներ են- ալլազան, ինքնագիտակից, աչքերնին միշտ շորս կողմերնին, միասին կը խօսին:

Աջէն Հրայր վազելով, շունչը հատած՝ կը հասնի քովեր-նին: Նիհար, նուրբ ու խելացի դիմագծով, ակնոցաւոր տղայ մըն է: Հենն է հեւ կը խօսի:

ՀՐԱՅՐ.- Տղաք, աղբարս տեսա՞ք:
ԿԱՐՊԻՍ.- Մէկ ժամ առաջ էր դուրս կ'ելլէր կոր, ամա չեմ գիտեր ուր գնաց. ի՞նչ է, ի՞նչ կայ որ:

ՀՐԱՅՐ (հեքը կ'արգիլէ, որ անմիջապէս պատասխանէ).- Հայրս է:

ԿԱՐՊԻՍ (անջնեւ ծած).- Ո՞վ:
ՍԻՄՈՆ.- Նստէ, Հրայր, նստէ, շունչ մը առ հէլէ:

ՀՐԱՅՐ (կը նստի, լուռ է վայրկեան մը).- Քոյրս Հիւանդանոցէն թէլէֆոն ըրաւ տուն, ես կ'աշխատէի կոր (լուռ է նորէն, տղաքը չեն գիտեր ինչ ընեն), պապաս սրտի ցաւեր ունեցեր է ըսաւ, Անահիտը անպիւրանս կանչեր, Հիւանդանոց տարեր է:

ՍԻՄՈՆ.- Արդէն Հիւանդ էր պապադ, չէ՞ մը:
ՀՐԱՅՐ (ոտքի կ'ելլէ, թակարդը ինկածի մը պէս).- Այո, բայց Դաւիթը պէտք է գտնեմ, պէտք է Հիւանդանոց վազէ, որ պապային քովը ըլլայ, Անահիտը մինակն է: Տեսա՞ք աղբարս:

ՍԻՄՈՆ.- Ձէ վալլայի, ամա...
Հրայր շուարած շուրջը կը քննէ: Ճիշդ այդ վայրկեանին տղայ մը վազելով կը մօտենայ խումբին: Ու մէկ ձայնի վրայ կը կանչէ, թեւերը բացած:

ԿԷՐԻ.- Սիմոն, Կարպիս, տղաք, ո՞ւր էք: (Հիմա կանգ կ'առնէ Հրայրին քով):

ՍԻՄՈՆ.- Ի՞նչ է, Կէրի, ի՞նչ ըլլայ... (Սիմոն ոտքի կը կայնի):

ԿԷՐԻ.- Դաւիթն է, տղաք, Դաւիթը կգտի բռնուած է:

ՀՐԱՅՐ.- Ի՞նչ, աղբա՞րս:
ԿԷՐԻ.- Այո:

ՍԻՄՈՆ (կը բռնէ ուսերէն).- Որո՞ւ Հետ:
ԿԷՐԻ.- Չեմ գիտեր, շատ էին, Հինգ-վեց... կարծեմ Ռուկերթոյին կէնկն է...:

Հրայր արդէն ոտքի նետուած է ու կը վազէ Կէրիին եկած ուղղութեամբ:

ՍԻՄՈՆ. - Հրայր, ո՞ւր կ'երթաս կոր անանկ մինակդ... ետ եկուր, ծօ՛, ատիկա քու գործդ չէ... Հրայր...

ԱԼԻՍ. - Հրայր, ետ եկուր...

ՍԻՄՈՆ (կը դառնայ կերպին). - Ո՞ւր է կոխը:

ԿԷՐԻ. - Քանթինին ետեւը, մեծ ծառին քով:

ՍԻՄՈՆ. - Հայտէ, տղաք գիրքերը Հոս ձգեցէք: Այիս, դուն Հոս կեցիր, Հսկէ վրան... Հրայր, մեզի սպասէ...

Տեսարան 3.

Ոսկանհաններուն տունը, ետեւի պատշգամբ: Նեղ տեղ մըն է, աթոռներով խճողուած: Պղտիկ, ցած սեղանիկի մը վրայ քիչ մը պտուղ կայ: Շաբաթ երեկոյ է: Հրայր նստած է լայն բազկաթոռի մը մէջ: Գլխուն շուրջը լայն վիրակապ մը անցած է: Ակնոց չունի: Բովը նստած է Դաւիթ - իր տարիքին Համար թիկնեղ տղայ մըն է, կոշտ դիմագծով, շատ կարճ կտրուած մազերով: Աջ այտին վրայ խոշոր վիրալաթ մը փակած է: Թեւերը ծալած՝ Հեռուները կը նայի:

ԴԱՒԻԹ. - Միտքէդ Հանէ պատպան քով այս վիճակով երթալը:

ՀՐԱՅՐ. - Ինչո՞ւ, Ի՞նչ կ'ըլլայ որ: Կ'ուզեմ երթալ:

ԴԱՒԻԹ. - Ասիկա քեզի դաս թող ըլլայ, անգամ մըն ալ ատ կոխներուն չես խառնուիր:

ՀՐԱՅՐ. - Սկզբունքի Հարց էր, ես պատիւին Համար, ընտանիքին պատիւին Համար էր:

ԴԱՒԻԹ. - Գիտե՞ս որ այդ շուներէն երկուքը դանակ ունէին ձեռքերնին: Աժան ազատեցար:

ՀՐԱՅՐ. - Ի՞նչ կ'ուզէիր որ ընէի:

ԴԱՒԻԹ. - Ակնոցդ ալ վրայ տուիր: Վաղը ատուու ես քեզի կը բերեմ Հատ մը: Տուր դեղագիրը:

ՀՐԱՅՐ. - Մէրսի, բայց ես պէտք չունիմ քու օգնութեանդ: Լուովին: Ներս կը մտնէ Անահիտ, մտպիւր սեղանիկին վրայ կը դնէ, կը նստի անոնցմէ անդին, սիկարէթ մը կը վառէ:

ԴԱՒԻԹ (առանց քրոջը նայելու). - Հիանդանո՞ցն էր:

ԱՆԱՀԻՏ. - (գլուխը կը շարժէ, ժխտական). - Ոչ: Լուովին:

ԴԱՒԻԹ. - Ես աս լաթինները լաւ կը ճանչնամ: Տկար, վախկոտ են ըսելով է, որ խումբով կը յարձակին:

ԱՆԱՀԻՏ. - Դաւիթ, վստահ եմ դուն էիր, որ գրգռեցիր, Հիմա մի կ'եցնենք մեզի:

ԴԱՒԻԹ (Անահիտին կը դառնայ). - Քոյրիկ, քեզի Համար Հոգիս կու տամ, ամա չեմ ուզեր, որ գլխէդ վեր բաներուն խառնուիս, ո՛չ դուն, ոչ ալ Հրոն:

ԱՆԱՀԻՏ. - Ականջ մի կախեր, ծօ՛, շիտակ էր ըրածդ: Մինչեւ որ կարեւոր բան մը չփտանգես, մինչեւ որ մեծ սիւղ մը չընես՝ կեանքէն բան չես Հասկնար:

- ԳԱԻԻԹ.** - Պարապ-պարապ մի խօսիր, գիտե՞ս ինչ կրնային ընել իրեն այդ վայրի շուները:
- ԱՆԱՀԻՏ.** - Հոն ըլլայի՛ ես ալ Հրոյին ըրածը կ'ընէի: Սկզբունքի Հարց է:
- ԳԱԻԻԹ** (քիթին տակէն խնդալով). - Ամազոնները ետ եկեր են... (Յանկարծ ջղայնացած, գրեթէ պոռալով): Հե-րոսութիւն չէր ասիկա...
- ՀՐԱՅՐ.** - Ես Հերոսութիւն չէր որ կ'ընէի:
- ԳԱԻԻԹ** (առանց մտիկ ընելու եղբօր ըսածը). - *You're mad աղ-ջիկ, երկու վիրաւոր չէ՞ր բաւեր մեր տունին մէջ, դուն ալ կ'ուզես նո՞ր մը բերել, sbit... ո՞ւր է մեր խելքը... այդ վայրենիները չես գիտեր դուն, ուժէ միայն կը Հասկնան:*
- ԱՆԱՀԻՏ.** (մեղմ խնդուք մը ունի). - *Էկու չկոտինք Հիմա, Գաւօ, պապան այդ վիճակին մէջ, դուք ալ ասանկ պեր-պաթ... մուխդ մարեր են Հա...*
- ԳԱԻԻԹ.** - *Ոնզա՛ դուն, քոյրիկ, ամա քանի մը Հողի գիտեմ, որ ակոյ չունին, որ խնդան: (Բոունցքին կը նայի): Կարսիան, որ Եռագոյնը պատեր էր Մայիսին, յետոյ այդ Միկէլ ըսուած գիպիլը...*
- ԱՆԱՀԻՏ** (կը շտկուի նստած տեղը). - *Աս ան Միկէլն է, որ ոսկի բանալին չաճեցաւ անցեալ ամիս:*
- ԳԱԻԻԹ.** - *Այո, դպրոցին է՛ն խելացի տղան է, այո, ամմա, երբ ասանկ բաներու դայ՝ ո՛չ խելք, ո՛չ մեղք կը մնայ գլուխնին:*
- Լուռթիւն:
- ԱՆԱՀԻՏ.** - *Է ինչո՞ւ Հրայրին կ'ըսես, որ սխալ է ըրածը, ուժը ուժ է, ինչ ձեռով որ ան ունենաս:*
- ԱՆԱՀԻՏ.** - *Ինքզինքիդ այդ ինչ Հովեր տուեր ես:*
- Լուռթիւն: Դաւիթ քրոջը կը նայի, բայց չի խօսիր:
- ՀՐԱՅՐ.** - *Ես չեմ գոջար: Նորէն կ'ընեմ եթէ պէտք ըլլայ:*
- ԳԱԻԻԹ.** - *Հարկաւ, ամէն մարդ իր պարտականութիւնը պիտի ընէ:*
- ԱՆԱՀԻՏ.** - *Այդ Միկէլը...*
- ԳԱԻԻԹ.** - *Գիտեմ, Անահիտ, քու պոյ-ֆրէնտդ է: (Կը խնդայ քիթին տակէն): Բայց քիթը-բերանը մէկ ըրի: (Կը գոցէ բոունցքը, կը նայի իր ուժի պատկերին):*
- ՀՐԱՅՐ.** - *Ոնչո՞ւ: (Պատասխան չկայ իր Հարցումին: Նորէն եղբօրն ու քրոջը կը դառնայ նայուածքը: Ձայնը ջղայնացած, բարկացած թոն մը ունի Հիմա): Ի՞նչ կ'ըլլանք կոր մեր ընտանիքին մէջ, Հէ՞, Հոնտեղ պապան Հիանդ պառկած է, միւսը Հոս օտարի մը Հետ բռնուած է, եւ դեռ Աստուած գիտէ քոյր-եղ-բայր դուք ինչ գաղտնի կոխներ եւ Հաշիւներ ունիք մեր մէջ... ընտանի՞ք է ասիկա:*

- ԱՆԱՀԻՏ.** - Աս բաներուն մի խառնուիք դուն, խելքդ չի Հասնիր, չես Հասկնար:
- ՀՐԱՅՐ.** - (ոտքի կը ցատկէ, գրեթէ պոռալով).- Շատ ալ կը Հասկնամ, քիթիս մի խնդաք, ես ձեր...
- ԱՆԱՀԻՏ.** - (ձայնը յանկարծ բարձրացած, ընդմիջելով եղբորը խօսքը).- Հրօ, մտիկ ըրէ քսածս, ես ու աղբարդ բան մը չունինք մեր մէջ... շնտակ ըրաւ աղբարդ, իր տեղը ըլլայի՛ նոյնը պիտի ընէի:
- ԴԱԻԻԹ.** (կարճ լուսին).- Հրօ, Հայուցեան շահը կայ Հոս, է՛ն կարեւորը:
- ՀՐԱՅՐ.** (յանկարծ Անահիտին կը դառնայ, նոյն բարկութեամբ).- Ի՞նչ գործ ունէիր դուն լաթինոյին Հետ, ա՞տ է ընտանիքին շահը, ազգին շահը, Հէ՞, պապային շուրջը կը դառնաս, մայրութիւն կ'ընես կարծես թէ...
- ԱՆԱՀԻՏ.** - Յ՛հ, գործ ունինք քեզի Հետ... մարդը ինձանքի պէտք ունի, չե՞ս Հասկնար:
- ՀՐԱՅՐ.** (ձայնը նորէն կը բարձրանայ).- Ձէ, չեմ Հասկնար, սա լաթինո՞ն ալ...
- ԱՆԱՀԻՏ.** (ընդմիջելով).- Լեզուդ քեզի քաշէ, Հրայր:
- ԴԱԻԻԹ.** (զուսպ եւ ծանր).- Հէյ-Հէյ... Ի՞նչ կ'ըլլանք կոր:
- ԱՆԱՀԻՏ.** (ձայնը նորէն իսխ ու սուր).- Մի խառնուիք իմ գործերուս, Հասկցա՞ք... ոչ որք Հաշիւ ունիմ տալիք, ոչ որք: Ես ձեզի կը վստահիմ, դուք ալ ինծի վստահեցէք:
- ԴԱԻԻԹ.** (Հեզնական շեշտով).- Պրաւօ, քոյրիկ, ասանկ ուրեմն:
- ԱՆԱՀԻՏ.** - Այո ասանկ, եթէ իրարու վրայ Հաւատք չունինք, լանցաւ-դնաց ամէն ինչ, մենք մէկ ընտանիք չե՞նք, եթէ իրարու վրայ վստահութիւն չունինք՝ գլուխնիս առնենք երթանք, ամէն մէկը տեղ մը թող ապրի, ուրիշներուն կը Հանդիպինք...
- ՀՐԱՅՐ.** - Վա՞նք է՝ ինչ է ասիկա,
- ԱՆԱՀԻՏ.** - (ձեռքերը շարժելով կը խօսի Հիմա, ծայր աստիճան լուրջ).- Պիտի կռուինք ալ, պիտի Հայհոյենք ալ, պիտի սիրենք ալ, բայց ամէն բանէ առաջ՝ պիտի Հաւատանք իրարու, Հրոյին ըրածին պէս: Ազատ պիտի ապրինք:
- ԴԱԻԻԹ.** - Աս ի՞նչ ազատութիւն է, Հէ՞, առանց օրէնքի ազատութիւն չկայ, չէ՞, ամա ո՞վ կը դնէ կոր օրէնքը:
- ՀՐԱՅՐ.** (բուռն շեշտով).- Այո, ասաջին օրէնքը օտար պիտի չտեսնաս, անանկ սիրել-միտել չկայ Հայերէն դուրս, ընտանիքէն դուրս: (Յանկարծ քրոջը կը դառնայ): Պապան գիտէ՞ մը, որ...
- ԱՆԱՀԻՏ.** (ոտքի կը նետուի).- Մօ, դուն ի՞նչ գիտես սիրելու մասին, Հէ՞, պարսպ-պարսպ կը խօսիս, մատ մը

Հասակով երբ դաս կու տաս մեզի, զնա՛ նախ մեծցիր, մարդ եղիր...

ՀՐԱՅՐ (ուրբի է ու պիտի նետուի դէպի դուրս՝ երբ Դաւիթ կը բռնէ թուէն).- *Ես կ'երթամ կոր:*

ԴԱԻԻԹ.- *Ո՛ր:*

ՀՐԱՅՐ.- *Դուրս:*

ԴԱԻԻԹ (խիստ ուժգին).- *Նստէ՛ (թուէն կը քաշէ վար, կը նստեցնէ իր տեղը): Դուրսը-ներսը հոս է, տունին մէջն է:*

ՀՐԱՅՐ (ուժեղ շարժումով դաստակը կ'ազատէ Դաւիթի ձեռքէն, բայց կը մնայ նստած տեղը: Ձայնը զսպուած է, բայց բարկութիւն կայ մէջը).- *Մէկ պայմանաւ կը մնամ — մարդ ինձի քարոզ պիտի չկարդայ Հայութեան կամ բնտանիքի մասին: Մինչեւ հոս Հասեր է... (Ձեռքը կոկորդին կը տանի): Հէ՛ջ մէկէն դաս չեմ ուզեր առնել, գիտցած եղէք:*

ԴԱԻԻԹ.- *Լաւ, լաւ:*

Լուռութիւն: Անահիտը նոր սիկարէթ մը կը վառէ:

ՀՐԱՅՐ.- *Մարէ՛ սա մէնէպէթ բանը պէ՛:*

ԱՆԱՀԻՏ (կարեւորութիւն չի տար Հրայրին).- *Տղաք, մէկ բան մնաց: (Լուռ են տղաքը, կեդրոնացած՝ իրեն կը սպասեն: Անահիտ առաջ կը հակի, կը մօտեցնէ պլուխը անոնց: Հրայրին գլուխը կը փախի ծուխէն): Աս տունին օրէնքը: (Լուռ է): Պապան հիւանդ է, գալ շարաթ տուն կը վերադառնայ, բայց դեռ մէկ ամիս ալ կէս-ստող կէս-հիւանդ վիճակ մը պիտի ունենայ: Անանկ որ... մենք երեքս պիտի նստինք եւ Համաձայնինք, թէ ինչ պիտի ըլլայ սա տունին օրէնքը:*

ՀՐԱՅՐ.- *Հիմա՞:*

ԱՆԱՀԻՏ.- *Այո, հիմա՛: Վաղը առտու ալ պապային քով պիտի երթանք միասին: Քիչ առաջ էր թէլէֆոն ըրի հիւանդանոց՝ ըսին լաւ է վիճակը, վտանգը չէ անցած, բայց լաւ է: Հրայր, դուն կու դաս՝ եթէ Դաւիթը օրէջը տայ:*

Լուռութիւն:

ԴԱԻԻԹ.- *Ես իրեն ըսի արդէն:*

ԱՆԱՀԻՏ.- *Տղաք, ասկէ ետքը մենք ենք սա տունին պապան: Ազատ ենք, եւ ազատ չենք նոյն ատեն: Անկեղծ եւ քաջ պիտի ըլլանք իրարու հետ, եւ սա տունը Հայու մաքուր, ազնիւ տուն պիտի մնայ: Ես կը հաւատամ, որ իրար աւելի լաւ պիտի հասկնանք, քան առաջ:*

ՀՐԱՅՐ.- *Ես այնքան ալ վստահ չեմ: Յետոյ, իրար սիրելու չմասին բան մը չըսիր, կարելոր չէ՞:*

ԱՆԱՀԻՏ.- *Շատ կարելոր է, բայց այդ մասին չեն խօսիր:*

ԳՈՐԾՈՂ ԱՆՁԻՆՔ
Հինգ փարի եփք - 1993 Մարտ 18

1.- ԱՆԱՀԻՏ ՆԱԶԱՏՐԵԱՆ

- 1991ի ամառը ամուսնացած է երեւանցի Արթուր Սա-
չատրեանին հետ, որմէ ունցած է աղջիկ գաւակ մը՝ Հրանդը,
ծնած է 1993ին:
- 1997ի գարնան ամուսնալուծուած է: Հիմա կը կենակ-
ցի Ֆրանսացիի մը հետ:
- Գործը շատ յաջող է, իրաւաբանի մեծ պաշտօն մը
ունի վարչապետի մը գրասենեակին մէջ: - Իր հին «Հովը»,
ազատ, բայց օրէնքները յարգող, կեանքը սիրող եւ վայելող
սիրուն եւ համակրելի կնկան մը ոճը վրան է միշտ:
- Քաղաքականութեան մէջ կը պատրաստուի մտնել:
Տկարութիւնը՝ փառասիրութիւնն է միշտ:
- Պահած է ազգային ջիւղը, հակառակ անոր, որ հայու-
թիւնը, իրեն համար, միշտ յետամնաց ու քարացած նկարագիր
մը ունի:

2.- ԴԱԻԹ ՈՍԿԱՆԵԱՆ

- 1991ին Արցախ գացած է կռուելու, ազգային ազնիւ
զգացումէ մղուած:
- Աւելի Հուժկու երեւոյթ մը ունի հիմա:
- Արտայայտութիւնը միշտ լուրջ է:
- Ձախ ձեռքը եւ աջ աչքը կորսնցուցած է: Աչքին վրայ
սեւ կափարիչ մը կայ ու թեւին ծայրը միշտ գրպանն է:
- 1993 Փետրուարի սկիզբի ծանր կռիւներուն մասնակ-
ցած է:
- 1993 Մարտի սկիզբը ետ Մոնրէալ եկած է, կազդուր-
ւելու:
- 1993 Մարտ 19ին Ղարաբաղ կը վերադառնայ:

3.- ՀՐԱՏՐ ՈՍԿԱՆԵԱՆ

- Ըմբոստութեան ոգին դինքը զուրս հանած է հայու-
թեան նեղ ու ընթացիկ պարունակէն.
- Հայրենասիրութիւնը մաշած է՝ իբր հետեւանք կու-
սակցական կեանքէն իր կրած ծանր յուսախաբութեանց:
- Բժշկութեան իր վերջին տարին է ու մխրճուած է մի-
շազգային դատերու մէջ:
- Ամնէսթի ինթըրնաչընը, Մէտրսէն սան Ֆրոնթիէու
էյծի պրպատումներու մէջ է:
- Որոշած է Մալի երթալ ու բժշկութեան գործնական
տարին հոն ընել:
- Աշխարհը պտտելու, ճանչնալու ու վայելելու կիրքը
մտած է մէջը:

- Ջուրի մնայուն արմատի պահանջը. հայ ըլլալը կը բաւէ:
- Սեռային կեանքը կը մնայ իր Աբելլէսի կրունկը:
- Տիգրբապէս չէ փոխուած:

Տեսարան 4.

Նեղ, պզտիկ սենեակ մը: Ցած ու տկար լամբ մը կախուած է առաստաղէն: Աջին՝ պատուհան մը:

Ջախ անկիւնին՝ ցած անկողին մը, որուն վրայ Դաւիթ երկնցած է՝ զինուորի զգեստով ու կօշիկներով: Աջ աչքին վրայ սեւ լաթ մը կապուած է: Լոռիքին կը տիրէ: Նորքի պատին յեցած՝ Հրացան մը, եւ անկիւնին՝ տոպրակ մը:

Դաւիթին քովը ցած սեղանիկ մը կայ- վրան՝ Հեռաձայնի կարմիր գործիք մը: Գործողութիւնը տեղի կ'ունենայ 1992 Դեկտեմբերին:

Ցանկարծ տկար զանգ մը կը լսուի Հեռաձայնէն: Աջ ձեռքով մը վերցնէ գործիքը, ականջին կը տանի: Չէզոք է ձայնը:

ԴԱՒԻԹ.- Այո

ՍԱԳՕ.- Դաւիթ:

ԴԱՒԻԹ.- Սազօ, դո՞ւն ես:

Ոտքերը վար կ'աննէ, կը նստի անկողին մէջ, դէմքը պայծառացած:

ՍԱԳՕ.- Ի՞նչ կ'ընես կոր:

ԴԱՒԻԹ.- Հէյ, Սազօ, եկե՛ր ես ի վերջոյ, քեզի կը սպասէի կոր: Հէյ, նստեր եմ, Հիւանդանոցին մէջ պզտիկ գործ մը տուած են մինչեւ երթալս: Դո՞ւն ուր ես, Ասկէրանէն եկա՞ր ի վերջոյ:

ՍԱԳՕ.- Հա, եկայ, Հիմա Շուշի եմ, երկու օր Հոս կը մնամ, վերջը...

ԴԱՒԻԹ (ընդմիջելով).- Նայէ, Սազօ, քանի Հոս կը մնաս կոր աս տարի, քեզմէ քան մը պիտի խնդրեն:

ՍԱԳՕ.- Ի՞նչ է:

ԴԱՒԻԹ (լուռ է).- Ցասմիկը զիտես, չէ՞, Սաչային մեծ քոյրը:

ՍԱԳՕ.- Սաչան, որ Հարատիսի մէջ ինկաւ Սեպտեմբերին:

ԴԱՒԻԹ.- Այո: (Լուռ է: Ետ կը նստի, կը կոթնի պատին): Ցասմիկը Շուշի կը բնակի, Նալպանտեան փողոցին ծայրի տունը, մեծ մօրը Հետ: (Լուռ է նորէն): Գիտես, ես ետ կ'երթամ կոր, ամմա կ'ուզեմ, որ անոր Հող տանիս՝ ես Հոս չեղած ատենս, երբ Շուշի գաս, երթաս նայիս ինչպէս են, ինքը եւ մեծ մայրիկը: Ես Փանատայէն անոնց պիտի օգնեմ, նայէ որ ձեռքերնին կը Հասնի՞ կոր դրկածս... աչքդ վրանին թող ըլլայ, Սազօ:

ՍԱԳՑ. - Հարկաւ, տղայ, ատ ի՞նչ է որ, ես ամէն շարաթ կ'երթամ կը նայիմ, հէշ հող մ'ընեք:

ԴԱԻԻԹ (լուռ է նորէն). - Կրնա՞ս աս իրիկուն Հոս դալ, Ստեփանակերտ, ուրիշ բան ալ ունիմ քեզի ըսելիք:

ՍԱԳՑ. - Կարեւորը, լա՞ւ ես դուն:

ԴԱԻԻԹ. - Հա, ես լաւ եմ, միայն աս ձեռքս կը ցաւի երբեմն, գիտես:

ՍԱԳՑ. - Ծօ Դաւիթ, ինտո՞ր եղաւ ատիկա:

ԴԱԻԻԹ. - Հէջ, ճանրմ, պատերազմ է, կ'ըլլայ, չար բախտն էր: (Մեղմ խնդուք մը ունի):

ՍԱԳՑ. - Ձէ, չէ, պատմէ, ինչ կ'ըլլաս, ես բաներ մը լսեցի, ամմա դուն...

ԴԱԻԻԹ. - Վազ անցիր, Սազօ, Հին պատմութիւն է, ուրիշներ մեռան, Վարդանը, Մուշեղը...

ՍԱԳՑ. - Ինչ կ'ըլլաս, Դաւիթ, ծօ կրնանք ա՛լ չտեսնել իրար...

ԴԱԻԻԹ (լանկարծ լրջացած). - Իրաւունք ունիս: (Լուռ է կարծ պահ մը): Ասկէ երկու շարաթ առաջ էր, Մարտակերտի կռիւին ատենը, ես եւ Վարդանը Մալխէյի գիւղին ետեւի անտառը գացինք՝ Թուրքին զօրքը թիկունքէն ըսնելու: Առտու էր, թուրքերը առտուները չեն կռուիր, գիտես: Ամմա աս առտու ուրիշ էր: Մենք մօտեցեր էինք Հին կամուրջին, մէջ մըն ալ տեսանք թուրքերը սկսան շարժիլ դէպի անտառ, չորս մեքենայով մօտ յիտուն զօրք: Մեր վաշտը Գիւլիջա գիւղին քովն էր, Վահանին ըսի, որ ետ երթանք լուր տանք տղոց: Ամմա միշդ այն ատեն մեզի տեսեր են շուները, տասը թուրք եկան մեր վրայ ծառերուն մէջէն, Վարդանը զարկաւ չորսը, միշդ այն ատեն միւս կողմէն մեր վրայ կրակ բացին, Վարդանը քովս էր՝ զարկին, ինկաւ ձկնաձկն, Դաւիթ, ես զարնուեցայ», ըսաւ, ես չշարժեցայ, «Մի վախնար, Վարդան» ըսի, «ես քեզի կը հասցընեմ մերիններուն»: Պիտի գրկէի՞ տեսայ, որ ձախ ձեռքս գացեր է, անանկ մորթէ՛ մը կախուած է:

Լուռ է: Ձախ ձեռքը կը հանէ գրպանէն, կը նայի լաթի մէջ փաթեթուած դաստակին:

ՍԱԳՑ. - Յետո՞յ:

ԴԱԻԻԹ. - Թուրք զօրքը առաջ գացեր էր, երբ եկան իրենց վիրաւորները հաւաքելու: Ձորս հողի էին, շոճուխներ: Մէկ Հատ ալ բժիշկ կար իրենց Հետ, պեխաւոր, Թէրս, հսկայ մարդ մը: Մեզի տեսաւ նէ՛ մեր կողմը եկաւ հայհոյելով, ասորձանակը Հանեց, քաշեց մեր վրայ: Վարդանը վրաս ինկած էր, անանկ որ՝ ինծի չբալաւ: Այն ատեն տեսաւ իմին քարդուած ձեռքս, քովս կայնած էր, կօշիկով մէջ մը զարկաւ կոտրած ձեռքիս, յետոյ՝ երեսիս, տեսայ որ ասորձանակով

միւս ձեռքիս սլիտի դարնէ, մէկէն ոտքը բռնեցի, ամբողջ ուժովս քաշեցի, վար ինկաւ մարդը, դահակս Հանեցի, փորին խոթեցի երեք անգամ: Առանց ձայնի մեռաւ, սատկեցաւ:

ՍԱԳՕ.- Յետո՞յ:

ԴԱԻԻԹ.- Վերջը մերինները յարձակեցան, թուրքերը ես քշեցին, գիս ալ Հոս, Հիւանդանոց բերին: (Դաւիթ լուռ է նորէն):

ՍԱԳՕ.- ԱնՀաւատալի պատմութիւն է ստիկա: Դաւիթ, դուն ասոր նման ուրիշ պատմութիւն մըն ալ ունիս, չէ՞:

ԴԱԻԻԹ.- Այո: Ան ալ Հին բան է:

ՍԱԳՕ.- Կարծեմ թուրք վիրաւոր մը շալկած ճակատէն մեր Հիւանդանոցը տարած ես, չէ՞:

ԴԱԻԻԹ (կը խնդայ քիթին տակէն).- Ձէ, մերը չէ, իրենցը տարի:

ՍԱԳՕ.- Ի՞նչ:

ԴԱԻԻԹ.- Այո, անցեալ տարի էր, ձիւն-ձմեռ գիւեր մըն էր, Զանդեան էի, պզտիկ կոխէ մը կը դառնայինք կոր, ասոր Հանդիպեցայ, երխտասարդ գինուոր մըն էր, ծառի մը տակ ինկած, կաս-կարմիր արիւնը ձիւնին վրայ, ճիշդ եղբորս նման տղայ մը, անոր ալ ձայնը գրեթէ, չղիմացայ, ծօ, «մօրդ սիրոյն մի մեռցնե՞ր գիտ» ըսաւ, «արդէն կը մեռնիս կոր, թո՛ւրք» ըսի, «չեմ ուզեր մեռնիլ» ըսաւ անանկ յուզուած ձայնով, որ «Հէջ Հայ մեռցուցած ես մը» Հարցուցի, «մօրս վրայ երդում կ'ընեմ, որ չեմ մեռցուցած» ըսաւ: (Լուռ է Դաւիթ, յուզուած իր խօսքերէն):

ՍԱԳՕ.- Է՛է, վե՛րջը ինչ եղաւ:

ԴԱԻԻԹ (լուռ է).- Հէջ, ի՞նչ կրնաս ընել, շալկեցի, ետ իրենց գիծերը տարի:

ՍԱԳՕ.- Բեզի բան մը չըրի՞ն:

ԴԱԻԻԹ.- Ձեռ Հաւատար, բայց կա՛մ չՀաւատացին, կամ ալ անբան շուարած էին, որ բան մը չըրած՝ փախայ մութին մէջ:

ՍԱԳՕ.- ԱնՀաւատալի է, վալլաՀի:

ԴԱԻԻԹ.- Այո, անՀաւատալի, Յասմիկն ալ ճիշդ նոյնը կ'ըսէ, Հրաշքի պէս բան մըն էր... (Լուռ է, կը թուի խորհրդածել): Նայէ, Սաքօ, դուն վաղը կրնաս նէ եկուր, բայց եթէ չկրնաս գալ, քեզի վերջին ըսելիք մըն ալ ունիմ:

ՍԱԳՕ.- Խօսէ:

ԴԱԻԻԹ (կը թուի վարանիլ, բայց ի վերջոյ կ'որոշէ բացուիլ ընկերովը).- Որոշած եմ Հոս՝ Ղարաբաղ գալ ապրիլ կեանքս:

ՍԱԳՕ.- Պիտի ձգե՞ս Գանատան:

ԴԱԻԻԹ.- Այո, Յասմինկին Հետ պիտի ամուսնանամ, Եուզի տունը կը պահենք, Մարտակերտի մէջ նոր կեանք մը կը սկսինք:

ՍԱԳՕ.- Է, անանկ է նէ՛ ինչո՞ւ ետ կ'երթաս կոր Հիմա:

ԴԱԻԻԹ.- Պէտք է երթամ, որ բացատրեմ մերիններուն, քոյրիկիս մանաւանդ: Ան է միշտ կ'ըսէ, որ մենք Սփիւռքի պտուղ ենք, Հայաստան չենք կրնար արմատ նետել:

ՍԱԳՕ.- Իրաւունք ունի քոյրիկդ:

ԴԱԻԻԹ.- Պապամ, ես պարզ մարդ մըն եմ, ո՛չ մտաւորական եմ, ոչ ալ շուկայի կամ կոխի մարդ, սիրտս ո՛ւր կը քաշէ՛ Հո՞ն ալ կ'ապրիմ: (Լուռ է): Սաղօ, սա Սփիւռք ըստածը շատ բարդ է ինծի համար, ծօ, ամէն մարդ իր տունին մէջ պէտք է ըլլայ, ամէն մարդ իր Հողին վրայ, սա չէ՞ մը կեանքի օրէնքը, ըսէ: Ես չեմ սիրեր օտար ըլլալ, թուրիսթի պէս ասոր-անոր երկիրը թափառիլ, անանկ չէ՞ մը:

ՍԱԳՕ.- Վալլահի Դաւիթ, չեմ գիտեր ինչ ըսեմ:

ԴԱԻԻԹ.- Հայաստանը մեր տունն է, ես Հոս պիտի ապրիմ:

ՍԱԳՕ.- Լաւ, լաւ:

Լուռ թիւն:

ԴԱԻԻԹ.- Լաւ, Սաղօ ճան, ինտոր կ'ըսեն Հոս... նորէն կը Հանդիպինք, վստահ եմ:

ՍԱԳՕ.- Ետ բանակ պիտի դաս, չէ՞:

ԴԱԻԻԹ.- Հարկաւ: Երկու շաբաթ վաքանս է ասիկա:

ՍԱԳՕ.- Ես կը փորձեմ վաղը գալ: Զեղաւ նէ՛ բարի ճանապարհ:

ԴԱԻԻԹ.- Եալլա, մնաս բարով:

Դաւիթ մեղմօրէն վար կը դնէ գործիքը, կը մնայ անշարժ, նայուածքը անորոշ կէտի վրայ: Դուրսէն մէկը բան մը կը պոռայ, ինքը դանդաղ քայլերով կը մօտենայ պատուհանին ու կ'անշարժանայ, աչքը դուրսը, մտասույզ:

Վարագոյր

(Մնացեալը յարորդով)

ՎԱՀԷ ՕՇԱԿԱՆ

Մ. Կիրակոսեան

ԱՐՈՒԵՍՏ ԲԵՐՌՈՒԹԵԱՆ

Ի՞նչ ըսիք,
բանաստեղծութի՞ն կ'ուզէք,
բայց խնդրե՛մ, ըսէ՛ք, երբուքն է ի վեր
տեսանողներն աչ ծածկագիրներ կը միտեն
եւ կը պայթեցնեն ակերն անծանօթ՝ լռութեան լեզուին:
Նախ մէյ մը չըսէ՛ք, թէ ճիշդ ի՞նչ կ'ուզէք, մահե՛րդ թէ ցնծերգ,
ո՞ր չափի վրայ եւ ըստ օրինաց ո՞ր գիրքին արդեօք,
հլու-հնազանդ եւ ձեզի ծանօթ երգե՛րն ամէկտս,
թանգարան հոտող բրածոյ խօսքե՛րը,
ընդդիմադիր այբուբե՛նը նոր լեզուին,
խորհրդատր ակնթա՛րթը քերթողին,
սովորակա՛ն կացութեան մէջ,
թէ շատ ծանօթ վիճակներուն
նուպաները անսովոր...

Ուրեմն լուրջ էք,
վճռած էք հաստատ եւ այսօր
անպայման բանաստեղծութիւն կ'ուզէք:
Բայց հաճի՛ք, ըսէ՛ք, թէ ճիշդ ի՞նչ կ'ուզէք,
անցեալէն ժառանգ եւ կոշկոռ կապած կաղապարնե՛րը,
անմեղ-անվտանգ նիւթե՛րը,
արտակարգ կառո՛յցը,
ինքնամերժ խօ՛սքը,
գիտ պատկերնե՛րը,
յանգն ու հատա՛ծը,
փոխաբերութի՛նը,
երաժշտութի՛նը,
նշաննե՛րը բանին,
թէ... ես ի՞նչ գիտնամ...

Հաճի՛ք, շատ լուրջ եմ, հեռացէ՛ք,
դո՛րս ելէք այս սպիտակ արշակաւանէն

Եւ թնճուկներու տարօրէն հեղձուցիչ մոլորակէն,
որ ինքնաբովս էր, բայց... բանաստեղծութիւն չէր,
բանաստեղծութիւն էր, բայց երբե՛ք ինքնաբովս չէր,
ինքնեկն ու բանաստեղծութիւնն էր միաժամանակ
Եւ ցատումն ու բոցը այս աշխարհին հասարակ,
միշտ լարուած՝

սլանալու դէպի յառաջ,
Եւ տարօրէն սոված ու բիրտ՝
զառագեղէն դուրս խոյացող գայլին պէս,
յօշոտելու ո՛չ միայն այս անջրպետը մթին,
այլեւ՝ նոյնիսկ, նո՛յնիսկ ինքզինք
Եւ աշխարհներ շրջանցող
ի՛ր իսկ խօսքը անառակ...
Եւ ծուռ գայլ դարձած՝

նօթի ու հպարտ ճիշդ գայլին նման
Ես յառաջացայ ու յառաջացայ՝
յօշոտելու —

ոչ թէ շողերն արիւնին,

յօշոտելու —

ոչ թէ խաւարն անեզրին,

յօշոտելու —

ոչ թէ լոյսը խաւարին,

յօշոտելու —

ոչ թէ խօսքն ալ իմ վերջին,

այլ՝ ճշմարի՛տ, ճշմարի՛տ

ճշմարտութիւնն իմ ներքին:

Եւ նօթի ու ծուռ

գայլէն անելի խոյանքով մը խօլ

Ես յառաջիկայ գիշեր ու ցերեկ

ծործորներն ի վար խօսքին անդունդին

Եւ աստղերն ի վեր լուսոյ խորհուրդին —

ոչ թէ բանաստեղծութեան,

ոչ թէ քինախնդիր մուսաներուն,

ոչ թէ կեանք կոչուած խաչելութեան,

ոչ թէ երկինքի գթասիրտ հոգի-բերիններուն

Եւ ոչ ալ իմ ու ձեր սիրոյն,

այլ որովհետեւ՝

եղայ վեհաճաշ Եւ սէ՛րը եղայ,

եղայ նկանակն ու զինին ողբին
 եւ եղայ, եղա՛յ սարսափ ու զրկանք,
 երազ ու խաբկանք, ցաւ ու անբջանք,
 կարօտ անհաշիւ եւ հաշիւ անճիշդ,
 եւ իմ էութեան դաշտերուն մէջ ցուրտ
 ցանեցի բոլոր ճիշդ ու սլացիկ բոցերը ցափն,
 լոյս պատուաստեցի աստղեր օրօրոզ ծիւերն երկնային
 եւ հրահանգեցի երկրագունդ գանկիս պտըտիլ ու պտըտիլ՝
 էութիւնն իր յար որոնող Միր-Կաթինէն աւելի,
 եւ ստիպեցի գլխուս դողանջել արինիս մէջ,
 եւ ստիպեցի գլխուս դողանջել տիեզերքին մէջ,
 եւ ստիպեցի գլխուս դողանջել տիեզերքն ի՛մ մէջ
 եւ դառնալ մահերգն ու ցնծերգը ժամանակին՝
 առանց արինի,
 առանց հաշիփ,
 առանց անհունի,
 առանց ժամանակի,
 եւ նո՛յնիսկ
 առանց գանկ-գանգակի,
 որովհետեւ՝
 եւ ինքզինքըս նովրեցի
 մինչեւ սահմանը վերջին՝
 վերջնագո՛յն վախճանին
 եւ անկէ ետք միմիայն
 եւ իմ եսիս յաղթեցի:

Կրնա՞ք ասրիլ դուք գանկէս դուրս...
 կ'ապրի՞ք... կը կենակցի՞ք... կը պահանջէ՞ք...
 հաշունտոտութեա՞ն կը կանչէք... հաւատաքննութեա՞ն...
 կը կարդա՞ք զիս... ո՞չ... ի՞նչ ըսիք... չէ՞ք լսած իմ մատիս...
 ուրեմն ինչո՛ւ կը չարչարէք դուք գայլը սոված,
 չէ՞ որ ըսի եւ ձեզի շեշտով թունոտ ու մռայլ.
 — Դո՛ւրս կորսուեցէք աշխարհէն իմ մութ...
 եղբայրներ չունիմ՝ բացի զոհերէս,
 որոնք անդադար միշտ զիս կը խաչեն.
 Իշխաններ չունիմ՝ բացի դահիճներէս,
 որոնք ընկճեցի եւ վերածեցի
 ... բարի գառնուկի:

Արդեօք չ՞ք գիտեր, թէ որքա՞ն դառն
 դժբախտութիւն է եղբայրութիւնը ճակատագիրի.
 արդեօք չ՞ք գիտեր, թէ որքա՞ն դառն
 երջանկութիւն է եղբայրութիւնը սիրոյ ու ցափ:
 Ըսի չէ ձեզի. «Սիրաշարեցայ սիրոյ կրակին
 եւ եղայ մասունք սիրոյ ու ցափ կապոյտ խորանին»,
 երբ լոյսը աստղիս տխուր կը շողար,
 իսկ պատկերըս ալ կ'ըլլար խօսք տկար,
 որ իմ խաւարին ինձաստին մեկնող
 երջանկները խաբուին մէկընդմիջտ,
 քայլերը շեղին եւ հայեացքներն ալ
 կորսուին անհետ ու դառնան եթեր...

Եթեր էր չորսդիս՝
 զգացումներու մառախուղ սը ծանր,
 ուր աստղն իմ արեան մարած էր վաղուց:

Եթեր էր չորսդիս՝
 զգացումներու փոթորիկ մը մութ,
 բայց լոյսն իմ աստղիս կը ծլէր յուշիկ,
 կ'երկարէր կարծես իմ ըմբոստ խօսքիս ափերուն արձակ
 եւ կ'ընէր, կ'ընէր զիս կապոյտ պատրանք:

Գիշեր էր կրակ,
 տուայտանքներու, օ՛, սեւ պատարագ,
 որ հազար-հազար ծագերէ օտար կը խուժէր վրաս՝
 ինչպէս երկնային նզովք, պատուհաս:

Գիշեր էր գիշեր,
 թոյն ու ցասումի հեղեղ սանձարձակ,
 եւ ես գորշ գայլի կարմիր այք դարձած՝
 գիշերներուս մահաթոյնը ազահաբար խմեցի —
 իմ հին արեան գիշերներուն եօթը շողով անթափանց,
 իմ նոր արեան ծիածանին եօթն երանգով գրկաբաց
 եւ իմ արեան ծէներուն եօթը ուխտով զօրացած՝
 փոթորկեցայ իմ ներքին գիշերիս դէմ
 եւ զնդանիս արշալոյսը պարզեցի:

22 8-2005

digitised by A.R.A.R.

Ես անցայ բազում վայրերէ օտար,
բայց ոչ մէկ նշոյլ եղաւ ինձ սատար:
Ես տեսայ բազում արեւներ, մահեր,
բայց ոչ մէկ երկիր եղաւ ինձ համար
նախերանգ լոյսի կամ երազ ու տէր:
Եւ մնացի գիշերուան հետ
իմ խաւարիս ես նոյն ձայնը մեկուսի՝
անէութեան մէջ կայքն իր որոնող արձագանգին պէս:
Ուրեմն ինչպէ՞ս կ'ուզէք որ խոկամ, բարբառիմ,
գոռամ գիշեր ու ցերեկ՝ ճիշդ գայլին նման,
երբ դեռ իմ լոյսիս արձագանգն իսկ չեմ:

Ի՞նչ լեզուով խօսիմ,
թէ ինչ ձեւերով կրնամ հանդուրծել առանց զղջումի
ինքն իր դէմ հազար դաւեր պատրաստող քերթուածն այս
կռաքիտ,
եւ թէ ինք ինչպէ՞ս կը հանդուրծէ զիս ու ճիգն իմ անմիտ...
Ես ինչպէ՞ս գիտնամ, թէ ո՞ր քերթուածը լուկ կրնայ ըլլալ
անսարին ու լուռ յեղափոխութիւն... Աստուծոյ իսկ դէմ,
թէ ո՞ր աչքերէն կը ծղին յանկարծ ծափերն արեւին,
թէ ո՞ր համբոյրէն կը ծնի հրաշք մանուկն հեքիաթին,
թէ ո՞ր դողերէն կ'արթննայ խրոխտ խոյանքն արիւնին,
թէ ո՞ր մատներուն եւ ո՞ր գգուանքով
կը բացուի յանկարծ լոյսը գնդանին
եւ ո՞ր լեզուն արդարօրէն կը կնքէ
արձագանգը մեր վերջին...

Եթէ կրնաք՝ բսէ՛ք, խնդրե՛մ, թէ ուր եմ ես
եւ ճիշդ ուր է վերջակէտը իմ խօսքերուս ծածկագիր,
որ շարունակ կ'երկննայ իմ վերքերուս փուշ-մահիճին՝
Արեւելքի խորհուրդները վերծանող տերվիշին պէս,
եւ կ'երազէ երանութեամբ մ'անհետեթ,
եւ կ'երազէ երանութեամբ մ'իմաստուն,
եւ կը տեսնէ փակ աչքերովն իր արթուն,
որ աշխարհը իր ցնորքին կ'ըլլայ իրաւ-իրական
իշխանութեանը ներքեւ իր վերջնական պարտութեան՝
ինչպէս երջանկութիւնը դահիճին,
ինչպէս աղապատանքը զոհին,

ինչպէս տուայտանքը արեւին,
ինչպէս խաւարումը լուսինին
եւ հրճուանքը շողին,
մանուկին,
ծիլին...

Ես որոնեցի գիշեր ու ցերեկ լուսինն իմ ներքին,
երբ կիսալուսնին խաւարը միակ, միակ մասնիկն էր
Աստուծոյ պայծառ ճշմարտութեան մէջ:
Ինչո՞ւ կը յոգնիք, իմ բարեկամներ,
դուք զիս մի՛ փնտռէք իմ բառերուս մէջ,
դուք զիս մի՛ փնտռէք իմ լոյսերուս մէջ,
դուք զիս մի՛ փնտռէք իմ մութերուս մէջ,
եւ ոչ ալ յաջող-ձախող թողութեան,
կամ ցնորքներուս կրակներուն մէջ:

Դեռ ի՞նչ կը սպասէք.
այրեցէ՛ք այս թողութեան,
այրեցէ՛ք այս մթին քերթուածները,
որովհետեւ գիրը դաւաճանութիւնն է հոգիին
եւ խոշտանգումը իր իսկ լոյսը յայտարարող մարմնին:
Եւ եթէ կրնաք՝ իմ բարեկամներ, հեղ մը դուք ըսէք, թէ
ո՞ր մարմինը կրնայ հանդուրժել այս յիմար հոգին
եւ ո՞ր լոյսը կրնայ հանգչիլ զնդանին մէջ այս մարմնին:
Ես օր մը օրանց դեռ չըսի ձեզի, թէ ի՞նչ է սէրը
եւ ինչ հրաշք է հրաշքներ ծնող կեանք-մահ ըսուածը.
Ես՝ ծայր աստիճան բանաստեղծ-քանաստեղծս,
Ես՝ ծայր աստիճան մակերեսային-խորքայինս,
Ես՝ ծայր աստիճան համեստ-գոռոզս,
Ես՝ ծայր աստիճան պայծառ-խաւարս
եւ Ադամին հետ վաղուց սկսած
վախճան-սկիզբը...

Յիմարութիւն մը արիւնէս եկող՝
ինձնով ինձի դէմ դաւեր կը լարէ:
Միտոյ պատրանք մը բառերէս ծնող՝
ինձնով ինձի դէմ մահեր կը պարզէ,
կը գլորէ զիս բանին զագաթէն

Եւ ես թեւ կ'առնեմ
... անկումի՛ն
ուժէն:

Մի՛ սխալիք,
Լեր հետ չեմ ես,
առանձին եմ այժմ եւ միշտ,
միշտ ու այժմ առանձնությունն եմ մենութեան
եւ կարօտը իմ իսկ եսիս մտերմութեան:
Չսխալիք եւ չփորձէք ներս թափանցել
իմ աշխարհիս մթաճմայ խաւարներէն,
որովհետեւ իմ բառերը անտէրներ չեն,
պէտք է միայն ճի՛շդ պատկերիս նմանին՝
առանց ներողամտութեան,
առանց սնապարծութեան,
առանց հակաճատութեան,
առանց բծնանքի,
առանց հաշիւի,
առանց ճիզի

Եւ գլուխն այս աստղագարդ բարձր պահեն
նոյնիսկ փառքի հեռագոյն լուսաատղերէն աւելի
եւ պահպանեն էութիւնն իմ բզիկ-բզիկ ծածանող
այս ճենճերումն ու քայքայումն ալ նոյնիսկ,
որպէսզի տեսնեմ մարդիկը բոլոր ճիշդ ինչպէս որ են,
իսկ դառնութիւնս ալ՝ մի՛շտ իրենցմէ մեծ:

Նեղձամահ ընող հրդեհն այս երբեք
պիտի չխեղդեմ ա՛լ բառերու մէջ
եւ ոչ ալ խոնարհ վարդերու նման
զետեղեմ պիտի ձեր իսկ էութեան
ծաղկամանին մէջ,
որովհետեւ՝

ճշմարտութիւնն իմ ներքին
աւելի մեծ է,
կամ՝
փո՛քր աւելի
... նոյնիսկ ա՛յս երգէն:

Ճշմարտությունն իմ
 հիսուած յանբժի հասկերու բոցէն,
 կենդանի մը չ' խելօք ու մնջիկ

ո՛չ Տիրոջ,
 ո՛չ սաղայէլին

Եւ ոչ ալ լեզուին կենդանաբանական պարտէզին մէջ:
 Չկայ թարգման մը, որ ծանօթ ըլլայ լեզուիս խաւարին,
 արեւուն անտես բոցերուն խօսքին, ծիւերուն դողին,
 աշխարհներ պարզող նոր ծնած մանկան առաջին ճիչին,
 ոչ ալ վերծանէ միշտ ինքզինք ժխտող գաղտնիքը երգին:
 Ուրեմն ինչո՛ւ կեցած էք յամառ, դեռ ի՞նչ կը սպասէք,
 ես պիտի չըսեմ ա՛յն՝ ինչ որ կ'ըսէ խօսքը, գոր չըսի,
 ծարաւն Աստուծոյ պիտի չմեղմեմ արցունքով մանկան
 եւ ձեր սեղանին պիտի չհոսիմ ջուր անմահական:

Գուցէ խեղդուիմ, դարձեալ խեղդուիմ, գալարուիմ, այրիմ,
 փլիմ, ճենճերիմ, սաւառնիմ, գայթիմ տենդէն իմ ներքին՝
 առանց հաշիւի,
 առանց կսկիծի,
 առանց գղջումի,
 առանց խաբկանքի
 եւ նոյնիսկ առանց կէտ-նպատակի,

որովհետեւ՝
 ա՛յս է բանաստեղծութիւնը,
 ա՛յս է պատասխանը բոլոր հարցումներուն,
 այս է հարցումը բոլոր պատասխաններուն
 եւ բանաստեղծութիւն կոչուած բորենին երկնային,
 որ Աղամէն ի վեր գայթակղութեան հրճուանքը կ'ապրի
 ծածկագիր լեզուին վտանգաւոր լուսանցքներուն,
 որուն նզովեալ նոյն կրակէն պիտի վարակուին
 ցնորահար ասպետներն ալ վաղուան տրամին՝
 փոխանակ որ չխեղդուած փրկուին
 ... մեռնելէ՛ առաջ,
 ծնելէ՛ առաջ...

Պէլրուք, 9-16 Յունիս 1991

ՄԱՐԳԻՍ ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ

Ն. Չարխուտեան

ՄԵՒ ՆԺՈՅԳԻՆ ՄԱՀՈ

Լայն գետի մը ասիին, կը տարածուի անծայրածիր դաշտավայր մը, որուն սահմանները կը կորստին անցեալի աղջամուղջն մինչեւ գալիքի այգաբացները: Տեղ-տեղ կը բարձրանան աշտարակաձեւ ապառաժներ եւ ցից բլուրներ, որոնք կը նմանին Հսկաներու կորսուած ցեղի մը տապանաքարերուն եւ դամբարաններուն:

Հոս՝ բնութիւնը անմխիթար այրիի մը պէս կ'ողբայ իր բռնաբարտած գեղեցկութիւնը: Երբեմն անծանօթ մոլորակներէ փչող կատաղի քամիներ կը տեղափոխեն աւազաթումբերը, արմատախիլ կ'ընեն մացառներն ու տատակները եւ, Հսկայ գնդակներու պէս, զանոնք կը քշեն իրենց առջեւէն՝ կենդանացնելու Համար ուրուական գիւղերու փողոցները: Յետոյ կը լռեն՝ յոգնած ճամբորդներու պէս:

Յերեկները երկնակամարը Հրակէզ կափարիչի մը պէս կը ճնշէ այս դաշտավայրին, որուն վերէն գիշատիչ թռչուններն իսկ չեն Համարձակիր անցնիլ:

Օր մը, փոշիի ամպեր բարձրացան գետին կողմէ եւ խուլ ժողով մը սարսափի մատնեց քարերուն տակ կծկուած կարիճները:

Փոշիի գուլաները, չարագուշակ ամպերու պէս, կը սուրային աշտարակաձեւ ապառաժներուն կողմը: Երբեմն մետաղի փայլեր կը շանթահարէին այդ ամպափոշիներուն զանգուածը: Տասնեակ մը արագավազ մեծ ու պզտիկ բեռնակառքեր կը Հալածէին սեւ կէտ մը, որ կ'ընթանար տափաստանին վրայ, գետին Հակառակ ուղղութեամբ: Բեռնակառքերու կտուրի անտուկներուն մէջ կանգնած էին գինեալ մարդիկ:

Այդ սեւ կէտը նժոյգ մըն էր, որ բաշը Հովուն յանձնած, իր երիտասարդ մկաններուն ամբողջ ուժովը կը մրցէր մարզուն ստեղծած այս դժոխային մեքենաներուն Հետ: Բայց այս վազքին ելքը յայտնի էր, որովհետեւ երկաթէ ձիերը յոգնիլ չեն գիտեր:

Երբ միջոցը բաւական նուազեցաւ սեւ կէտին եւ ինքնաշարժերուն միջեւ, գինեալները սկսան կրակել անոր կողմը: Բայց ինքնաշարժին ցնցումները կը վրիպեցնէին արձակուած գնդակները, որոնք կը կորսուէին աւազներուն մէջ:

Յանկարծ գինեալները զաղբեցան կրակելէ եւ սկսան լուտանքներ թափել իրենց զոհին վրայ: Սեւ նժոյգը մտած էր նեղ կիրճի մը մէջ, ուրկէ ինքնաշարժերը չէին կրնար անցնիլ:

Այն ատեն լուսեցաւ մարդկային դու ձայն մը, որ հրամաններ կ'արձակէր: Ինքնաշարժներուն մէկ մասը անցաւ ապառաժին միւս կողմը՝ դոցելու համար փախուստի ճամբան: Միւսները կանգ առին կիրճի մուտքին: Զինեալները, ինքնաշարժերէն վար ցատկելով, սկսան վազել ձիուն բռնած ուղղութեամբ:

Անոնք զինուած էին ոտից մինչեւ գլուխ, եւ ատելութեան կապարէ դիմակ մը կը ծածկէր անոնց երեսը: Այդ սեւ նժոյգը անոնց համար սովորական անասուն մը չէր, այլ՝ խորհրդանշանը այն բոլոր վեհութիւններուն, որոնց դէմ պայքարած էին դարերէ ի վեր՝ ի խնդիր իրենց անձնական շահերուն: Բնութեան այս ազատ եւ ազնիւ զաւակը կը խոտվէր անոնց անդորրութիւնը եւ պահանջատիրոջ մը պէս կը ցցուէր անոնց դէմ:

Նժոյգը զգաց, որ ինկած էր մահացու թակարդի մը մէջ: Փորձեց դուրս գալ կիրճին միւս կողմէն, բայց արդէն զինեալները, դիրք բռնած ժայռերուն ետեւը, իրեն կը սպասէին:

Ինքնաշարժերէն մէկուն վրայ տեսած էր հսկայ զառազեղ մը, որ իր վերջին բնակարանը պիտի ըլլար:

Սեւ նժոյգը նայեցաւ շուրջը. ելք մը կը փնտռէր: Կիրճին մուտքը եւ ելքը գոց էին իր առջեւ, իսկ երկու կողմերը պատուած էին ցից ապառաժներով, որոնց կողերէն մողէզն իսկ պիտի չկարենար մազլցիլ: Բայց ազատութեան աստուածը իրեն թեւեր կու տար՝ ինչպէս ատասպելական Բեզասին:

Ան վեր առաւ առջեւի թաթերը եւ սկսաւ մազլցիլ դէպի վեր: Երբեմն ժայռը կը փչուէր սմբակներուն տակ եւ թաթերէն մէկը առկախ կը մնար պարապութեան մէջ: Պահ մը կը հանգչէր ու կրկին կը նետուէր առաջ: Վերջապէս հասաւ ապառաժին կատարը, որ փոքրիկ դարաստափ մը կը կազմէր: Հոն, թէեւ խոտը խիտ չէր, բայց ունէր ազատութեան համը: Քիչ մը վազվզեց մարգագետնին վրայ ու եկաւ կանգ առաւ ապառաժին եզերքը: Ու դիտելով իր առջեւը տարածուող անձայրածիր տեսարանը, յիշեց հին օրերը:

Հին օրերը, դարեր, հազարամեակներ առաջ... Այդ օրերուն, գետին երկու կողմերը մինչեւ հետաւոր հորիզոնը ծածկուած էին ծառաստաններով եւ մարգագետններով, ուր կը սողոսկէին ջինջ ատուակներ՝ բուրումնաւէտ բոյսերու հետ գիրկընդխառնուելով:

Ամէն զարնանամուտին, երկրին զանազան շրջաններէն, ձիերու երամակներ ճամբայ կ'ելլէին դէպի այս դրախտային արօտավայրը:

Իրիկնադէմին, հանգած ու կազդուրուած՝ կը վերադառնային մարգագետին: Անդին, թաւուտներու վարազոյրին ետեւը, արբուելի հասած նժոյգներ կը դառնային մետաքսեայ մորթով էգերուն շուրջ եւ, զունչ զունջի տուած՝ զոյգեր կը կազմէին ու կը մեկուտանային անտառին խորերը՝ յանձնուելու

Համար արգասաւորութեան Հեշտայի ու անդիմադրելի մակընթացութեան...

Օր մը յանկարծ յայտնուած էին այլանդակ երկոտանիներ: Անոնք կը կրէին զէնքեր, բիրեր, ու պարաններ: Անոնց առաջին զործը եղած էր տապալել ծառերը եւ Հերկել մարգագետինները, յետոյ թակարդներ լարած էին ձիազիններուն դէմ եւ ստրկացուցած էին անոնց մեծ մասը:

Հեծած իրենց սարկացուցած ձիերու քամակին, երկոտանիները ճակատամարտեր մղեցին ուրիշ երկոտանիներու դէմ, զանոնք ծանր արօրներու եւ կառքերու կապեցին, Հսկայական պարկեր եւ Հակեր բեռացուցին անոնց կոնակին: Ատեն մը ետք զանոնք լծեցին ծանր թնդանօթներու եւ նետեցին պատերազմներու դժոխքին մէջ:

Բայց մարդը այնքան վատ, անզուրկ ու ապերախտ էր, որ ձիերը շարաչար զործածելէ ետք, կը սպաննէր զանոնք ու կ'ուտէր անոնց միսը, փոխանակ զանոնք ազատ արձակելու բնութեան մէջ:

Ժամանակի ընթացքին անտառները վերածուեցան անապատի, եւ մարգագետինները՝ աւազազաչտերու: Կենսատու ատուակները դարձան յիշատակներ, եւ Հսկայ գետը վերածուեցաւ Հեղեղատի:

Սակայն մարդուն Հիւանդ ուղեղը Հանգիստ չէր գիտեր եւ տեւաբար կը յղանար Հրէշային բաներ: Ան յղացաւ մեքենաներ, որոնք կ'ընթանային ճամբաներու վրայ՝ ոռոնալով եւ աղմկելով: Այդ մեքենաները ձիազգիներուն զործը կը տեսնէին, մարդ եւ ապրանք կը փոխադրէին:

Ձիազգիները ուրախացան կարծելով, որ իրենց դարաւոր ստրկութիւնը վերջ պիտի գտնէր եւ որովհետեւ մարդը, որ այնքաւ պէտք չունէր իրենց ծառայութեան, գիրենք ազատ պիտի արձակէր կամ պիտի խնամէր Հանգստաւէտ ախոռներու մէջ: Իրենց քամակէն պիտի վերցնէր թամբերը եւ իրենց բերնէն՝ երասանակները եւ գիրենք պիտի վարձատրէր իրենց դարաւոր ու անխոնջ աշխատանքին Համար:

Բայց ոչ այդպիսի ազնիւ ու վեհ զաղափար մը չէր կրնար ծնիլ այդ անզուրկ ու նենգ երկոտանիին ուղեղին մէջ: Փազաններէն կարելի էր երախտագիտութիւն ակնկալել, բայց ոչ՝ մարդ արարածէն, որուն յանձնուած էր աշխարհի ճակատագիրը: Իրենց դարաւոր ծառայութիւնը վարձատրելու Համար, մարդը ձիազգիները դրկած էր սպանդանոց:

Եւ ահա՛ ինք, սեւ նծոյզը, կը մնար իր ամբողջ ցեղախումբին վերջին շատախոյր: Իր միակ երազն էր ազատ ապրիլ եւ երբ ժամանակը գար, իր նախնիքներու պէս պիտի երկննար ծառի մը տակ եւ պիտի փակէր աչքերը՝ առուակի մը մտերիմ օրօրով:

Ու սեւ նծոյզը, կանգնած մահուան բարձունքին վրայ, այսպէս խօսեցաւ վարը սպասող իր դահիճներուն.

- «Անիծեալ եւ ապերախտ արարածներ, ձեզի տրուեցաւ իշխանութիւն շնչաւոր եւ անշունչ բոլոր էակներուն վրայ: Բնութիւնը ամէն օր սեղան կը սարքէր ձեզի Համար, բայց դուք փոխանակ երախտապարտ ըլլալու մայր բնութեան, դարձաք անոր մակաբոյծը եւ դա՛հնոր: Նախ փճացուցիք երկրին բուսականութիւնը, յետոյ՝ երկինքի, երկրի եւ ծովերու բնակիչները: Արմատախիլ ըրիք անտառներուն ծառերը, այրեցիք արօտավայրերուն խոտերը եւ բուսականութիւնը: Ստրկացուցիք բոլոր անասունները եւ ձիերը վերածելով գրաստներու եւ երկվարներու, ելաք ձեր եղբայրներուն դէմ: Դո՛ւք թզկտեցիք մայր բնութեան մարմինը, չորացուցիք անոր ստինքները, ապականեցիք անոր օդը: Շարունակեցէ՛ք այսպէս, անապատի վերածեցէ՛ք անտառները, բնաջնջեցէ՛ք երկինքին, երկրին եւ ծովերուն թռչունները, կենդանիները եւ ձուկերը, որպէսզի ձեր զաւակները, անօթի չմեռնելու Համար, իրարու միար ուտեն...»

Այն ատեն յիշեց իր նախաՀայրը, որ Հին օրերուն եղած էր կարմրամորթ ասպետի մը երկվարը եւ մասնակցած էր շատ մը ճակատամարտերու: Երբ թշնամիին փողերը Հնչէին, անոր մարմնէն սարսուռ մը կ'անցնէր, ոտնզերը կը լայննային եւ աղեղէն արձակուած նետի մը արագութեամբ կը սուրար թնդանօթներուն կողմը: Միւս ասպետները կը հրահրէին իրենց ձիերը եւ կը Հետեւէին իրեն:

Եւ ինչպէս ինք այսօր, նախաՀայրն այ ինկած էր Թախարդի մը մէջ, որովհետեւ միշտ կը վազէր առջեւէն եւ անոր կրած ասպետին զրօշակին վրայ գրուած էր՝ Մահ կամ Ազատութիւն:

Դա՛հնները, չուաններ ամրացնելով ապառաժի խոռոչներուն մէջ, կը մագլցէին դէպի վեր: Սեւ նժոյզը զգաց, որ ճակատագրական պահը կը մօտենար եւ եթէ հրաշք մը չապտաւէր, երկոտանիները զինք պիտի անշարժացնէին, պիտի բանտարկէին գառազեղին մէջ ու պիտի տանէին սպանդանոց...»

Երբ դա՛հններուն գլուխները յայտնուեցան ապառաժին եզերքը, սեւ նժոյզը յիշեց իր նախաՀայրը, գետինը ոտնաՀարեց իր սմբակներով ու մէկ ոստումով նետուեցաւ բարձունքէն վար...»

Տարին անգամ մը, երկրին կարմրամորթ ցեղերը կը Հաւաքուին այս դաշտավայրին մէջ, աշտարակածն ապառաժներուն շուրջ, որոնց վերելք կը սաւառնին իրենց նախաՀայրերուն Հոգիները: Վերջին օրուան մայրամուտին, արեւին ռակեզոյն ճառագայթներով ներկուած Հորիզոնի Հսկայ պաստառին վրայ, բարձրագոյն ապառաժին գագաթը, կը յայտնուի սեւ նժոյզ մը՝ բաշը Հովուն տուած, ոտնզերը լայն բացած, որ աշխարհը կ'ոտնահարէ իր սմբակներով:

Լոս Անճելըս

ՆՈՒՊԱՐ ՉԱՐԻՈՒՏԵԱՆ

Յ. Պալեան

ՄԵՆԱՒՈՐ ԱՄԱՌ

*Քաղաքին վրայ նստած ամառնային տապն է ասիկա
երբ սաղարթներու ետին կը թաքնուին ծիտերն անգամ
երբ արբունքի գինովութեամբ արբեցած տղան
իր սենեակի կիսամութին մէջ
մենատր սիրոյ արարքին անձնատուր կը միանայ
բնութեան
աղջկան*

*Միջօրէի անշարժ արեւն է ասիկա
պատշգամի հարսնուկը ոսկեծամ
իր հոլանի թարմութիւնը կը փռէ ճառագայթին
որ յաջորդ օր մարտոց այբերը հանգչին
իր արեւախանձ մորթին
գայն ցանկան
որպէս աղբիւր լեռնային պապակի*

*Կ'անցնին յամեցած տանտիկիներ
իրենց պայուսակներէն կը կախուի փունջը կխտորի
թեթեւ կերպասի տակ կը թրթռան
մկանները յոգնած կոնքին
Կօշկակարի աշկերտ մը կը կրծէ հացը թարմ
եւ կը խածնէ փէշը վար քաշող կնոջ խոստմնալից
էգ մը կին
կորուսիւնները խոստմնալից հրայրքով
Ամառուան տօթն է ասիկա
երբ ծառերու ափշը կը բարձրանայ
կեանքի ու մահուան խորհուրդը տանելով
կեռասին տանձին
յափրացող ծոցուորին*

*Պատշգամի հարսնուկը խարտիշահեր
վար առաւ կապերը իր իզոթեան
կորսուեցաւ անթափանց բազրիքի ետին
որ կար արեւ
մերկութիւն
սպասում եւ խոստում
սէրերու նոր, սէրերու հին*

*Արեւ արեւ
աներեք երկինք*

*գիշերը չէ եղած այսքան լուռ
կիները այսքան տաք եւ հեռու
ձայները այսքան թաղիքային
ասիան խանձող
տապը արոյր*

*Կը քալեն միջիններ
ծափ կը գարնեն կոպերուս տակ
գոյները լոյս են
արարերէն երգը կը սահի
ալիքներու վրայ անտես
կրկնուող
հպանցիկ:*

ՐՈՆՍԱՐԻ ՍԷՐԸ

*Իրմէ տակաւ խուսափող կեանքի թախիծին վրայ
Պալատական Մարիի չքնաղ ժպիտն էր թառած
Բանաստեղծի սրտին սիրտն էր յանկարծ բռնկած*

*- Սիրեցէ՛ք զիս օ՛ Մարի ճշաց Բոնսար սիրահար
Քանի գեղեցիկ էք դուք դեռ ժամանակը զի կ'երթայ
Վարդն ալ կ'ապրի վարդի շափ արշալոյս մը տնելով*

*Կ'անցնին դարեր եւ Բոնսար հող ու հիւլէ է հիմա
Չկայ Մարին մնաց սէրը բանաստեղծին գեղապաշտ
Էջրերուն վրայ գրքերու գորս մանուկներ կը կարդան*

*Բայց մանուկներ ալ չկան եւ Մարիներ էգեր են
Որոնք սիրոյ փոխարէն շեռ կը խաղան յուլօրէն
Եւ կը խամրին տրուիներ սիրարկածի տրամութեամբ*

*Չկան Բոնսար ու Մարի տղայ աղջիկ դէմ դէմի
Գարեջուրի բաժակին յառած աչքերն ձանձրոյթի
Կը սպասեն արեւծագ կամ մայրամուտ թանաքի*

*Ինչպէ՛ս լսէր այդ Մարին կանչը սրտին Բոնսարի
Երբ իր միտերը թրթռուն վառ գոյներու ունկնդիր
Կը սպասէին որ հասնի ձիաուորը երագին*

*Չկան Բոնսար ու Մարի չկան սէրը ու երագ
Կեանքը երկինք ամպամած օրն աղբիւր է ձանձրոյթի
Չկան Բոնսար ու Մարի չկան Բոնսար ու Մարի...*

Փողոցներու անկիւնը պահպանակներ կը ծախուին...

ՄԱՐԴԸ ԵՐԿՆԱՔԵՐԻ ՄԷՋ

Երկնաքերերու քաղաքին մէջ պատահա՞ծ է որ յանկարծ հնչէ աքաղաղին կանչը անժամանակ զի անտեղի յետ միջօրէին երեկոյեան

Աքաղաքը ինչպէ՞ս զգայ կրաղիւսի անթափանց ստուերին որ հասած է ժամը լոյսին

Քաղաքակրթութիւնը խախտած է կշռոյթը կեանքի երբ կը պայթին ոռումբեր մահասփիւռ երբ կը պայթի հիւլէն սնկաձեւ եւ ամպիռվանին հրաբերան կը հրկիզէ բոյս անասուն թռչունները Աստուծոյ

մեծ ու պզտիկ կը ծրագրեն քանդումը մոլորակին ծերացած

Երկնաքերերու քաղաքներուն մէջ քունը մղձաւանջ է կէտկիտուած ջուրի ցայտքի անհրապոյր աղմուկով բացուող-գոցուող կղպանքներու ձայներ մետաղային կինը արդէն քնացած է երբ տուն կը հասնի պարտասունն թուղթերու վրայ աշխարհ դրամ եւ պատմութիւն խաղալէ ետք

Երկնաքերը մարդոց հիւանդ երեւակայութեան ծնունդ գումարած է ատուններ անթափանց առանձին բանտուած մենութիւնն ու մեկուսացումը վերածած կենցաղի փակուած են կանաչի վրայ բացուող լուսամուտներ բաց է պատկերասփիտի սրտոստանը մանրանկար կեղծ ու ստապատիր խաբարակ

ժամանակը մեռցնելու անփոխարինելի մեր հնարած զէնք

Չանձրոյթ աներանգ ժամեր աներազ եւ կը սպասենք որ քունը նստի մեր կոպերուն ապա թէ ոչ ապակեայ փեղկի ետին կայ քնաբեր

Մարդ ենք արդիական

Մնացե՞ր ենք մարդ:

Փարիզ

ՅԱԿՈՒ ԳԱԵԱՆ

Թ. Թորանեան

ՀԱՆԴԻՊՈՒՄՆԵՐ

ՇԱՀԱՆ ՇԱՀՆՈՒՐԻ ԵՒ ՀՐԱՉ ԶԱՐԴԱՐԵԱՆԻ ՀԵՏ

1966ի Օգոստոսի առաջին օրերուն մենք Հիւրը եղանք մեր քենեկալ Սիրական Բէ- պաճեանին, Փարիզի մէջ գա- լով Երեւանէն, ուր ուսանող էինք:

Սիրականը, արհեստաւոր սողայ, ծնունդով Հայնէէն, իր մկրատն ու ասեղը մէկ կողմ դրած, կը պատրաստուէր ըն- տանեօք մեկնիլ արձակուրդի, զէպի Միջերկրական:

Փարիզի մէջ Օգոստոսը այն ամիսն է, որ կարօտով կը սպասուի յատկապէս աշխա- տաւոր դասակարգին կողմէ՝ տարուան խոնջէնքէն ձերբա- դատուելու Համար, մեկնելու զէպի ծովեզերեայ Հանգստա- վայր մը կամ օդասուն լեռներ:

Սիրականը, այդ օր, իր տան դրան բանալիները տալով մե- ղի, ըսաւ.

- Մենք ամիս մը Հոս չենք, կը մնաս որքան կ'ուզես, ու մեկնելու պահուն, բանալին ի պահ կու տաս բալի պատին, ահա այս խորչին մէջ:

Ըսաւ ու ծիծաղեցաւ Տիգ- րանակերտի իր մանկութեան օրերէն մնացած խնդուքով մը:

Իրենց մեկնումը յաջորդ առաւօտեան էր: Ուստի՝ Սի- րականը առաջարկեց միանալ իրենց: Մերժեցինք:

- Տէ խաչուէ,- ըսաւ,- այս տաքերուն մէջ, մէյ մը Հաս- կընայինք, ինչ կը գտնես այս քաղաքին մէջ:

Քատասխանեցինք. Բարեկամներ կան, գրա- գէտներ, որոնք իրենց արձա- կուրդը Հոս կանցընեն եւ մեզի Համար ցանկալի խօսակիցներ են. Բիւզանդ Թօփալեանը Հոս է, Նիկողոս Սարաֆեանը, Զա- րեհ Որբունին, Պոտոսեան Բարգէնը եւ տակաւին ուրիշ- ներ...

Մեր այս բարեկամները քիչ անգամ կը դիմեն արձակուրդի վայելքին...

- Փարիզ, վայելք, տեն- ջանք,- ըսաւ Սիրականը,- դուն միշտ ծերերու Հետ ես:

Դուն գիտես,- ու դարձեալ խնդաց ու մտաւ իր ննջասնե- րակը՝ բարի գիշեր մաղթելով մեզի:

Լոյսը բացուելուն՝ ճամբայ պիտի ելլէին, վախնալով Հա- անական խճողումէն:

Ժամը առտուան չորսն էր: Աչքերս բացի այն բուպէին, երբ Սիրականը վերմակս ամ- բողջութեամբ քաշած վրայէն, դարձեալ, երկրէն բերուած ու ապառիկ մնացած խնդուքի ալիք մը կը տարածէր սննեա- կէն ներս...

- Մեր այն հարցումին, թե ո՞ր կրնանք գտնել Չարդարեան Հրաչը, քանի լսած էինք, որ այն ալ կ'ապրի Նիս, Ծանկուր պարասխանեց. «Այդ անունով մարդ չեմ ճանչնար»:

Թ.Թ.

ցանք Deux C'hevaux կոչուող լղարիկ ինքնաշարժին մէջ ու ճամբայ ինկանք:

Այստեղ, խցանումի ենթարկուած ճամբաներու մասին խօսիլ չէ մեր միտքը, երբ Փարիզ-Միջերկրական երթուղիին վրայ տասնեակ Հազարաւոր ինքնաշարժեր իննսուսնոց ծերերու պէս դանդաղելէն կը յառաջանային:

Պիտի չխօսինք նաեւ ֆրանսացիներու, ֆրանսուհիներու այն կատակներուն մասին, զորս իրարու հետ կ'ընէին, ինքնաշարժերու պատուհաններէն իրարու շարքար Հրամցընելով, կամ զսպուած զայրոյթի մը ընդմէջէն ըսելով. - Mais ce sont les plaisirs des vacances (արձակուրդի Հանդիսներն են ատենք):

Հասանք Նիս: Դժուար եղաւ ճամբորդութիւնը, բայց երբեք դժուար չեղաւ գտնել Հայկական՝ այն Հաստատութիւնը, ուր կը մնար «Նահանջը ատանց երզի» վէպին Հեղինակը:

Միբականը, սահելով իր խոստումը, գնաց գրաւեց Հայկական Հանգստեան տան

- Ռինթացա՞ր, քննեկալ:
- Պահանախ ըսէ, որ Հասկընամ ու պատասխանեմ:
- Յետո՞յ...
- Յետոյ ա՛յն, որ չկրցայ քնանալ եւ քեզ մեզի հետ ծովափ տանելու միջոցին մասին մտածեցի ու քիչ առաջ գտայ, ելիր Հագուէ՛: Ինծի Հայնեցի Միրական կ'ըսեն, ես քեզի պէս գրոց-բրոց չեմ, բայց քեզ տանելու միջոցը գտայ, Հագուէ, Հագուէ՛, մեր երթալիք գիւղը շատ մօտ է Ծահուրի ապրած Հայկական ծերանոցին, գուն Ծահուրը կը սիրես, չէ՞, կը տանիմ, որքան կ'ուզես՝ խօսէ, չեմ մօտենար, կը սպասեմ. վերջն ալ կ'երթանք մեր վարձած տունը, - ու նայեցաւ մեր գէմքին յաղթողի պընչառուն աչքերով:

Ձէի կրնար ոչ ըսել:
- Պահանախ, գուն գիւտարը ես...

Խօսելու ժամանակ չկար: Միրականի չորս Հոգինոց ընտանիքին հետ տեղադրուե-

- Վարպետ, լսած ենք, որ Ծանան Ծանուոր կ'ապրի այս կողմեր, արդեօք ուր կարելի է գտնել զինք. Ջարդարեանին պատրասխանք. «Այդ անունով մէկը չեմ ճանչնար»:

Թ.Թ.

• պարտէզին մէկ նստարանը՝ ըսելով.

- Գնա՛ գտիր մարդը, մենք հոս կը սպասենք, մենք համբերել սորված ենք ջարդի օրերէն...

Վերջին խօսքը Սիրականին յամենցած կապար մը եղաւ մեզի համար, տասնամեակներու տարածութիւնը փեռեկատող:

Գտանք Շահնուրին սենեակը, որ հաստատութեան երկրորդ յարկին վրայ կը գտնուէր:

Տան վերակացուն ըսաւ.

- Այս մարդը, բոլոր եկողները չ'ընդունիր: Եթէ տրամադրութիւնը լաւ է, եւ եթէ դուք բախտ ունիք, ըսէք խնդրեմ ձեր անունը, երթամ յայտնեմ, տեսնենք ի՞նչ կ'ըլլայ...

Գնաց ու մի քանի ըտպէտք հեւալէն իջնելով աստիճաններէն, նոյն արագութեամբ պլպլաց.

- Բախտաւոր մարդ էք, ձեզ ընդունիլ յօժարեցաւ...

Ինչու՞ պահենք, տարիներու մեր երազն էր հանդիպիլ «Յարալէզներ»ու... Հեղինակին:

Պիտի շայտնենք մանրամասնութիւններ ժամէ մը աւելի տեսած մեր խօսակցութեան մասին, երբ իբրեւ նիւթ ունեցանք Հայաստանի եւ Սփիւռքի մէջ մշակուող գրականութիւնը:

Շահնուր թող չտուաւ, որ լուսանկարեմ զինք եւ ոչ ալ ուզեց, որ միասին նկարուինք ու խիստ ոճով մը անկցուց.

- Կ'արգիլեմ քեզի գրել այս տեսակցութեան մասին: Դուք, Արեւելքէն եկած տղաքդ, անտեղի պատմութիւններ յօրինելու ախար ունիք. օրինակով խօսելու համար, օր մը մօտս եկած էր Ջարեհ Մելքոնեան կոշտող քանաստեղծը ու զգրած յօդուածաչաքը մը, դիտե՛ս ինչ ըսելու համար... որ Շահնուր գաւակ չունի, Որբունին գաւակ չունի, Թօփալեանը գաւակ չունի, Սարաֆեանը գաւակ չունի, Փօլատեանը գաւակ չունի, Ջարոյեանը գաւակ չունի, Շուշանեանը գաւակ չունի... կ'երեւի ինքն ալ ուրիշ ըսելիք չունէր...

Մենք՝ որ պատժուած աշակերտի պէս կ'ունկնդրէինք գրողը, յանկարծ ըմբոստանալով ըսինք.

- Սիրելի Շահնուր, արգիւցիք, որ լուսանկարում ձեզ ձեզի հետ, տարիներու երազ մը թուղթի կտորի մը պէս պատռեցիք, հիմա ալ կը սպառնաք, կը բռնադատէք չգրել մեր այս տեսակցութեան մասին: Պիտի գրուի ու պիտի գրուի բառ առ բառ ինչ որ խօսեցաք Սփիւռքի գրողներուն, երկրի գրողներուն, ձեր ստացած գիրքերուն, ձեր քեռիին՝ Թէոդիկին միջոցաւ ձեր մօտ ի պահ դրուած Եղիա Տէմիրճիպաշեանի այն ձեռագիր մատենին մասին, որ Հոգեբանական խոր վերլուծումներու առիթ կրնայ տալ, զոր խոստացաք յանձնել մեզի, բայց յանկարծ որոշեցիք պահել տակաւին...: Մեր լուսանկարչական մեքենան անշարժացուցիք, բայց չէք կըրնար արգիւցել մեր գրելը...

- Լաւ, յա՛ւ,- ըսաւ Շահնուր,- մի նեղուի՛ր, վաղը նոյն պահուն դարձեալ եկուր, որ չարունակենք մեր գրոյցը, տեսայ, որ ջիղ ունիս, կ'արժէ խօսիլ քեզի հետ:

Երբ աստիճաններէն կ'իջնէինք՝ Շահնուր ըսաւ.

- Բարկանալ գիտես եղբր, ուրեմն Հայ ես...

Վարը, պարտէզին մէջ անհամբեր սպասող Սիրականը ընդոստ ոտքի ելլելով վազեց դէպի մեր կողմը ու թեւերը տարածելով գոչեց.

- Այսքան խօսիլ կ'ըլլայ մը պէ՛...: Սպասելէն քունս եկաւ...

Մենք թթուած դէմք մը ունէինք: Սիրականը, թէ.

- Ի՛նչ ունիս, չէ՛ նէ մը՝ մարդդ քեզ ծեծեց:

- Գրեթէ...
- Ինչպէ՞ս:

- Մեր այն Հարցումին, թէ ո՛ւր կրնանք գտնել Ջարդարեան Հրաչը, քանի լսած էինք, որ ան ալ կ'ապրի Նիս, Շահնուր պատասխանեց. «- Այդ անունով մարդ չեմ ճանչնար...»

- Այդ խօսքէն վիրաւորուեցա՞ր, մաշալլա՛հ քեզի, քալէ, քալէ՛, սկսանք ուշանալ...

- Քենեկալ, բան մը ըսե՛մ քեզի, ժամադրուինք Հոս, դուք գացէք գիւղ, տեղաւորուեցէք, երեք ժամ ետք դուն եկուր եւ կրթանք միասին: Մինչ այդ փնտռեմ-գտնեմ Ռուբէնի որդի Հրաչ Ջարդարեանը...

- Գրող, գրոց-բրոց, խննթերու Հաւաքածոյ,- ըսաւ Սիրական ու կնոջն ու երկու դուստրերուն հետ մեկնեցաւ:

Մենք սկսանք չափել փողոցները: Անցորդներու, անշուշտ Փրանսերէնով, Հարց կու տայինք, թէ կը ճանչնա՞ն Հրաչ Ջարդարեան անուն Հայ գրողը եւ թէ ան ո՛ւր կը բնակի:

Անոնք, զարմանքով կը շարժէին իրենց ուսերը, կ'երեւի մտածելով. «Մի՞թէ Հայերը գրողներ ունին...»:

Ցանկարծ դանդաղեցուցինք մեր քայլերը, աւելի ճիշդը՝ մեր ոտքերը խարխախ նետող նաւու մը պէս կանգ առին: Ձախ մայթի եզրին բարձրացող տունի մը լուսամուտէն մեզի կը ժպտէր Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Վազգէն Առաջին Հայրապետին լուսանկարը...:

Ուրեմն այս տան բնակիչները
Հայ ըլլալու էին...: Ուրիշ ո՛վ
պատէն կախ կ'ունենար մե-
ծագործ այս Հայրապետին
լուսանկարը...

Այդ տունին կողքին պտղա-
տու ծառերու եւ ծաղիկներու
պարտէզ մը կար: Դուրսի
դրան վրայ արձանադրութիւն
մը՝ Villa bon Espérance...

- Բարեցուսոյ Հրուանդանն
էր այս...

Ձիւ Հնչեց դրան զանգը:
Ձուշացաւ երեւի յիսունը անց
մարդ մը, որ ըսաւ.

- Oui Monsieur:

- Ստիպուած, տեղական լե-
զուով ըսի, թէ Հայ գրող Հրաչ
Ջարդարեանին տունը կը
փնտռեմ:

- Եղբայրս է, ներսն է,-
ըսաւ եկողը եւ աւելցուց,- ո՞վ
էք, ուրտեղէ՞ն կու գաք...

- Հայ եմ, Հայաստանէն կու
գամ:

Այդ Հասակաւոր մարդը
փղձկեցաւ գրեթէ ու լացա-
կումաց ձայնով մը ըսաւ.

- Ես Մովսսարն եմ, գրա-
գէտ Ռուբէնի կրտսեր որդին,
Հրամանեցէ՛ք, Հրամանեցէ՛ք: Հա-
յաստանէն կու գաք, զօրա-
վար Անդրանիկը իմ կնքա-
Հայրս է, ինք անուանած է գիս
Մովսսար, այդ սարին վրայ
տարած իր յաղթանակէն
ետք... եկո՛ւր, եկո՛ւր,- եւ ուղ-
ղուելով դէպի տան դուռը՝
բարձր ու նոյն յուզուած ձայ-
նով,- մամ, եղբայր, Հայաս-
տանէն Հիւր ունինք...

Դրան սեմին երեւցաւ Հրաչ
Ջարդարեան, տուինք մեր ա-
նունը: «Նայիրի»էն Հետեւած
էր մեր յօղուածներուն: Նոյնը
յայտնած էր Շահնուր:

Մայր Ջարդարեանը լսելով
մեր ձայնը՝ դանդաղելէն եկաւ
եւ յայտարարեց, թէ Հայաս-
տանէն եկած Հիւրին Համար
սեղան պիտի պատրաստէ:
Երեք եղբայր Հոն էին: Կը բա-
ցակայէր Ռաֆայէլը:

Տիկին Ջարդարեանը ո՛չ
միայն սեղան պատրաստեց,
այլեւ պատմեց, թէ ինչպէս
թուրք մտաւորական մը, Ռու-
բէն Ջարդարեանի գրականու-
թեան վրայ հիացող մը, խոր
Հուրդ տուած եւ զինք ու իր
չորս զաւակները նաւակով մը
Հասցուցած էր Պուլկարիոյ
Պուրկազ քաղաքը, ուրկէ ի-
րենք անցած էին Թիֆլիս եւ
ամբողջ վեց ամիս եղած էին
Հիւրը Յովհաննէս Թուման-
եանին, ու աւելցուց.

- Ձեմ մեռնիր, մինչեւ յտես-
նեմ Հայաստանը, որուն գոյա-
տումին Համար այնքան աշ-
խատեցաւ Ռուբէն...

Երեք եղբայր,- Հրաչ, Եր-
ւանդ ու Մովսսար, ո՛վ գիտէ
քանիներորդ անգամ կը լսէին
մայր Ջարդարեանին այս եր-
դումը:

Հանդարտ խօսող մըն էր
Հրաչ Ջարդարեան: Մենք
խանդավառ լուրեր կու տա-
ինք Հայրենիքէն ու կ'ըսէինք.

- Դուք չորս եղբայր ողջ էք
եւ այս օրերուն ողջ են Թու-
մանեանին չորս աղջիկները...

Պոսակցութեան ընթացքին
յայտնի դարձաւ, որ Հրաչը
իրենց Թիֆլիս կեցութեան օ-
րերուն, սիրահարուած է այդ
աղջիկներէն մէկուն...

Ժամերը սաւած էին: Ան-
հրաժեշտ էր անսպարելի՝ Հաս-
նիլու ժամադրովայր, չէ՞ որ
քննեկալս կրնար եկած ըլլալ.

իրատուք չունէի սպասցը- լայնօրէն բացուած ու բուրախ ներու գինք: վարդերը...

Ողջագործումով բաժնուեցանք: Վերջին պահուն, դառնալով վիպագիր Հրաչ Զարդարեանին, Հարց կու տայինք:

Մայր Զարդարեանը նուէրներ ծրարած էր Թումանեանի աղջիկներուն Համար եւ առանձին ծրարի մը մէջ ահա կու տար նախազարգ Հագուստ մը՝ խարերըդեան անդնագործութեամբ...

- Այս Հագուստին մէջ պըսակուած են,- ըսաւ մայր Զարդարեան,- Ռուբէնիս Հետ, տար, Հանիս, Հայաստանի Թանգարաններէն մէկուն:

Հասնելով Երեւան, այդ Հագուստը մինք յանձնեցինք Եղիշէ Զարեանի անուան գրականութեան Թանգարանի այն օրերու տնօրէն՝ Փրոֆ. Մօրուս Հասարթեանին, որ ընդունելով Հագուստը, դուխը դրաւ նախընտրուած վրայ եւ խորունկէն եկող յուզումնայի ձայնով մը յարեց.

- Քորոս, դու չգիտես ինչ Թանկագին նուէր եւ բերել Թանգարանին:

Յտեսութեան վերջին խօսքերը կ'արտասանէինք իրարու, կ'ողջագործէինք, մինչ այդ տեսարանը կը դիտէին Զարդարեաններու պարտէզին լայնօրէն բացուած ու բուրախ վարդերը...

- Վարպետ, լսած ենք, որ Շահան Շահնուր կ'ապրի այս կողմերը, արդեօք ո՞ւր կըրնանք գտնել գինք...

Իր պատասխանը.

- Այդ անունով մէկը չեմ ճանչնար...

Երկու Հայ գրագէտ, դիրար լաւապէս ճանչցող գրագէտներ, իրարու բերնէն խլեցին նոյն նախադասութիւնը եւ խոցեցին այն օրերուն երիտասարդի մեր սիրտը.

- Այդ անունով մարդ չեմ ճանչնար...

Բայց մենք կը ճանչնանք Շահնուրն ու Հրաչ Զարդարեանը՝ իբրեւ Սփիւռքահայ վէպին ստեղծիչները, որոնք մեր լեզուին տուին չքեղանքը այդպէս արագորո, տուին իմաստասիրական խորք մեր վէպին եւ ստեղծեցին Սփիւռքի Հայուն կերպարը, կերպար, որ տասնամեակներու երկայնքին կը տժգունի, յիշեցնելով մեզի, թէ երբ կայ Հայրենիքը՝ կա՛յ նաեւ մեր յաւերժի ճամբորդ ժողովուրդը...

Հալեպ, 30 Օգոստոս 1999 **ԹՈՐՈՍ ԹՈՐԱՆԵԱՆ**

Ա. Քիլիճեան

ԱՇՆԱՆ ՀԵՏ...

Արեւուն դեղինը համովցուցեր է խաղողը գիւղի այգիներուն, անոնց լեցուն կախուածութիւնը յի կիներուն որովայնները կը յիշեցնէ:

Աշունը եկաւ:

Բարով գար:

Քաղթող թռչուններուն երամները նշանակեցին եղանակի փոփոխութիւնը: Անոնք շնչեցին երկինքին կապոյտը եւ ամէն ինչ սեւցաւ:

Բայց դաշտերու խորունկէն եկող կրակոցները արիւնեցին անոնց կուրծքերը փետրահամ:

Անձրեւը առաջին անգամ կարմիր տեղաց:

Աշուն,

Մահուան համը սփռեցիր,

Դեղինը մեծցաւ, կախուեցաւ ծառերէն եւ վերջն ալ հողին մէջ իր խշրտուրը փշրեց:

Հողը ծծեց խարշափը տերեւներուն՝ չագնալու պէս:

Դալկութիւնը անժպիտ հոսեցաւ, վերջացաւ:

Յետոյ չորութիւնը խառնուեցաւ շնագայլերու պաղ ոռնոցին: Խայթի պէս բան մըն էր ձայնը անոնց, թմրեցնող: Այիքնեքով կու գար այրած դաշտերէն, կը զարնուէր լերան եւ կը լեցուէր մեր մէջ:

Շուներու հաշոցը մեր մէջ:

Անոնց ձայնն ալ դեղնած էր:

Ոռնոցը շնագայլերուն տխուր էր, անլսելի:

Ոռնոցը անոնց յաւայի գոյն ունէր, երկարաձգուող եւ ամպերու թախիծին խառնուող:

Ոռնոցը անոնց կարեկցանք փնտռող աղօթք էր համբ:

Աշունցաւ հողիս ալ:

Վերջալոյսները գորշ են այլեւս,

Անգոյն:

Արիւնաբամ է արեւը եւ չկանչող:

Արեւը կոյր աչք մըն է անկարեւոր:

Արտաստուղ, բայց ոչ արցունքով:

Աշունը միտտեց հորիզոնը եւ սպաննեց արեւը,

ինչպէս սպաննեց կեանքը բարի ծաղիկներուն:

Գեղեցկութիւնը անոնց լացաւ «ցափ անուշութեամբ»
եւ լուծուեցաւ վառած, անցած իրիկնաժամին:
Տխրութիւնը հոսեցաւ երկինքէն եւ լեցուց այրած թա-
սերը հոգիներուն:

Աշունցաւ հոգիս ալ:

Մնացի մինակ՝ ցափս ունայնութեամբ:
Գիւղը մարած լոյսերով գերեզմանատուն մը եղաւ:
Ես՝ ապրող մեռել մը: Բսկ շունչս՝ զանգ անդողանջ:
Գիրերս փորող գործիքներ, որոնք կը խրին խորու-
թիւններու, բայց եւ կեանքին չեն հասնիր:
Աշունը ցաւ մըն է՝ մութը յիշեցնող:
Դուն ցաւ մըն ես՝ սէրը յիշեցնող:
Ահա թէ ինչու աշունը կը զգամ աւելի քան երբեք:
Դէմ առ դէմ կեցած ենք

Ես

Ու

Ան:

Երկուքիս մէջ ալ փլող գեղեցկութիւններ, որոնք մար-
մինէն դուրս կ'ընդարձակուին:

Բաղդատել կարելի չէ, գիտե՛մ,

Բայց

Ես՝ աշունին հայելին,

Տխուր անկուսը յիշեցնող հայելին.

Կը սիրեմ տխուր բաները, բայց ոչ անկուսը:

Անկուսը մահ է վերջնական:

Տխրութիւնը՝ կեանք բանաստեղծական:

.....
Աշո՛ւն,

Մէկ անգամ միայն եթէ կրնամ լալ անձրեւիդ ձայնով,

Ես կ'ազատագրուիմ սիրոյ ցաւէս:

Աշունը կ'ապրիմ՝ առանց դեղնելու:

.....
Ես

Կը սիրեմ քեզ,

Աշուն

Այժմար, 24 Սեպտեմբեր 1998

ԴՈՒՆ-ՉՄԵՌ

Աշնան կրակներէն ետք՝
 Բոլոր գոյները չորցան:
 Բամբները փչեցին աղմուկով
 Եւ շարժեցին պարապութիւնը փողոցներուն:
 Չմիտն հետ ամէն բան վերջացաւ:
 Միայն հովին տարփանքը
 Եւ անձրեւուն թացը խեղդեցին համրութիւնը գիւղին:
 Տողը անյագ ծծեց ջուրը կաթող երկինքէն:
 Անձրեւը յագեցուց ծարաւը հողին:
 Ես
 Երաշտը
 Ապրեցայ:
 Այս տարի անձրեւը տարբեր հոտ ունէր:
 Անհանդարտ ճիգ մը:
 Անձրեւը աճապարող՝ բայց չվերջացող միօրինակու-
 թիւն:
 Անձրեւը չորութիւնը յիշեցնող թացութիւն:

 Անձրեւեց աչքերուս մէջ ալ:
 Աչքերս դարձան մարած լճակներ ջուրի:
 Անփայլ եւ ստուերոտ խոռոչներ արցունքի:
 Ըսիր՝
 Գեղեցիկ են աչքերդ:
 Միրեցիր աչքերս
 Եւ խեղդուեցար աչքերուս կանաչին մէջ ջրամոյն:
 Դարձար՝
 Աչքերուս բացական:
 Տեղումը ոչինչին:
 Դարձար՝
 Պաղ եւ մինակութիւն
 Փորոզ
 խժրտուք
 Աննոյն ցաւ
 Դուն-ձմեռ,
 Լքող-հատող
 թրթռացում,
 Անեզրօրէն հեռացող
 սէր,
 տաքութիւն,

Նոզիսս մէջ
 ձմեռող
 ապակեհամ ճերմակութիւն:

Դուն
 ցամբող,
 չվերջացող
 թացութիւն.
 Անձեւ յեղաստեղծում ոչինչի,
 Ջնջում ամէն ինչի,
 Կոտորակող-ջարդող
 Մէկութիւնը
 դունի
 եւ
 եսի:

Դուն՝
 պատմութիւն
 կայրի՛րի՛ բայց չկասի:
 Դուն-ձմեռ,
 Անձրեւը աչքերուս մէջ կը չորցնէ քեզ,
 Չես ըլլար այնու
 Իբրեւ թէ
 Չըլլայիր
 ի սկզբանէ:
 Դուն՝
 «չ-էութիւն»

* *
 *

Անձրեւը աչքերուս մէջ կը հեզէ ձմեռը:
 Անձրեւը աչքերուս մէջ փշուրներ կը հաւաքէ:
 Թացը կաթ-կաթ կը թոջէ ներսերս:
 Դուն՝
 կը ջովիժուիս միսերուս մէջ:
 Անձրեւը
 Դուն
 Մէջս
 Ջուր
 էք:
 Ես երաշտը կ'ապրիմ...

«ԱՌԱՓՕՏՆԵՐԸ ԵՐԲ ՊԻՏ՝ ԳԱՆ»

*Տխուրը
Նորէն հոսեցաւ մէջս, արձագանգելով կաղկանձը դա-
տարկութեան:*

*Դանակոտուած է հոգիս:
Արիւնս կը կաթի, բայց ոչ կարմիր:*

*Յա՛ղ...
Յաւը, սիրելիս,
անսկիզբ պարզեւն է աստուածային,
ցաւը
զիս շռայլօրէն փշրող հատող ուժն է
Գոյութեանդ:*

*Նոզդ չէ: Գիտե՛մ:
Նոզդ չէ որ սերդ մորթեց զիս: Երակներս սարսփեց զի-
նարբունքի կախարդանքէն, կեանքի զոհասեղանին առջեւ
մկրատեց հրդեհներուս ամենակարմիրը, ամենատաքը եւ
կատաղին:*

*Նոզդ չէ,
որ դադրած եմ ալ ըլլալէ
խորասուզուած եմ պարասպին մէջ
ուր
քաղաքիդ եւ մտերիմներուդ
հոգեվարքը կը մտոախուղուի
կը լայրժի գարշահոտ:*

*Խենթութիւնս քեզ սիրելու
մոռթագերծեց
երազներս:*

*Նիմա՛...
հիմա փլատակ քաղաք սը կը չորնայ մարմնիս մէջ.
տեսիլքներս կ'ահաբեկուին, կը խաչուին
խաբկանքի պատերուն:*

*Միայն գիշերը...
Միայն գիշերը, սիրելիս,
կը խնկահարէ տապանաբարդ սրտիս:*

«Առատուները ուղացան...»

20 Ապրիլ 1999, Պէյրութ

ՍՈՆԻԱ ՔԻԼԷՃԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

Պ. Մնասպետան

ՕՐ - ՑԵՐԵԿՈՎ - Բ.

Ես բնաւ ծանօթ չէի Պարեան միջնակարգ վարժարանի երեք պաշտօնակիցներուն փոխյարարեցութիւններուն եւ գրեթէ բան չէի Հասկնար երրորդին մասին երկուքին տպաւորութիւններէն:

- Մութ մնացածներէն ամէնէն աւելի շատ մութ կը մնայ ինծի այն,- ըսաւ Ատոմ,- որ Լեւոնի անհրաժեշտ համարած է քեզի ցոյց տալ Ախվարովի թուղթը:

- Քեզ պաշտօնէ արձակած ըլլալու փաստին հիմ մը տալու համար, ինչո՞ւ:

- Բայց ո՞վ Հաշիւ կը պահանջէր իրմէ:

- Ռ՞վ:

- Այո: Ռ՞վ:

- Իր վախը նախ:

- Ի՞նչ վախ: Որմէ՞:

- Շրջապատին անծանօթ մը չես դուն եւ կամայականութեանց դէմ ընդվզողներ կը գտնուին անպայման: Անոնցմէ՞:

Ատոմ առաստաղին սեւեռեց աչքերը...

- Եւ յետոյ,- սկսաւ ու կանգ առաւ Պարոն Արզար...

- Եւ յետո՞յ...

- Իր խիղճէն: Լեւոնի գիտէր, որ ամէնքը, մեր պաշտօնակիցները, աշակերտները, իր գործակիցներէն ոմանք, ամէնքը անհեթեթ պիտի համարէին իր առած քայլը, հետեւաբար կարօտը ունէր իրեն ի նպաստ տուեալներ հաւաքելու:

Ատոմ լուռ մնաց, մինչ իմ ուղեղիս մէջ դիզուած ամպերը սկսան հետզհետէ փարատիլ եւ դժուարութեամբ թէնել, բայց ի վերջոյ կը ցայ կռահել, որ պիտոճէական դիրքին Հաւասարակշռութիւն մը ապահովելու համար, Հոգաբարձութեան ատենասպետին պիտարութեամբ, տնօրէնին Հաւանութեամբ ու փոխ քարտուղարի Հանգամանքով նիստերուն մասնակցող տէրտէրին օրհնութեամբ, վերի կարգերուն երկու դասարանները միացնելու որոշում մը կայացուցած են, եւ տարեմուտին՝ Հոգաբարձութեան ու ուսուցչական կազմին միացեալ մէկ նիստին, Ատոմ ի լուր ամէնուն այդ որոշումը աշակերտներուն դէմ գործուած ոճիր համարած է ու ճիշդ այդ բնորոշումին համար նկատուած է վտանգաւոր տարր: Հաշուենկատութեան ու ապիկարութեան հիմնական այդ պատճառը մոռցնել տալու դիտումով, դաւադրութեան վաստակ ունեցող Լեւոնի պաշտօնի բարձրացման ու նիւթական յաւելեալ վարձատրութեան փոխարէն, Ախվարովը մղած է նման թուղթ մը յերկրելու:

- Ձեռն Հասկնար միայն,- ըսաւ Ատոմ,- թէ բարեկամի մը մտերիմ կեանքը շահագործելու յանձնառութեամբ ինքն իրեն պատուանդան յարդարելու միտող հոգին ինչպէ՞ս կրնայ վատահելի ըլլալ ուրիշներուն:

- Ուրիշները,- աճապարեց ըսել Պարոն Արզար,- անորոշ ուրիշներ չկան: Եստ ծանօթ են ամէնքն ալ:

Դրան զանգը ընդհատեց խօսակցութիւնը:

Երեւցաւ Տիկին Ջմրուխտ եւ իբրեւ նախասենեակ ծառայող միջանցքը հրախրեց ամուսինը:

Պարոն Արզար հեռալէն հետեւեցաւ տիկնոջ:

Աւելի շեշտակի նայեցայ Ատոմին:

Ի տես հետաքրքիր ակնարկիս՝ թեթեւ մը ժպտեցաւ:

Ըսի.

- Հաճ Տաւուտի մէջ այնքան անձկութեամբ կը սպասէիր բարեկամիդ, մինչդեռ նոյն օրերուն ան պարզապէս յերկրանքներ խմբագրած է քեզի դէմ:

- Այդպէս կ'երեւի:

- Պատրաստ էիր նման վերաբերումի մը:

- Ամենեւի՛ն:

- Ուրե՞մն:

- Թերեւս ինք մեղաւոր չէ այդ արարքին մէջ:

- Ո՞վ է Հապա մեղաւորը, զինք այդ քայլին մղողները:

- Ոչ ալ անոնք:

- Հապա ո՞վ:

- Ես:

- Դո՞ւն:

- Որ իր շոյալած Հաճոյախօսութիւններուն մէջ չէի կրցած կոահել իր քուն խմորը:

Ատոմ կնճռտեց դէմքը, Հայեացքը այս անգամ յառեց դիմացի պատին զետեղուած պատտափն վրայ ուրուագրուած վեհափառ լեռան ու բան մը փնտրող տաղնապահար մէկու մը պէս անջատուեցաւ իրականութենէն:

- Ինչո՞ւ այդպէս յանկարծ լոնցիր,- Հարցուցի խռով:

- Յիշողութեանս մշտնջերմ մէջ կատելիք կէտի մը փրկատուութիւնով տարուած էի:

- Կրցա՞ր գտնել:

- Ընդհակառակն, աւելի թանձրացաւ մշուշը:

Ատոմ, պարզեց, որ երկու ուղղութեամբ կ'ընթանայ իր կասկածը: Ձէր կրնար նախ մտքին մէջ տեղադրել Ախվարովի ստորագրած թուղթին տուն տուող պատճառը, իսկ եթէ ուրիշներ պէտք ունէին նման թուղթի մը, ինչ հիմամբ իբրեւ յարմարագոյն անձ զինք ընտրած էին:

Իր Հարցումներուն պատասխան մը ճարելու Համար սպասեցի Պարոն Արզարի վերադարձին:

Ձուշացաւ:

Ինքս առաջ քշեցի Ատոմը տանջող Հարցումները:

- Ախվարովի եւ Լեսէրեանի փոխյարաբերութեան մասին մտածածս ըսի արդէն: Զրպարտութիւն մը յաջողութեամբ պատկերու Համար, մարդիկ միշտ ընտրած են զրպարտողին մերձաւոր թերաճը, իսկ թերաճը Հոգեբանօրէն թշնամութեան թաքուն թթիւմոր մը ունի զօրաւորին դէմ: Այլապէս անբացատրելի կը մնայ աշակերտը ուսուցիչին դէմ, աշակերտը վարպետին դէմ, ներքինին՝ արքային, նպաստընկալը՝ նպաստաւորողին մասին մեքենայած դաւերուն պատմութիւնները:

Պարոն Արզար զաղտնիք մը մերկացուցած մարդու երեւոյթով շարունակեց խօսիլ այն մասին, որ մարդ մը մարդկային սահմաններուն մէջ մնալու Համար պէտք է օժտուած ըլլայ ինքն իրմով Հպարտանալու բացայայտ կամ ծածուկ շնորհով մը, իր անձնասիրութեան բաւարարութիւն ընծայող վստահելի կարողութեան մը, այլապէս ահաւոր կը դառնայ ան: Օրինակը մէջտեղն է, Ախվարովը:

- Զիս կը դարմացնէ միայն մէկ բան, վատութիւններ ընելու փաստէն ետք, վատութիւն գործողին ապրելու կարողութիւնը,- շնջացի ես:

- Բնաւորութեան ընդոճին գիծերը եթէ Հաշուի չառնես, այո, դժուար է, բայց մարդիկ կան, որ Հանոյք կ'առնեն իրենց գործած վատութիւններէն, թող որ ախտագին, բայց Հանոյք:

Պարոն Արզար այնուհետեւ խօսեցաւ իր փորձառութիւններէն, բաւ, որ ինք Հանդիպած է այնպիսի խառնուածքներու, որոնք անարատ Հոգիով չեն կրնար մօտենալ դիմացիին, եթէ նոյնիսկ սրբակենցաղ մէկը ըլլայ այդ դիմացիինը: Բնաւորութեան այդ գիծերով աշխարհ եկածներուն սկզբունքը մարդոց մէջ շարաշահելի կէտ մը յայտնարբերելու ճգնութիւնն է: Անոնք չեն կրնար տանիլ ուրիշին տարբերիչ յատկութիւնը, կենցաղը, կեցուածքը, զրաւած դիրքը, ինքնաբաւութիւնը, ինքնիշխանութիւնը: Ձեռն կրնար:

Երեսուն տարիներու վրայ ուսուցչութիւն ըրած մարդու փորձառութիւններէն վկայութիւններ բերաւ ան: Ու մերկացուած բազմաթիւ տիպարներուն ամէնէն դժպահները կը Համարէր չարախինդ բնաւորութիւնները, այն ձեւազեղծ Հոգիները, որոնք երբեք ու ոչ մէկ ժամանակ կըցած են տանիլ իրենք իրենց վրայ յաղթանակ տարած ու շուք ունեցող Հոգիները:

- Ձէ՞ք կարծեք, որ պատմութեան մէջ եւս եղած են նման անձեր:

- Ինչպէ՞ս թէ չեմ կարծեք: Ծանօ: Ոմանց մօտ երբեմն տոհմային ժառանգութիւն է այդ Հիւանդութիւնը:

Պարոն Արզար պահ մը պրպտեց իշտողութիւնը, յիշեց իրեն ծանօթ ընտանիք մը, անոնց տունը, Հոն սուրճ մը առնելու իրեն եղած Հրաւէրը, նոյն Հրաւէրը ստացած երիտասարդի մը Հետ ունեցած Հանդիպումը,- ճաղատ ու յոյժ մարմնով, ձայնը բարակ, որ ուշադրութիւնները իր վրայ Հրաւիրելու

յայտնի ճիշտով մը նկարագրած էր իր ընկերները խաղի բերած ըլլալու յաջորդական մեքենայութիւնները: Ներկաները քրքջացած են Հիւրին սարքած խաղերէն իւրաքանչիւրին ի լուր, բայց իր Հոգիին դիզուած էին սեւ ամպեր:

- Աւելի ուշ,- շարունակեց Պարոն Արզար,- կեանքը այնպիսի անակնկալ կապեր ստեղծեց, որ ինծի տրուեցան նոյն տղուն տոհմին մասին ունենալ լրացուցիչ տպաւորութիւններ: Ժամանակ մը ետք իմացայ, որ իր գաւերուն ի լուր քրքջացողները, առանց բացատրեան, ինկած են իր թակարդին մէջ: Տոհմային յատկանիշը չի կրնար քնացած մնալ: Ո՛չ: Աի կրնար: Ձնչին կարողութիւններով ու մեծ փառատենչութեամբ շնչող մարդեր եղած են Հօրով-մօրով, եղբայրներով ու քոյրերով, որոնց ներքին ամբողջ կառոյցը ապականելու եւ ապականութեան սերմեր ցանելու մոլուցքի մը վրայ խարսխուած է:

- Տոհմային գիծին կապակցութեամբ ես չեմ կրնար նոյնքան վճռական ըլլալ,- ըսաւ Ատոմ,- բայց ինծի կը թուի, թէ Ախիւարովի դիմափոխութեան ու մեղսակցութեան շարժառիթը արժանաւոր դիրք մը անարժանաբար գրաւելու մտեղնութիւնը կրնայ եղած ըլլալ:

- Ես կը շարունակեմ Հաստատ մնալ իմ ընդհանրացումիս վրայ: Փնտեցէք ու անպայման պիտի գտնէք տոհմային գիծեր՝ անսպասելի շարագործութիւններ սարքած բոլոր անձերուն ետին: Տեսակ մը ասիական յետամնաց քիւրտեր, որոնք ժառանգաբար կը կրեն անբարեկամ Հոգիներ, իրենց ձեւացուցած ասպնջականութեան աստե՛ն անգամ դիմացինը ծուղակի մէջ ձգելու գաւեր որոնայով:

Աղմուկ մը խուժեց ներս, կոխի մը նախանշանները, Հայ-Հույներ՝ Հայերէն, արաբերէն, թուրքերէն: Վազվզուքներու նշաններ: Ժպիտ մը ուրուացաւ Պարոն Արզարի դէմքին, նոյնը՝ Ատոմի աչքերուն, մինչ իմ սրտիս մոռցուած անցեալի մը զգայնութիւնները արթնցան ու անօրինակ Հրճուանք մը ծաւալեցաւ արեանս մէջ:

Երբ ձայները Հեռացան ու լուծուեցան արեւմտեան թաղին կողմերը, Պարոն Արզար դէմքը պատուհանին կողմը դարձուցած ու գլուխը երեքալէն սկսաւ մըմնջել:

- Կարելի՞ ըլլար, կարելի՞ ըլլար, ինչպէս ըսել կ'ուզէի քիչ առաջ, տրուէր մարդոց՝ ինչ որ կ'ուզեն ունենալ, ցոյց տալ՝ ինչ որ կ'ուզեն տեսնել, ըսել՝ ինչ որ կ'ուզեն լսել: Եւ որովհետեւ Հնարաւոր չեն ատոնք, իրենց անկարողութեանց ճահիճներուն մէջ կը բուծանեն շարութեան տատասկները:

- Կրնայ ըլլալ,- ըսաւ Ատոմ թոյլ արձագանգով մը:

- Պիտի ուզէի,- ըսաւ նոյն խոտով ձայնով Պարոն Արզար,- ապրիլ Հարուստ միջավայրի մը մէջ, Հարուստ մարդոց մէջ, Հոգիով Հարուստ, Համբաւով Հարուստ, կարելիութիւններով Հարուստ, ինքնավստահութեամբ Հարուստ, տաղանդով Հարուստ: Նոյնը պիտի մաղթէի ամէնուն, որովհետեւ կարճ

կեանքիս մէջ գգացի, որ դատարկութեամբ աչեկոծ սրտերուն մէջ է, որ կը սկսին ծլիլ ու բարգաւաճիլ բոլոր վարակները, խարդաւանքը, որն ու ատելութիւնը, նախանձն ու յարակից բոլոր նենգութիւնները:

Պահ մը լռելէ ետք, Ատոմ ըսաւ, որ անցեալ ամառ, Ամերիկա Հարանացած քրոջ Հրաւիրով Թոբիջ կ'առնէ ու օդանաւը Հազիւ էջք կատարած, իրեն կը յանձնեն իրմէ առաջ Հոն Հասած Ախվարովի նամակը: Ապա, շարաքական Հերթականութեամբ, գիրքը կը ստանայ անկէ, էջերով, մէկը միւսէն աւելի գեղուն, լայն տեղը յատկացնելով իր մինակութեան ապրումներուն, անձկալի սպասումին, առաւել յիշոցներ՝ բարոյական ու նիւթական իր ճակատագրին վրայ անդրադարձ ունեցող մարդոց Հասցէին, անոնց մեղքերուն թուումին Հետ, մոլութիւններուն, մոլեգնութիւններուն, լեսէրեանական ջոխիին:

- Իսկ Հիմա,- ըսաւ Պարոն Արզար,- իր բոլոր բացասական տրամադրութիւնները քեզի վերագրելով՝ պատուանդան յարգարած է ինքն իրեն:

- Դուք կ'ըսէք:
- Իսկ դո՞ւն ինչ կ'ըսես,- բացի բերանս քիչ մը բորբոքած: Ատոմ վար առաւ գլուխը, վեր առաւ մազերը, շունչ մը առաւ, եւ առաւ այնպիսի կերպարանք մը, որ կարծես երբեք պիտի չտրամադրուէր այդ մասին բերան բանալ:
- Այսուհետեւ ի՞նչ պիտի ըլլայ վերաբերումդ իրեն Հանդէպ,- կրկնեցի Հարցումս քիչ մը պահանջկոտ եղանակով:
- Ի՞նչ պիտի ըլլար: Նո՞նր:
- Հաշիւ պիտի չպահանջե՞ս իրմէ:
- Անհրաժեշտ չէ:
- Բայց...

Կանգ առաւ: Տարուբերեց գլուխը: Թեթեւ Հատաչ մը արձակեց: Նայեցաւ Հարցական աչքերուս: Դարձաւ Պարոն Արզարին: Հարցուց.

- Գիտէ՞ք ով կը պատկերանայ մտքիս Հիմա:
- Ո՞վ:
- Մեր յօդուածագիրներէն մէկը, որ օր մը իմացանք յանկարծ, որ անգլերէն վէպ մը Հրատարակած է: Ես առիթ չունեցայ կարդալու վէպը, բայց երբեք մտքէս չելաւ անոր վերնագիրին Հողերանական ճշմարտութիւնը, «Անցեալդ պիտի յիշէ քեզ»:

- Դուն կը կարծես, որ կան մարդիկ եւ անոնց շարքին՝ Ախվարով, որ անցեալը յիշելով մարդկայնութեան ապրումներով պիտի ողողուին,- ըսաւ Պարոն Արզար:

- Ոչ անպայման, բայց պատմութենէն գիտենք, որ անցեալին դաւաճանած ըլլալու անդրադարձը շարունակ խոցած է դաւաճաններուն ամէնէն դաւաճանին Հոգին,- Յուդան:

- Ես չեմ խորհիր, որ իրենց Հողիներուն բարեմասնութեան նշյլ ունեցող մարդոց շարքին կարելի է օր մը դասել

Ախպարովը: Քիչ առաջ ակնարկութիւն մը ըրի այդ մասին: Ան կը կրէ տոհմական ժառանգութիւն մը: Պարագայական պիտի թուէր ինծի իր արարքը, եթէ Համոզուած ըլլայի, որ իր երակներուն մէջ նոյնիսկ մէկ կաթիլ մաքուր արիւն կը խոխոջէ:

Որոտընդոտ ծափահարութիւն մը գրաւեց ուշադրութիւնս: Դրան արանքէն երեւցող պատկերասփիւռի պատանոն վրայ գեղանի աղջիկ մը իր կիսամերկ մարմինը կը դայարէր յանկարծ պայթած նուազի մը ելեւէջներուն Հետ ու շրջապատող բազմութիւնը կ'ողջունէր գեղեցիկին Հրապուրիչ պարը:

- Քիտես ինչ,- ըսաւ Պարոն Արզար,- աշխարհը երբեք պակասը չէ գագացած դիմակներու ետին ապաստանած բացասական բնաւորութիւններու, կայէն-Աբէլէն սկսեալ:

- Երեւի,- ըսաւ Ատոմ: գլուխը երեքայլէն,- երեւի:

Դրան զանգը դարձեալ ընդհատեց սկսուած խօսակցութիւնը: Պարոն Արզար լարեց լսողութիւնը եւ աչքը սեւեռեց մուտքին: Հասնողը կցկատուր ձայներ էին եւ կը մատնէին ժամանումը տղամարդու մը, զոր Տիկինը առաջնորդեց մեր մօտ:

- Ո՛ւր ես, եղբայր, ո՛ւր կորսուեցար այսքան ժամանակ,- խօսքը Հիւրին ուղղեց Պարոն Արզար:

- Ճամբորդած էի:

- Ո՛ւր:

- Հայաստան:

- Օ, Հայաստան: Երանի քեզի:

Յիսունի շուրջ դեղերող, միջին կազմով անձ մըն էր, յոգնած երեւոյթով: Պարոն Արզար ներկայացուց զայն մեզի,- Արչակ կէնճեան, որ Հաշուեյարդարի ենթարկած էր ունեցած ապրանքները, ներառեալ նորոգ Հանգուցեալ յօդուածազիր եղբորը գիրքերուն մէկ մասը եւ կը պատրաստուէր Միացեալ Նահանգներ գաղթելու: Քիրքերէն շարք մը ներկայացուցած էր գրամոլութեամբ Համբաւուած Պարոն Արզարին, դրական ու պատմական մատենաներ,- տարեգիրքեր, Հաւաքածոներ, Հին թերթերու Հատուկտոր նմոյշներ, որոնց մէկ մասին գինը վճարած էր եւ ճամբորդը եկած էր միւս մասին Հաշիւը զանձելու:

- Ուրեմն Հայաստան գացիր-եկար:

- Այո, երազներէս մէկն էր, զոր կատարեցի: Միւս պարտականութիւնս այլ եթէ ամբողջացնեմ, ա՛լ ետեւ չեմ նայիր:

- Միւսը ո՞րն էր:

- Եղբորս գիրքերուն ինդիրը:

- Դեռ չվերջացա՞ւ այդ մէկը:

- Հետաքրքրուող չկայ: Եստ ցաւայի է:

- Եստ, իսկապէ՛ս,- արձագանգեց Պարոն Արզար:

Ճամբորդը մէջ ընդ մէջ կը նկարագրէր Հայաստանէն ստացած տպաւորութիւնները: Այցելած էր տեսարժան վայրեր, կատարած էր նոյնիսկ եղբոր երազներէն ոճանք, եղած էր

Մատենադարան, գրախանութներ, խմբագրատուններ, գրողներու Հետ:

- Մէկ այցելութեամբ բաւական բան տեսեր ես,- ըսաւ Պարոն Արզար:

- Ուր օրուան մէջ:

- Ինչպէ՞ս գտար Հայաստանի Գրողների անլրջութիւնը:

- Ո՞վ:

- Հայաստանի Գրողների անլրջութիւնը:

- Լաւ չհասկցայ:

- Ան որ Սիտալ-Միտալներու յորելեան կը սարքէ շարունակ, ու անոնց անարիւն յաջողներուն անկարելի պատիւներ կը շնայէ:

- Գրողների Միութիւնը:

- Ես ի՞նչ ըսի որ:

- Գրողների անլրջութիւնը ըսիք:

- Սիտալ ըսեր եմ, կը ներէք: Ինչպէ՞ս է:

- Իմ Հանդիպումիս, ինծի անծանօթ անձերու մասին խօսեցան: Գիտէք, ամէն մարդ կ'ըսէր, ես այ ականջալուր եղայ, որ Հայաստանի մէջ կը սիրեն շատ խօսիլ: Ոստեցան Հա՛ խօսեցան:

- Նոր ի՞նչ գիրք բերիր Հետդ:

- Այդ էր պակաս: Ոչինչ: Եղբորս Հայաստանեան գիրքերուն մեծ մասը դեռ չեմ սպասած:

Ճամբորդը յայտնապէս կ'աճապարէր: Պարոն Արզար Հեւալէն ոտքի ելաւ, Հանդերձակալէն վար առաւ տարատը, ուղղուեցաւ դէպի միջանցք, Հիւրը մօտը կանչեց, փսփսացին իրարու, մնաս բարով ըսին, բաժնուեցան:

Հիւանդը հազիւ անկողին վերադարձած էր, երբ Տիկինը նորէն երեցաւ, ներողամտութիւն խնդրեց մեր գրոյցը յաճախ ու ակամայ ընդհատելուն համար եւ ձայնը աւելի ցածցնելով յայտնեց, որ խումբ մը աշակերտ-աշակերտուհիներ եկած են Հիւանդոսի ու կը սպասեն: Գլխով Հաւանութեան նշան տուաւ Պարոն Արզար, շտկուեցաւ անկողինին վրայ, ջանացցաւ մը մեղմել աչքերուն մէջ եւ ոտքի ելած պահուն առաջարկեց Ատոմին, որ միասին ներկայանան աշակերտներուն: Ատոմ դժկամակեցաւ: Պարոն Արզար քնքշօրէն պնդեց: Ատոմ անդրդուելի մնաց: Երբ Հիւանդը անցաւ Հիւրասենեակ, սկսայ ինքս Հարցապնդել Ատոմը:

- Ձիւս առանձին չձգելու համար մերժեցիր Պարոն Արզարին առաջարկը:

- Ոչ, այդ չէր բուն պատճառս:

- Հապա՞:

- Ուզեցի պարզապէս մատղաշ Հոգիներուն խնայել կործանած մարդ մը տեսնելու կակի՞ծը,- ըսաւ ու միւս կողմ դարձուց ականթարթի մը մէջ բոլորովին անպամած դէմքը:

Այդ վիճակէն դուրս գալու եւ մտքիս մէջ մշտնջատ մնացած Հարցին վրայ լոյսի շող մը նետելու յոյսով Հարցուցի կիսա-
ձայն.

- Ասկէ առաջ նման յանկարծակի խզումներ պատահա՞ծ են քեզի:

- Քանի մը անդամ:
- Եւ միշտ այսպէ՞ս դիմաւորած ես զանոնք:
- Ինչպէ՞ս:

- Անսպասելի արարք մը դործուած է դէմդ եւ դուն փո-
խանակ ընդվզելու, կը շարունակես պահել պաղարինդ՝ իբրեւ
թէ ոչինչ պատահած ըլլար:

Քմծծաղ մը ուրուացաւ դէմքին: Նման առիթներու,
ըսաւ, պատմութեան Հետունքէն, նոր փորձառութիւններ
դրուագած մատեաններէն կամ մեր անմիջական շրջապատէն
առանձնացող տիպարներ կը տողանցեն մտքիս, կ'որդեգրեն
մէկուն վարքը, կ'եղբայրանամ ուրիշի մը Հետ ու կ'օրօրեմ
ինքզինքս:

- Ա՞յս անգամ:

Ատոմ Հեղ մը ցնցեց մարմինը, ձախ ձեռքին մատիտ մը
խաղցուց, աջով քունքերուն Հետ խաղաց ու սկսաւ նկարագ-
րել յիսուննոց անձ մը, որ Հայաստանի լեռներէն թաւալլող
ինկած ու շրջակայ երկիրներուն մէջ քրտնաթոր աշխատան-
քով ունեւորութեան զենիթին Հասած բացառիկ անձնաւորու-
թիւն մը, որ սուլթանական Հին մայրաքաղաքներէն մէկուն
մտակայքը, ամայի վայրի մը մէջ, յճափի մը կուշտին կը Հիմնէ
գիւղ մը, աւանի մը շափ ընդարձակ, ուր կարճ ժամանակի մը
մէջ կը կանչէ աշխարհասփիւռ իր մերձակներն ու
ծանօթները, ստեղծելով կեցութեան Հրտպարիչ կոտաններ:
Ծովածաւալ արտերուն ու ընդարձակ ազարակներուն մէջ
գործ կը Հայթայթէ ամէնուն: Բեռնաբարձ ուղտերու կարա-
ւաններէն մէկը կը մեկնի իր կայուածներէն եւ ուրիշ մը,
նոյնպէս բեռնաբարձ, կը վերադառնայ գիւղ, ու կուտակուած
բարիքը կը բաշխուի բոլոր կարիքաւորներուն: Գիւղին կեդ-
րոնը կառուցել կու տայ եկեղեցի մը, կողքին՝ դպրոց: Ինք կը
Հոգայ եկեղեցիին ու դպրոցին բոլոր պէտքերը: Պետութեան
Հետ լեզու դռնելով՝ կը դառնայ գիւղին միակտուր պահա-
պանը, պատուհասը՝ դատարկապորտներուն ու աւազակնե-
րուն, ինք՝ իր ստեղծած Համայնքին դատաւորը՝ անոխակայ ու
արդար, սիրտը բուխ, ձեռքը բաց: Կը Հասնի ամէնուն, որքին,
որբեւայրիին, Հիւանդներուն, ծերերուն, անկարներուն: Բայց...
բայց օր մը մեծ կ'ըլլայ իր զարմանքը, երբ կ'իմանայ, որ իր
լիարուն սերմանած բարիքները շուրջօրէն վայելած անձերը,
բոլորը, այր թէ կին, Հիւանդ թէ առողջ, երիտասարդ թէ ծեր,
ճակատ կազմած՝ սանձաքեկ ատելութեամբ կը մրկին իրեն
դէմ, աջէն-ձախէն բանասարկութիւններ կը տեղացնեն վրան,
քտութիւններ կը պոռան իր Հասցէին՝ տան շուրջը, փողոց-

ներուն մէջ, ամէնուրեք: Ինք, սակայն, կը մերժէ գբաղիլ այդ Հիւանդագին երեւոյթը խմորած յայտ եւ անյայտ Հերոսներով, ինքզինքը վեր Համարելով նման փոքրոգութիւններէն:

- Ամէնը այդ է,- եզրակացուց Ատոմ,- ընդամենը պատանի մըն էի, երբ վերահասու եղայ փոքրոգութիւններէն ինքզինքը վեր Համարած այդ տիպարին փիլիսոփայութեան, որ կարծեմ դարձաւ իմ ճանապարհիս ջահերէն մէկը...

Ձեռն գիտեր, սկսայ խորհիլ իւրովի, մէկու մը վարքը, փորձառութիւնները, որդեգրած իմաստութիւնը կրնա՞ն այդքան բախտորոշ անդրադարձներ ունենալ ուրիշի մը Հոգեկան կազմաւորման մէջ ու աշխարհահայեացք դառնալ: Ձեռն գիտեր: Բայց դաւանանուած Ատոմի կեցուածքը Համարեա՛լ լրիւ կը Համապատասխանէր իր նկարագրած տիպարին մեծանմութեան:

- Մտքիս մէջ,- դարձեալ խօսեցաւ Ատոմ,- ամբօրէն տեղ գրաւած է նաեւ ուրիշ տիպար մը, որուն գիրքերուն մէջ չեմ Հանդիպած եւ ոչ ալ բախտը մեզ իրարու դէմ-յանդիման բերած է, այլ ուսուցչական ասպարէզին մէջ մուտք գործած տարիս, պաշտօնակից ուսուցչուհի մը նկարագրութիւնէն մարմին առած է ան երեւակայութեանս մէջ,- երիտասարդ բեմադրիչ մը, որուն լուռ ցաւերն ու Հակադրաբար մատնած ամբօրէն տարբերքը ուղիղ գծով ողողած են զիս, մի՛չդ փոքրոգութիւններ ճաշակած ու ինքզինք փոքրոգութիւններէն վեր դասած այն տիպարին պէս, որ իր կարգին կը Հասնի ինծի դժուար պահերու:

Ատոմ Հիսաքանչ ապրումներով յիշեց ուսուցչուհին, անունը՝ Նանար, երաժշտութեան դասատու, խելացիութիւնը երկնատուր շնորհի մը պէս վրան կրող մանկամարդ մը, որ յաճախ խօսք կը բանայ իր Հերոսին, նոյն բեմադրիչին մասին, ուժեղ անՀատականութեան մը տէր, ինքնատիպ, յանձնապատասխան, ստեղծագործ երեւակայութեամբ օժտեալ կարողութիւն մը, որուն շուրջ կը կազմուի թատերական ասպարէզին Հանդէպ բնատուր Հակում ունեցող խմբակ մը, տասի շուրջ տղաք ու աղջիկներ, որոնք, ասպարէզին մոգական շրջանակին մէջ առնուած՝ կը տարուին անոր բնաւորութեան բուռն գիծերէն, Հաւատքէն, նուիրումէն, որ ուխտեայներուն ձայնական բարեմասնութիւններէն, բառերը ապրելու եղանակներէն ու տիպարի մը Հետ մտերմանայու ոճէն կը կռահէ իւրաքանչիւրին ուժն ու թուիչքներ ձեռնարկելու կարողականութիւնը ու կը բաշխէ դերերը, որոնց յուսովառ մարմնաւորումները աշխուժ Հետաքրքրութիւններ կը բորբոքեն բազմութիւններու մօտ, բայց ժամանակ մը ետք, անյայտ պատճառներով, ոմանք կը բաժնուին խմբակէն, յատկանշական պարագայ, ամէնէն տկարները, որոնք չարախօսութիւններու փոթորիկներ կը բարձրացընեն իրենց Հանդիպած բոլոր վայրերէն: Շուտով կը պարզուի, որ մութին մէջ դաւեր որոճացող նախանձորներ, ընտրելով

խմբակին այդ անյոյս տարրերը, յաջողած են թունաւորել զանոնք թատերադիր-բեմադրիչին դէմ, որ անտարբեր Հեռացողներուն ու փրփրերախ բանասարկուներուն հանդէպ, անտրտուն չէր շարունակէ իր գործը շտայել շնորհալիներուն, դրուագ մը կամ տիպար մը անհատականացնելու ու զգացող, ունեցող Հոգիներուն, անոնց՝ որոնք իրենց տարերքին լինելութեան վստահելով՝ Հոգիի բարեկամներ ըլլալ ալ դիտեն, եղան:

- Ներկայ պահուն պէս ինծի պատահած պահերուն,- եզրակացուց Ատոմ,- միշտ կողքիս զգացած եմ նոր փորձառութիւններ կուտակելու համար Ամերիկա Հասած ու Հոն նոր խումբ մը ձեւաւորելու աշխատանքին լծուած այդ անհանգիստ էութիւնը, որուն փիլիսոփայութեան երկիւղած պաշտամունքով մը կը Հետեւէր նաեւ Նանար:

- Ո՞ր փիլիսոփայութեան,- Հարցուցի անհամբեր:
- Ձեւագեղծուած կամ ձեւագեղծման մանրէներ կրող Հոգիներով չզբաղելու փիլիսոփայութեան: Պարզ չէ՞ միթէ:

Տիրեց երկար լռութիւն մը: Տեսայ, որ Ատոմի աչքերը արտասովոր խոժոռութիւն մը կը մատնէին ու դէմքը ենթարկուած էր վախազդու գունաթափութեան մը: Ցայտնապէս ներքին բարդութիւն մը կը տանջէր զինք: Ցայտնեցի կասկածս: Ակսաւ Հարցական ոճով մը.

- Երազի՞ս մէջ տեսած եմ, արձանագրութեան մը արանքներուն հանդիպած եմ, փորձառու մը յուշած է ինծի, լաւ չեմ յիշեր, բայց մտքիս մէջ կայ թանձրորէն մատախլապատ վարկած մը, ըստ որուն նախախնամութիւնը իւրաքանչիւր անձի մէջ յատուկ խմոր մը կը դնէ, աղնիւ կամ վատ, որ երբեմն անհաւատալի արագութեամբ մը կ'անի, ու երբ իր լրումին Հասնի անիկա, այսինքն՝ երբ ենթակային ընկիւղ չի մար այս աշխարհին մէջ, կը կանչուի միւս աշխարհէն, ազնիւր՝ ազնուութեան լրումին, վատը՝ վատութեան:

- Բարդ խնդիր է:
- Այս պահուն չեմ դիտեր ինչու մեծագործներէն աւելի չարագործները կը խուժեն մտքիս, վատութեան խմորով աշխարհ եկածները, դաւաճանները, որոնք, զարմանալի Հերթականութեամբ մը, դաւաճանուածներէն առաջ փչեցին իրենց Հոգին:

- Ինչպէ՞ս,- Հարցուցի արագ:
- Երեսուն արծաթով կաշառուած Յուզան Նազովրեցիէն առաջ տուաւ Հոգին:

- Այո, կարծեմ:
- Բրուտոսը շուտով Հետեւեցաւ Կեսարին:
- Բրուտոսը, այո՞,- Կեսարին վստահութիւնը չարաշահած պատմական վատը:

- Չարենցի դահիճներէն Մղղուսին Չարենցէն առաջ անյայտացաւ:

- Այդպէս կ'ըսեն:
- Իր արքունիքին վստահութիւնը չարաշահած զօրավար Ռաֆքիր ինք իր ձեռքով կաաարեց իր հաշուեյարդարը: Եւ դա-
ւաճանութեամբ հռչակուած ով դիտէ ուրիշ քանիներ ենթար-
կուեցան նոյն ճակատագրին:

Ատոմի յիշածներէն հազիւ մէկ-երկուքը կը ճանչնայի եւ
ոեւէ մէկը հակադրութեան այդ պայմաններուն մէջ չէի պատ-
կերացուցած թէ եւ, բայց անոնց ճակատագիրին պարզած վեր-
ջին պատկերը խորհրդաւորութեամբ մը համակեց զիս:

Այդ պահուն Պարոն Արզար վերադարձաւ ու մտերմական
չեղտ մը բովանդակող հեղինակութեամբ թելադրեց Ատոմին,
որ վայրկեան մը հանդիպի անձկանօք իրեն սպասող աշա-
կերտ-աշակերտուհիներուն:

Ատոմ այս անգամ չկրցաւ մերժել իր նախկին պաշտօնա-
կիցին բաղձանքը եւ, հազիւ ներս անցած՝ մեզի հասան երկսեռ
բերաններէ բարձրացած հրճուալի բացազանչութիւններ...

- Տարօրինակ տղայ է Ատոմը, շատ,- ըսաւ Պարոն Ար-
զար,- տարօրինակ ճակատագիր մը սահմանած է իրեն Նա-
խահանամութիւնը, ալեկոծումը իր տարերքը եղած է միշտ,
ներսէն թէ դուրսէն փչող հովերը անպակաս եղած են իր
կեանքին մէջ, օր մը զոհարեցելու շոյութեամբ կը փոթորկի,
օր մը անզօրութեան կակիծներով: Երբ հանդարտութիւն պէտք
է՝ կը նայիս յանկարծ կը ջղայնանայ, երբ ջղայնութիւնը հրա-
մաղական կը գառնայ՝ խաղաղութիւն մը կ'իջնէ հոգիին:
Աչքովդ տեսար, օրինակ, որ աշակերտները կը պաշտեն զինք,
մինչ ինք կը նախընտրէ անոնց չհանդիպելու ցաւով տանջուիլ:

- Ե՞րբ սկսած է ձեր բարեկամութիւնը,- հարցուցի ժպտիլ
ջանալով:

- Հինգ տարի եղաւ կարծեմ: Պարեան վարժարանի սեմէն
իր ոտք դրած օրէն: Լուսկեաց տղայ մըն էր, բայց ինքնա-
վստահութեան հով մը կար վրան, ու տեսակ մը կրակ՝ աչքե-
րուն մէջ: Առաջին վայրկեանէն իրեն հանդէպ զգացած համա-
րումս հետզհետէ խորացաւ ու դարձաւ բարեկամութեան ամ-
բակուռ շողախ: Ուզած էի ու չէի յաջողած ըլլալ այն երիտա-
սարգը, որ ինքն էր, իր մտածումներէն չերկնչող, միշտ պատ-
րաստ իրեն դէմ թշնամութիւններ հրահրելու ու թշնամու-
թիւններուն կարեւորութիւն շտալու կրկնակ ճակատագրով մը
եկած աշխարհ: Ես ինքս ալ ներկայ էի այն ժողովին, երբ ատե-
նապետ Լեսէրեանի պիտաւորած մարմինը երկու դասարան
միացնելու որոշումը հաղորդեց մեզի: Ես ոչինչ ըսի, միւս
ուսուցիչ-ուսուցչուհիներն ալ հլու-հնազանդ ունկնդրեցին
որոշումը: Միայն ինքն էր, Ատոմը, որ պտոթկաց, որոշումը
ոճիրի համազօր արարք որակեց, տակնուվրայ եղած, տակնու-
վրայ ընելով Լեսէրեանն ու իր մարմինը: Միայն իր շուքը
փորձեց ձայնակցիլ իրեն:

- Ո՞վ:

- Իր շուքը:
- Ախվարովը:
- Նոյն ինքը:
- Որ հիմա...
- Որ հիմա թուղթ ստորագրած է իրեն դէմ:
- Որքան իմացայ, Ախվարով բացարձակ Հիացում մը ունեցած է Ատոմի Հանդէպ ու ճիշդ այդ պատճառով մտքիս դժուար կը տեղաւորուի անոր յանկարծակիս դիմափոխութիւնը:
- Մարդիկ պիտի ապրին, սիրելիս,- ըսաւ Պարոն Արզար,- օր մը գովքդ հիւսելու փութկոտութեամբ ճարելով իրենց սնունդը եւ ուրիշ օր մը Հասցէիդ շղթայազերծած ատելութիւնները դրամագլուխի վերածելով: Ախվարով, կը կոահէի, որ այդ խառնուածքներէն է, բայց, ցաւօք, անոր Հանդէպ զգուշութեան յորդորներուս ընաւ չանսաց Ատոմ:
- Ինչէ՞ն կը կոահէիք:
- Թերա՞մ մնալու զգացողութեամբ խոցուած Հոգիներուն մէջ անխուսափելի է դաւանանութեան ախար: Այդ մեկնակէտէն: Նման խնդիրներուն ետին սխալած չենք ըլլար, եթէ փորձենք տեսնել թերարժէքութեան մարտնչող տուայտանքը, ուր կը բուսնին ու կ'ուռնանան բոլոր չարութիւնները: Այս փորձառութեան մասին Հոգեբան մը աւելի խոր բան մը ըսած էր, ո՞վ, կը լիշե՞ս:
- Ինձի՞ կը Հարցնէք, Պարոն Արզար, դուք, որ տեսած, կարդացած կամ լսած ամէն մանրամասնութիւն միտք պահելու կարողութեան մը տէր էք:
- Ատիկա առաջ էր, հիմա ուրիշ է, տարիքը:
- Ձեմ կարծեր,- ըսի ժպտուն:
- Մոռնանք այդ մէկը ու խօսինք աւելի սարսափելիին մասին:
- Աւելի սարսափելի՞ն ալ կայ,- սարսափեցայ ես:
- Կայ, դժբախտաբար:
- Ի՞նչ:
- Երէկ Հիւանդտեսի եկած էր մեր դպրոցին ուսողութեան ուսուցչուհին, որ մտերմաբար իմացուց ինձի, որ Ախվարով իրենց տունը Հաւաքած է ծանօթներ եւ, ի խնդրութիւն անոնց, կարդացած է Հոգաբարձութեան ուղղած իր թուղթին սեւագրութիւնը: Անյոյս տարրերը իր քաջազործութիւններով զուարճացնելու այդ ձեռնարկին կ'ակնարկէի, որ Հոգեկան սարսափելի չարութեան անհերքելի առհասարակ մը կը Հանդիսանայ:
- Այդ պահուն Հիւրանոցէն Հասնող ձայները կը վկայէին, որ Ատոմ բոլորովին մոռցած իր թարմ վէրքերուն կոտորանքը, Հաճելի պահ մը կ'ապրի իր աչքին առջեւ Հասակ առած պարման-պարմանուհիներուն դիմաց եւ իր Հաշուոյն ներքնապէս կը Հրճուէի ինքս ալ:

- Ինձի միշտ թուացած է,- ըսաւ Պարոն Արզար,- որ չարսխինդ բնատրուծիւնները երբեք պատմութիւն չեն կարողացած ու պատմութենէն ընաւ չեն խրատուած: Միշտ կարելի է քանի մը վրիպած, ինքնամեծար, իրենք իրենց երակներուն մէջ պղտոր արիւն կրող եւ, նովին բանիւ, չարացած, չարսխինդ տիպարներ զուարճացնել ատեն մը, բայց պատմութեան էջերը քանիցս Հաստատած են, որ շարութեամբ բուժանած չարսխինդը միշտ առանձին մնացած է, առանձին՝ խստադատ, անկաշառ Հայելիին դիմաց, որ բառերէն, ձայներէն, շարժումներէն աւելի ցոյացուցած է իր Հոգին: Եւ որքան ալ ասպականած ըլլայ անիկա, Հոգին, կը յուշէ վատութիւնը եւ այն ատեն կը բորբոքի շարութեան մորենիներէն կազմուած դժոխքը: Այս դժոխքէն դուրս եկած են ողբերգական տիպարները:

- Եւ Ախվարով անոնց շարքի՞ն կը դասէք:
- Կրնայ պատահիլ, երբ իրեն մնացած մարդկայնութեան վերջին մասով դիտէ իր աղաւաղուած ինքնութիւնը եւ փորձէ դրսեւորել իր դժոխքը:

Ինձ միտքս կը շարունակէր մութին մէջ մնալ: Ինչո՞ւ Ախվարով այդ քայլին պէտք է դիմած ըլլար, երբ Ատոմ բարեկամական իր վերաբերումներէն որեւէ մէկը չէր խնայած իրեն: Հաղորդեցի տազնապա Պարոն Արզարին: Ձգտատասխանեց ինձի: Շարժեցաւ անկողինին մէջ, մարմինը ծածկող շղարշը նետեց մէկ կողմ, իջաւ մահճակալէն, մօտեցաւ դրան մօտ գետեղուած պզտիկ գրադարանին, առաւ գիրք մը, թերթատեց էջերը, մէկը ծայեց ու երկարեց ինձի, պատուիրելով կարդալ ընդգծուած տողերը: Կարդացի. «Մարդկային ծածուկ ու խորունկ ատելութիւնն է ատիկա ամէն բանի դէմ, ամէն մարդու դէմ, որ յաջողեւ է, որ Հասեր է, որ գազաթն է: Ձյաջողածներու վրէժն է ատիկա, ետ մնացողներու անքուն ատելութիւնը»:

- Այսպէս է,- շեշտեց Պարոն Արզար,- ետ մնալու զգացողութիւնը ասլրած անձերուն մօտ անխուսափելի է Հոգեկան շարութեան կուտակումները, որոնք դարանակալ կը սպասեն ու բարբարարներուն դէմ կը պոռթկան՝ ճրի պաշտօնի կամ ճրի փառքի տիրանալու աղաղակող մարմաջով:

Կանգ առաւ: Քոմոտին վրայ դրուած ջուրի գաւաթը մօտեցուց շրթներուն, բայց պայծառութենէ աւելի՝ խոժոռեցաւ: Աւելի ցաւագին շեշտ մը ստացաւ ձայնը:

- Միշտ ուզած եմ գիտնալ, Պարո՛յր, թէ Աստուծոյ Որդին Հալածած դպիրներուն, մաքսաւորներուն, փղշտացիներուն, սաղուկեցիներուն, աղանեմվաճառներուն ու միւս փերազակներուն խաժամութիւն մէջ չկայի՞ն արդեօք Անոր Հրաշագործներով բժշկուած կոյրեր, կաղեր, Համբեր, անդամալոյծներ, չկայի՞ն յարուցեալ մեռելայններ: Վատահ եմ, որ կային, եղած են, ինչպէս է պարագան մեր օրերուն, երբ յաճախ կը Հանդիպինք բարիքը շարիքով փոխհատուցած մարդոց տողանցքին:

Քանի՜-քանի՜ պարագաներ կարելի է յիշել, որ կարօտեային, չքաւորին, հիւանդին փութացող մարդերը անուր հալածանքներու ենթարկուեցաւ նոյն կարօտեային, չքաւորին ու հիւանդին կողմէ, իրենց մերձաւորներուն դիմակցութեամբ: Այսպէս է, մարդիկ, բնական է, միշտ տկարին կ'օգնեն, դրամով տկարին, առողջութեամբ տկարին, գիտութեամբ տկարին, տաղանդով տկարին ու տկարը իր տկարութեան վրէժը կը լուծէ առաջին ունեւորէն, առաջին գիտունէն, բժիշկէն, բարերարէն, շտալ կարողութիւններէն:

- Հաւանաբար ճիշդ է այն վարկածը, որ ձրի ամէն բան իր գինը ունի, ու գինը վճարողը միշտ շտալողը կ'ըլլայ,- ըսի ու ակնարկաւ հիւրանոցի կողմը ուղղելէ ետք, նայեցայ ժամացոյցիս:

- Կը տեսնեմ, որ ժամացոյցին շատ կը նայիս: Ձանձրացա՞ր:

- Ոչ: Բայց հիւանդին համար զրոյցը յօգնեցուցիչ է կ'ըսեմ, մինչ ցաւերու ամոքման համար ձեզի հանգիստ պէտք է:

- Յան ալ ցաւ ըլլար,- հեղնական շեշտով մը յարեց,- ժամանակի փոփոխութեան հետ եկած ժամանակաւոր ցաւ մը: Մեծ բան մը չէ: Շուտով կ'անցնի:

- Մաղթենք:

- Լաւ որ դպրոցի օրերուն չպատահեցաւ: Ուղղակի կը խենթենայի:

Ի լուր իր յայտարարութեան, քաղցր տրամադրութիւն մը ծաւալեցաւ մէջս եւ յիշեցի մեր առաջին հանդիպումին Ատոմի մէկ խօսքը իր մասին, որ առանց դիմացը ուսման ծարաւ պատանիներ ունենալու չի կրնար ապրիլ, նուիրումը կեանքի վերածած ընտրեալներու պէս շնչահեղձ կ'ըլլայ:

- Կրնա՞ս երեւակայել, որ անկողնոյ ծառայող մը ուրախ ըլլայ,- Հարցուց քիչ մը ետք:

- Դժուար,- երկարեցի ձայնս:

- Ես:

- Դո՞ւք:

- Երեք օր է, որ այս դիրքին մէջ կը գտնուիմ եւ այդ ժամանակամիջոցին ունեցայ մէկ ցաւ միայն, պարբերաբար սաստկացող յօղացաւս, մինչ եթէ տունէն դուրս գալու հնարաւորութիւն տրուած ըլլար ինձի այս օրերուն, ով գիտէ քանի՜ ցաւով պիտի վերադառնայի:

Աւելի բացի աչքերս:

- Միւս կողմէ՞ որքան նորութիւններու հասու եղաւ միտքս այս կարճ ժամանակամիջոցին, կարդացի, վերլուծեցի, երեւակայեցի, խորհրդածեցի ու տարբազարեցի այնքան ու այնքան հարցեր:

- Այնպէս կը խօսիք,- ըսի զուարթ տրամադրութեամբ Համակուած, որ առանց ապաքինում մաղթելու պիտի բաժնորհինք ձեզմէ:

- Ըսի արդէն, որ ունեցածս շատ լուրջ բան մը չէ:

- Քոյ կու տա՞ք ուրիշ Հարցում մը ընել:

- Քոյտուութեան պէտք չկայ, ըսէք:

- Երբեքիցէ ցաւ զգացա՞ծ էք ուսուցչական ասպարէզը ընտրած ըլլալնուդ Համար:

- Աշակերտներուն Հետ եղած պաշտօնա՞նք, բայց անուս կողողավիզի մը կամ Արխտղոմ աղայի մը առջեւ խոնարհող ուսեալ ստրկամիտի մը բարեւ տալու ստիպման ատեն՝ այո՛:

Մնաք-բարովի, երթաք-բարովի, ցտեսութիւններու զուսպ ճիշեր բարձրացան նոյն պաշտօն, կրկին Հանդիպելու սրտաբուխ մաղթանքներ: Ի լուր այդ ձայներուն կարծես ուրախութեան շող մը անցաւ Պարոն Արզարի դէմքէն: Նոյն տպաւորութիւնը չէր ձգեր սակայն Ատոմ, երբ վերադարձաւ մեր մօտ, եւ տխրութիւնը աւելի թանձրացաւ, երբ խմացաւ, որ իր բացակայութեան մեր զրոյցը առանցք ունեցած է դարձեալ Ախվարովի թուղթը:

- Ինչու այդքան կը մեծցնէք խնդիրը, Պարոն Արզար, կը պատահի, մոռցէք,- ըսաւ բեկուած ձայնով:

- Ես կը ցաւիմ նաեւ ինձի Համար, իմ Հաշուոյս,- ըսաւ Պարոն Արզար:

- Ձեզի՞ Համար:

- Ես դատապարտուած եմ Ախվարովի Հետ նոյն յարկին տակ շնչելու երկար ատեն: Դիւրի՞ն է կը կարծես, որ ընկերադաւութեան արարքներու տէր անձի մը բարեւ տալու կամ անոր բարեւը առնելու ստիպումը: Երեւի կարգ մը բաներ պէտք չէ գիտնանք մարդոց մասին՝ անոնց Հետ կարենալ ապրելու Համար:

- Այս պաշտօն,- ըսաւ Ատոմ,- մէջս երկար ատենէ ի վեր Հոլովուող Հարցում մը կը չարչրկէ Հոգիս:

- Թէ՞...

- Արուեստներու, դիտութեան, նոյնիսկ դիմուորական մարդերու մէջ յայտնուած կանխաՀաս տաղանդներուն պէս կանխաՀասաներ յայտնուած են կամ կը յայտնուի՞ն այլ բնագաւառներու մէջ:

- Անշուշտ, եւ ամէնուրեք:

- Բացասական դիժներ կրողներուն մէջ՞ ալ:

- Ըսի ամէնուրեք:

- Ուրեմն կանխաՀաս բանասարկուներ ալ ճանչցած է կեանքը:

- Ի Հարկէ:

- ԿանխաՀաս վատե՞ր:

- Որքան կ'ուզես:

- կանխահաս դաւադիրներ՝ նաեւ:
- նաեւ կանխահաս դաւադիրներ: Վերջիններէն առաջ, առնուազն Հինգ Հոգի ճանչցած եմ անձնապէս, որոնց նախապատճառը, ստուգած եմ Հաստատապէս, եղած է ինչպէս քիչ առաջ կ'ըսէի Պարոյրին, թերաճ մնալու աղամական անէծք մը, որ պարարտ հող դարձաւ շարութեան մանրէներուն:
- Շուն մը, նոր վէրքէ մը ըխած կաղկանձով, խոտից մթնոլորտը, մանուկի մը ճիւղ Հետեւեցաւ անոր, տղամարդու ձայն մը սաստեց շունը, ուրիշ մը ձայնակցեցաւ սաստին: Մօտեցող ինքնաշարժի մը աղմուկը Հեռացուց շան կաղկանձը: Քովի տանիքէն անժամանակ աքլոր մը միացաւ իրարանցումին:
- Անասուններուն Հանդէպ կարգ մը մարդոց ցոյց տուած ծայրագոյն գուրգուրանքին մասին մտածած եւ երբեւիցէ, Ատոմ,- Հարցուց պահ մը լռելէ ետք Պարոն Արզար:
- Ձեռն յիշեր, ոչ:
- Ես ալ վճռական չեմ կրնար ըլլալ Հոս, բայց ինծի կը թուի, թէ այդ գուրգուրանքները արդիւնք են ներքին բուն պահանջներու: Անարատ արիւն կրող իւրաքանչիւր էակի մէջ կայ անպայման կուտակուած գորով մը, սէր մը, կամ ընծայաբերուելու ինքնեկ մղումներ կան, որոնք չեն կրնար կուտակուած մնալ, եւ որովհետեւ մարդուն ընծայուած պատարագները յաճախ բխած են ապերախտութեան վէմերուն, անասուններուն կ'ընծայուի ամէն աղապատանք: Ձեռն կարծեր:
- Թերեւս,- ըսաւ Ատոմ՝ գլուխը օրօրելէն,- թերեւս: Անասուններուն դէմ, նոյնիսկ գազաններուն դէմ կարելի է պաշտպանուիլ, որոնցմէ իւրաքանչիւրը ունի մահացու մէկ զէնք միայն:
- Այո, ժանիք մը,- ըսաւ Պարոն Արզար:
- Մազիլ մը,- աւելցուց Ատոմ:
- Եղջիւր մը:
- Թունաւոր լեզու մը:
- Պարոն Արզար պրկեց դիմագիծերը, աջ ձեռքով մարմնից ոտքը, տարուրերեց գլուխը, աւելի մթազնեցաւ դէմքը, ապա խօսք բացաւ այն մասին, որ մարդիկ միջոցը գտած են ընտանի անասուններուն կամ գազաններուն դէմ պաշտպանուելու, բայց Հակառակ ստեղծուած տասնարանեայ պատուիրաններուն, Հաւատոյ Հանգանակներուն, կտակարաններուն, վարդապետութիւններուն ու օրէնսդիրներու մարգարտաշար օրէնքներուն, չեն կրցած պաշտպանուիլ իրարու դէմ գործածած անտեսանելի զէնքերէն:
- Դաւադրութեան ժանիքներէն ըսել կ'ուզէք,- Հարցուց Ատոմ:
- Մածկամտութեան մազիլներէն նաեւ,- ըսաւ Պարոն Արզար:
- Քսութեան եղջիւրներէն:

- Բանասրկութեան թոյներէն:
- Մէկ՝ Պարոն Արզարին կը նայէի, մէկ՝ Ատոմին, ու մէկուն ըսածէն Հազի մաս մը տեղաւորած մտքիս, միւսը նոր պատկերով մը կը խաչածուէր առաջինին ձգած ահագոյն տպաւորութիւնը:
- Կենդանական աշխարհին մէջ որդը միշտ պիտի գործէ, Ատոմ,- ըսաւ պահ մը ետք Պարոն Արզար:
- Այո, որդը,- բացազանչեց Ատոմ:
- Բուսական աշխարհին մէջ մոլախոտը պիտի շարունակէ իր ճկրաններուն մէջ առնել առողջ բնակիչները:
- Երեւի:
- Իսկ մեր աշխարհին մէջ անպակաս պիտի ըլլան քսուները:
- Ատոմ կախեց գլուխը:
- Այս բոլորին մասին դո՞ւն ինչ կը մտածես, Պարոյր,- դարձաւ ինծի Պարոն Արզար:
- Ե՞ս:
- Ինչո՞ւ զարմացար:
- Ինծի նման Հարցեր մի ուղղէք, Պարոն Արզար,- ըսի վերաւոր ձայնով մը,- ինծի ուղղեցէք Հողերու, տարածութիւններու, շինանիւթերու, յարկաբաժիններու կամ մասնաշէնքերու մասին: Ես բնակարանային շինութեանց յանձնակատար եմ եւ այդ մարդին մէջ միայն խելք աշխատեցած եմ: Միայն:
- Գիտէք անշուշտ, որ Սոկրատին մոլախոտ խմցուցին մարդիկ,- ինքնիրեն խօսելու պէս ըսաւ Պարոն Արզար:
- Այո, մոլախոտ,- մըմնջեց Ատոմ:
- Մարդարէները կոտորուեցան Հարադատներու սուրերով:
- Ատոմ խոնարհեց գլուխը:
- Աստուծոյ որդին խաչեցին իր ցեղակիցները:
- Տխրութիւն մը չոքեցաւ վրաս:
- Առաքեալները ամէնուրեք քարկոծուեցան:
- Այնպէս կը թուի,- ըսաւ Ատոմ ժպիտ մը դէմքին,- որ շատ մը բաներ առանց Հասկնալու պիտի մեկնինք այս աշխարհէն:
- » - Առեղծուած է իսկապէս աշխարհը լեցուցած մեծ անհատականութեանց պարագան, տարբեր տեսիլք, տարբեր բառ, տարբեր ձայն, տարբեր լոյս ու տարբեր շարժում յայտնաբերած բացատրիկներուն միշտ վիճակուած է արիւնոտ վախճան մը:
- Դժբախտաբար այդ Հունով ընթացած է Հրաչքներու պատմութիւր:
- Բարեբախտաբար դարձեալ Հրաչափործներ յայտնուած են:
- Այնպէս կը թուի, որ ոմանք բարութիւն սերմանելու Համար կու դան աշխարհ, եւ ուրիշներ վատութիւն գործելու:

- Երեւի Աբէլ մը պէտք է կեանքին եւ անոր Հետ կայէն մը.- տիրորէն յարեց Պարոն Արզար:

- Երեւի:

- Երեւի Սոկրատ մը պէտք է կեանքին եւ մութին մէջ անոր դէմ դաւեր որոնացող տգիտութեան ասպետներ:

- Առնուազն այդպէս կ'ըսէ պատմութիւնը:

- Երեւի Յիսուս մը պէտք է կեանքին եւ Յուզա մը Յիսուսի կողքին:

Ատոմ աւելի շեշտակի նայեցաւ Պարոն Արզարի արտասուած աչքերուն:

- Երեւի կեսար մը պէտք է կեանքին եւ դաւաճանութիւնը անձնատրոզ Բրուտոս մը կեսարի թիկունքին:

Նշումներէն իրաքանչիւրին Հետ Պարոն Արզար դադար մը կու տար ինքնիրեն, յայտնապէս սպասելով Ատոմի Հաստատումներուն կամ լրացուցիչ փաստերուն, բայց Ատոմ կարծես լսածներով բաւարարուած կը զգար ինքզինք:

- Արէլներ, Սոկրատներ, երկինքներէն լուրեր բերող Յիսուսներ, առաքելներ ու կեսարներ ժամանակ առ ժամանակ կրնան պակսիլ կեանքէն,- վերսկսաւ Պարոն Արզար, բայց կայէնը եւ կայէնութիւնը եղած են միշտ, Յուզան եւ յուզականութիւնը գլուխ ջցած են ամէնուրեք, Բրուտոսներ անպակաս եղած են բոլոր երկինքներուն ներքեւ ու բրուտոսականութիւնը բազմեռանդ եղած է ամէնուրեք:

- Այսօր ալ,- Հարցուցի նուազ ձայնով մը:

- Այո, այսօր ալ, մեծ կամ փոքր չափերով: Յիշեմ մեր աչքերուն առջեւ պատահած երկուքը, երկու արքունիքներու մէջ խալիֆաներու մայրաքաղաքին մէջ անմնացորդ Հաւատարմութեամբ Հռչակուած Քասրմը, եւ Սուտանի արքունիքին մէջ արիւնոտ անակնկալներ ստեղծած զօրավար Ուֆըրը:

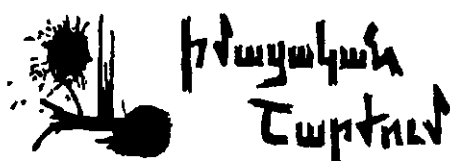
Կրօնական, պատմական, զրական, Հոգեբանական բազում ու բազմազան Հարցեր զարնուեցան ինծի այդ կարճ այցելութեան ընթացքին, այլ Հոն, տեղւոյն վրայ անգամ մը եւս երկուքիւնը սկսաւ տանջել զիս: Մերթ կը սաստկանար տրեւութիւնս ու մերթ Հրճուանք մը կը լուսաւորէր մատախապատ էութիւնս: Գարձած էի իր միջավայրէն յանկարծ զուրս եկած եւ ուրիշ աշխարհի մը մէջ անակնկալօրէն ինկած շփոթահար մարդ մը: Կը մասնակցէի խօսակցութիւններուն, զգալով նոյն ատեն, որ Հազիւ թոյլ կապ մը ունիմ նոյն նոյն լեզուով կատուցուած իրենց տիեզերքին Հետ: Կ'ուզէի վայրկեան առաջ մխրճուիլ իմ միջնորդութիւն մէջ, նոյն ատեն կը զգայի սակայն, որ երկուքիս միջեւ արժարժուած նիւթերը ամբօրէն կը կաշկանդեն զիս:

- Դուն, Ատոմ,- ըսաւ կարճ լռութենէ մը ետք Պարոն Արզար,- վերին ոլորտներու կամ ներքին անդունդներու մէջ Թափանցելու շնորհներ ունիս, բայց ինծի կը թուի, թէ շուրջը Թաւաղող կեանքը ըմբռնելու Համար բան մը կը պակսի քեզի:

- Բան մը կ'աւելնայ պիտի ըսէիք,- Պարոն Արզար:
- Ի՞նչ,- մէջ մտայ ես:
- Պարզամտութեանս չափը: Պարզամիտ մը կ'ապրի մէջս, անմիտ կոշուելու չափ միամիտ մը, դուք կրնաք նոյնիսկ ապուշ մը ըսել,- յարեց Ատոմ ու ելաւ ոտքի: Հետեւեցայ իրեն: Պարոն Արզար ինք եւս փորձեց ոտքի ելլել: Ատոմ ուզեց արգելք Հանդիսանալ իրեն: Շտկուեցաւ քիչ մը: Կռօնեցաւ սնարին: Հարցուց:
- Կ'ուզե՞ս որ անզլիազիր մեր սիրելիին ոճով քանի մը նոր յորդորներ կարդամ քեզի:
- Ինչու չէ,- ըսաւ Ատոմ գուարթ:
- Երբ երիտասարդ մը գեղեցիկ աղջիկները ձգելով կը Հեշտանայ ուրիշները չարախօսելու բնազդով՝ վախցիր անկէ:
- Լաւ: Հաշուի կ'առնեն:
- Երբ երեւնալու մարմաթով Հրապարակ կ'իջնէ մէկը եւ անման իր տառապալից անընդունակութիւնը զգալով սկսի մեծամտիլ՝ փորձէ կապը խզել Հետը:
- Կը փորձեն:
- Երբ անձ մը իր մտերիմները խաղի բերած ըլլալու ձեռնածութեամբ կը փորձէ գուարճացնել ուրիշները, որեւէ մտերմութիւն ցոյց մի տար անոր Հանդէպ:
- Չեն տար: Ուրի՞շ:
- Երթաք բարով:

(Շար. 2 եւ վերջը յաջորդով)

ՊՕՂՈՍ ՄԵԱՊԵԱՆ

ԵՐԿՐՈՐԴ ԿԵԱՆՔԸ

29 Յունիսին բուական կազմող դէպք մը պատահեցաւ մեր իրականութեան մէջ, վախճանեցաւ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Գարեգին Ա., սուգի մատնելով ողջ հայութիւնը, ու հայութեան հետ՝ մեզի բարեկամ ազգերն ու համաշխարհային հոյակ վայելող բազում դէմքեր:

Վախճանեալ Վեհափառը բարեկամ էր բոլորին, որովհետեւ եկեղեցական, ազգային, մարդկային թէ մշակութային իր բոլոր ձեռնարկները նուիրուած էին բոլորին՝ անոնց ազնուացման, մարդկայնացման, աստուածացման:

Իր երկնաւոր շնորհներուն թովչանքով ու ներգործութեամբ էր, որ իր օրով ու իր շուրջն ու հետուն բազմացան սրբաւաշ Էարեբը, բազմապատկուեցան սրբազան մատնանները ու նորահաս երիտասարդները ընտրեցին ծառայութեան սրբազան ճանապարհները:

Գարեգին Վեհափառին արդէն կուտակած աստուածահասոյ ու մեսրոպահասոյ գործերը պիտի բաւէին զարդարելու համար եկեղեցական ու մտաւորական ճանի մը ներկայացուցիչներ, բայց նուիրական մայր կուտակումներուն վկայութեամբ, այդ չէր ու միայն այդ չէր ինք, Նախախնամութիւնը շատով օժտած էր զինք՝ ու ծարաւակոծ բազմութիւնները նայնքան շատ ակնկալութիւններ կապած էին իր անունին, անձկանօք կը սպասէին իրեն մեր խորանները, մատնանները կը սպասէին, նահապետները կը սպասէին, հայրենի եզերքները, կեանքը թովանդակայից ու մարդը աստուածամերձ դարձնող բոլոր ուժերը, որոնց կրնար կորովով սպասարկել տակաւին, չոր տրամաբանութեամբ՝ առնուազն տասնամեակ մը եւս, եթէ նակատագրին անողոք թաթը այսքան կանուխ չկտորէր իր կեանքին թելը:

Մարդեր կան, որոնց գործը կը վերջանայ քացուող գերեզմանին հետ:

Այդպէս չէ սակայն աննդութիւն ստեղծելու կարողութեամբ օժտեալ անճնաւորութիւններուն պարագան: Ամենայն Հայոց Վեհափառը աննդութիւն ստեղծելու տարերքով ու հմայքով եկած էր աշխարհ ու ստեղծեց մէկէ աւելի աննդութիւններ,՝ եկեղեցական, ազգային, մարդկային ու գրական աննդութիւններ, որոնք չեն կրնար ժառանգորդներ չունենալ եւ ժառանգորթները չեն կրնար նայն աննդութիւնները շարունակելու նախանձախնդրութեամբ չապահովել երկրի վրայ անոր երկրորդ կեանքը...

ՀԱՅ ՄԱՐԴԸ՝

ՀԱՅ ԳԻՐՔԻՆ ԴԻՄԱՑ...

Գիրքը պիտի ըլլար առանց մարդուն:
 Սա յստակ է. Լափալիսեան ճշմարտութիւն:
 Բայց ի՞նչ պիտի ըլլար մարդը առանց գիրքին...
 Գիրքը մարդուն հոգեմտաւոր աշխարհին արտացոլա-
 ցումն է:
 Գիրքը՝ զգացումներու բխումը, գիրի հունով հոսող:
 Գիրքը՝ մտածումներու մարմնացումը, գիրի տարազով
 հանդերձուող:
 Գիրքը՝ մարդու շարունակական ինքնակերտումի ամէնէն
 կարեւոր ազդակը:
 Գիրքը՝ քաղաքակրթութեան տարածման եւ զարգացման
 անիւր:
 Ի՞նչ պիտի ըլլար բնութիւնը առանց լոյսին:
 Ուսար է աշխարհը առանց գիրքի:
 Խոպան է մարդկային կեանքի հողը առանց գիրքի աղօ-
 սումին:

* *
 *

Հայ մարդը իր ողջ պատմութեան ընթացքին լիովին եւ
 խորազոյն իմացումով ըմբռնեց այս ճշմարտութիւնը եւ ապրե-
 ցաւ ու փաստեց զայն իր կեանքով:
 Վկայ՝ մեր րազմահազար ձեռագիրներու հազարամեայ
 դանձը:
 Վկայ՝ տպագրութեան գիւտին Հայ կեանքի մէջ փոխադ-
 րութեան այնքան արագ եւ արդիւնալից պատմական իմաս-
 տութիւնը: Քաղաքակրթութեան հետեւողական եւ նոյնիսկ
 կրթութիւնը որոնումի իր ճամբուն վրայ Հայը տպագրական ար-
 ւեստը դարձուց իր նոր փառքի նոր վկայութիւններէն մէկը:
 Ան հաւատաց գիրի զօրութեան:
 Իր տառերու գիւտարար հեղինակին մէջ տեսաւ իր գոյա-
 տեւան հրաշագործ վարդապետը, երբ ըսաւ իր գիրի ուրիշ
 սպասաւոր բանաստեղծի մը բառերով.
 «Մեսրոպ,
 «Հայ դարերու դիմաց կեցող դու ԱԴԱՄԱՆԴԵԱՅ ԱՊԱ-
 ՌԱԺ...»
 Այո՛: Գիրն ապառաժ կը դառնայ հոգիի գիմացկունու-
 թեան որպէս զրուական: Բայց ապառաժ դառնալէ առաջ, ան
 կենսատու ջուր է, աւիշ ու արիւն մեր ազգի կեանքին մէջ:

*Մեր ժողովուրդը Հաւատաց, որ գիրքը իր անմահութեան
ճամբուն վրայ լոյս կը ցանէ: Հաւատաց, որ «խօսքը կը թռչի,
գիրը կը մնայ» ու իրեն Հետ կ'ապրեցնէ զինք Հոգիով լեցնող
մարդն ու ազգը: Ինչ սրաայոյզ եւ ճշմարիտ են բառերը Հայ
գրչագրող գալիքին, պարզ ու Համեստ բանի սպասաւորին.*

*«Ձեռքս երթայ դառնայ ի Հող,
Գիրքս մնայ յիշատակող»:
«Ժակապէս, դարեր են անցել այս տողերը գրելու ժամա-
նակից: Գրող ձեռքերը վաղուց են փռչիացել, Հող գարձել,
բայց գրիչների թողած ձեռագրերն ապրում են եւ դեռ կ'ապ-
րեն դարեր...»*:*

*Հայ մարդը դարեր շարունակ իր Հաւատքը գիրի գօրու-
թեան Հանդէպ՝ յայտնեց գործի՝ ուժղնութեամբ: Սա գրքոյկին
մէջ եղող վկայութիւնները չնչին մատնանշում մըն են այդ Հա-
ւատքին եւ գործին: Փրպտեցէք Հայ գիրքի, Հայկական տպագ-
րութեան պատմութեան էջերը եւ կը տեսնէք ձեր ժողովուրդի
իրական պատկերը:*

*Այդ ժողովուրդի Հաւատքին մէկ ուրիշ արտայայտու-
թիւնն է այն դուրդուրտ վերաբերմունքը, պաշտամունքի
նրբութեան, սրբութեան եւ վեհութեան Հասնող Հոգածու կեց-
ւածքը, զոր Հայ ժողովուրդը արտայայտած է Հայ գիրքին
նկատմամբ: Տեսէ՛ք սա յանկուցիչ յիշատակարանը՝ Տաղարանի
Հայկական Հին ձեռագրի մը մագաղաթեայ էջերէն պոկուած.*

*«Ո՛վ սիրելի եղբայր որ ես,
Ձայս քեզ խրատ տամ, որ լսես,
Յորժամ գտաղս եղանակես՝
Թուղտըն թքով չապականես,
Ձկողն անողորմ յետ չի պարզես,
Հանց որ կապին վնաս գործես,
Կամ անզէտին ձեռքս դնես,
Ողբաց մարդկան կոխան շինես
.....
Կամ ի վերան գինի վաթես
Կամ եղ եւ մոմ կաթեցրնես,
Այլ յոյժ սիրով նախախնամես,
Սրբեալ ձեռք, լաթով բռնես,
Ի Հրոյ, ի ջրոյ ի գատ պահես,
Դ ի չորային տեղի դրնես»:*

*Լսեցէ՛ք սա սրբազան մատներէն Հոսած բառերու ձայ-
նին, կտակի նուիրականութեամբ ծծուն.
«Բան մի խրատ տամ լսեցէք,
Գիրքս ամանաթ ձեզ պահեցէք եւ կարդացէք.*

**) Ա. Գ. Արրահամեան, «Հայ գրի եւ գրչութեան պատմութիւն», էջ 16,
Երևան, 1959:*

Գերի երթայ՝ նա դարձուցէք...»
Այո՛, Հայ մարդը այսպիսի ամենաջերմ եւ ամենահարա-
զատ կերպով մօտեցաւ գիրքին, անցեալի մէջ:

* *
*

Պէ՛տք է մօտենայ եւ այսօր...
Հայ գիրքը սոսկ անցեալ չէ: Հայ գիրքը շատ երկար եւ
ճոխ պատմութիւն ունի, բայց ինք պատմութիւն դարձած չէ:
Հնատիպ գիրքը Հայոց մշակոյթի ոսկի էջերէն մին կը կազմէ:
Բայց նորատիպ գիրքը թէ՛ Հայաստանի եւ թէ՛ արտասահմանի
մէջ տարբեր պայմաններու տակ, անցեալի փառքի ստուերին
տակ չ'ապրիր, այլ նոր շողեր կ'աւելցնէ այդ փառքին դրա-
սանդին վրայ:

Սա ցուցահանդէսը, Անթիլիասի մայրավանքի շրջափա-
կին մէջ, պերճաբոս վկայութիւն մըն է այս յուսադրիչ ճշմար-
տութեան մասին: Լիբանանի Հայութիւնը Հպարտութեան
արդար իրատեսք ունի Հայ գրքի, Հայկական տպագրութեան
մարդին մէջ: Ս. Սահակայ եւ Ս. Մեսրոպայ, մեր մշակոյթի այս
«Անգուզական Զոյգ»ի տօնին, «փութանակի» ձեռով կազմա-
կերպուած սա ցուցահանդէսը պէտք է Հետադայ տարիներուն
դառնայ անանդութիւն, անկի ճոխ կաղմակերպմամբ: Մեծի
Տանն կիլիկիոյ Միաբանութիւնը պէտք է ժառանգորդն ըլլայ
Քարգանիչներու սուրբ կտակին...

Հայ նորատիպ գիրքերու սա Համատեղեալ պատկերը,
որքան ալ անկատար, փտահարար պիտի ըլլայ նախադրիտ
Հայ գիրքի տարածման. թող ան դառնայ առիթ ընթերցումի
առաքինութեան առաւել եւս մշակումին եւ զօրացումին մեր
ժողովուրդին կեանքին մէջ:

Կարգացէ՛ք սա գրքոյկը:
Ո՞ր հեցէ՛ք խորհողներու խորհածներուն մասին:
Մտածումները փոխադրեցէ՛ք ձեր կեանքին մէջ...
Ցարգեցէ՛ք ե՛ւ գրողները, ե՛ւ տպողները, որովհետեւ
ստանց անոնց՝ աղքատ կ'ըլլայ մեր ազգը...
Ձեր տուններու պարունակութեան եւ մթնոլորտին, տես-
քին եւ շունչին անբաժանելի մաս թող դառնայ Հայ գիրքը...
Առանց Հայ գիրքին՝ ցուրտ կը մնայ Հայկական տունը,
որքան ալ պերճօրէն, չքեղօրէն կահաւորուած ու յարգարուած
ըլլայ ան:
Զըլլայ Հայ տուն՝ առանց Հայ գիրքի...

Անթիլիաս **ՊԱՐԵՊԻՆ Բ. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ**

4. *Արգարեան*

ՅԱԿՈՒ ՕՇԱԿԱՆ՝ ԹԱՏԵՐԱԳԻՐԸ

*Ի յառաջագումել կը մերժեմ իմծի հանդէպ
ամէն հիացում, մկատում, պարսաւի կիրք:
Գործերու իմ առնակաւ շփումը: Ահա՛
թէ ուր է արդարացումը իմ աշխատանքիմ:
Գրականութիւնը գիտութիւն մը չէ:
Զայն չեմ սորվիր, կ'ապրիմ:*

ՅԱԿՈՒ ՕՇԱԿԱՆ

Յակոբ Օշականի թատերգական գրականութիւնը քան-
վեց տարիներու հունձք մըն է եւ կը տարածուի 1921էն մինչեւ
1947 տարիները: Քանակեց տարիներու պատկանելի այս գրա-
կանութիւնը նժարի վրայ դնելու որեւէ՝ փորձ պարտի մեկնիլ
թատերգական արուեստի խստապահանջ անաչառութիւնէն՝
արդարագատութեամբ զուգորդուած: Պարտի զգալ՝ Օշականի
գրականութիւնէն՝ «խտացուած խկութեան» տալնապը այդ
նամբով պեղելու գրողին իմացական եւ զգացական աշխարհ-
ները, ուր խարսխուած են իր տեսական հանգանակները:

Այս ուսումնասիրութիւնը ընդհանրական վերլուծում մըն
է Օշականի թատերգական գրականութեան եւ կը միտի
հասկնալ իր թատերական աշխարհահայեցքը, տեսական
ըմբռնումները, թատերգութիւններուն թատերակայնութիւնը,
արժարժած թեմաները, կառոյցներն ու թատերգական ոճերը:

Աշխատասիրութիւնը կը քննէ Օշականի ցարդ հրատա-
րակուած տասնհինգ թատերախաղերը, որոնց պիտի մօտե-
նանք իրեն աւրոջութիւն, առանց բաղդատական եզր
փնտրելու՝ իր եւ իր ժամանակակից հայ թատերագիրներուն
միջեւ:

Օշականի թատերգական գրականութեան մասին
ամէնէն յայն վերլուծական անդրադարձը կատարած է ինքը՝
Յակոբ Օշական¹⁾, իր «Համապատկեր»ի 10րդ Հատորին մէջ:

1.— Յակոբ Օշական, Օշական թատերագիրը, «Համապատկեր Արեւ-
մբոտայ գրականութեան», Ժ. հատոր, Կաթողիկոսութիւն Հայոց
Մեծի Տանն Կիլիկիոյ, Անթիլիաս, 1982, էջ 257-293: Ար-
տաստուած՝ Յակոբ Օշական— «Երեք թատերախաղեր», խմբագիր՝
Վահէ Օշական, Համագգայիմ Հայ Կրթական եւ Մշակութայիմ
Միութիւն, Սան Ֆրանսիսկո, 1990, էջ 15-69:

խորագիր ունենալով՝ «Օշական թատերագիրը»: *Ընդհանուր գիծերու մէջ արտայայտուած են նաև Մինաս Թէօթօյեան⁽²⁾ եւ Մուշեղ Իշխան⁽³⁾: Գրիգոր Պըլտեան նաև⁽⁴⁾, «Աղէտին թատրոնը» խորագրով իր գրութեամբ անդրադարձած է Օշականի թատրոնին:*

ՕՇԱԿԱՆԻ ԹԱՏԵՐԱԽԱՂԵՐԸ ՀԱՅ ԲԵՄԻՆ ՎՐԱՑ

Յակոբ Օշականի թատերական գործունէութիւնը սկսած է Պոլիս, 1921 թուականին, երբ ան երեսունեօթը տարեկան էր, իր՝ «Նոր-պսակը»-ը թատերախաղին ներկայացումովը:

Համաշխարհային Առաջին պատերազմի զինադարին՝ 1919էն մինչեւ 1922, պոլսահայ մշակութային կեանքը նոր վերնձիւղում մը ապրեցաւ: Թատերախումբեր եւ մշակութային միութիւններ կազմուեցան: Յայտնի դերասաններ Պոլիս եկան⁽⁵⁾: Նորակազմ թատերախումբէն՝ Հայ Տրամաթիք խումբը, Պրաի-շան թատրոնին մէջ, Բերա, 1921 Փետրուար 8ին եւ 19ին, ներկայացուցած է «Նոր-պսակը»-ը, Մ. Ջանանի բեմադրութեամբ: Ներկայացման մասնակցած են Պոլսոյ ժամանակակից յայտնի դերակատարներ⁽⁶⁾:

«Նոր-պսակը»-ի առաջին բեմադրութիւնը ողիսական փորձառութիւնէ անցած է» կը գրէ Ջազըրեան⁽⁷⁾, եւ կը շարունակէ. «Ինքը (Օշական, ՀՄ) հիւանդ էր ու պառկած իր տան մէջ, առաջին արարուածին իսկ՝ խանդավառութիւնը հասած էր գագաթնակէտին: Ինծի պաշտօն տրուեցաւ հեղինակը բերել բեմ: Առի ինքնաշարժ մը, հանեցի հիւանդը անկողինէն ու բերի Մամաթիայէն Բերա: Տկար էր, ուսանողները կ'ուզէին զինք ուսամբարձ տանիլ բեմ...: Յաջողօրը, ընդդէմ այդ խանդավառութեան, բոլոր Պոլսոյ թերթերը, բացի Վահան Թէքէսանէն, որ խանդավառ բառերով ողջունած էր խաղը, ու

- 2.-- Մինաս Թէօթօյեան, *Յակոբ Օշական*, «Իւր մը գրականութիւն», Ա. հատոր, Պոսթըն, 1977, էջ 625-626:
- 3.-- Մուշեղ Իշխան, *Յակոբ Օշական*, «Արդի հայ գրականութիւն», Գ. հատոր, Պէյրութ, 1980, էջ 223-230:
- 4.-- Գրիգոր Պըլտեան, *Աղէտին թատրոնը*, «Մարտ», Պէյրութ, 1997, էջ 372-406:
- 5.-- Դառնիկ Ստեփանեան, «Արեւմտահայ թատրոնը յետպատերազմեան տարիներին», (1919-1922), «Ուրուագիծ արեւմտահայ թատրոնի պատմութեան», Երեւան, 1975, Հատոր երրորդ, էջ 252-255:
- 6.-- Բարկէն Յարութիւնեան, «XIX-XX դարերի հայ թատրոնի տարեգրութիւն». Հայկական ՍՍՀ ԳԱ Հրատարակչութիւն, Երեւան, 1981, Հատոր երրորդ, (1912-1922), էջ 548-549:
- 7.-- Գէորգ Ջազըրեան, *Յակոբ Օշական*, «Հայրենիք» ամսագիր, խմբագիր՝ Խուրէն Դարբինեան, Պոսթըն, 1950, Դեկտեմբեր, էջ 33-37:

Գուրգէն Մխիթարեանէն, որ վերապահութեամբ ընդդունած էր զայն, գործադրեցին անկարելի, տմարդի դապալ մը...»:

«Նոր-պսակը»-ի մասին թատերախօսական անդրադարձները լոյս տեսած են Փետրուար 1922 թուականին, «Ճակատամարտ», «Երկիր», «Հայ կին», «Ժողովուրդի ձայն», «Թերթերուն», «Բարձրավանք» պարբերաթերթի եւ «Ամէնուն տարեցոյցը» տարեգիրքին մէջ: Այդ արտայայտութիւններէն մեր տրամադրութեան տակ ունինք Հետեւեալ թատերախօսական ակնարկները.

Ա- Թէոդիկ⁽⁸⁾, «Ամէնուն տարեցոյց»ին մէջ կ'ըսէ. «Այս փորձը սակայն չունեցաւ ակնկալուած յաջողութիւնը, զի Հեղինակը Հակառակ արդիական ըմբռնումներով թատերախաղ մը գրելու առաջադրութեան՝ գործադրութեան մէջ ունեցած էր թիրացումներ, ուստի եւ ենթարկուեցաւ քննադատութեան: Ասիկա թերեւս ունենայ իր բարերար օգուտը, որ ինք եւ ուրիշներ աւելի գիտակցօրէն եւ երկխղածօրէն մօտենան թատերադրութեան, եւ իրական կեանքի բազմակողմանի ուսումնասիրութիւններէ վերջ միայն արտագրեն, նման Սունդուկեանցի, Շիրվանզադէի, Լ. Շանթի եւ այլոց»:

Բ- Յովհաննէս Ասպետ⁽⁹⁾ կը գրէ. «...Օշական, որ տաղանդաւոր քննադատ ու ինքնատիպ գրագէտ է, ճշտիւ իրեն անծանօթ միջավայր մը ու անձեր նկարագրած ըլլալուն Համար է որ չէ կրցած անդրադառնալ, որ իր արդէն ոտքի ելլելու, ապրելու անընդունակ գործը ծաղրանկարի վերածուած է անկարող դերասաններու շնորհիւ»:

Ապա կը շարունակէ.

«Տիկ. Էլիզ Գովան լաւ ըմբռնած էր իր դերը, բայց վերջին արարին իր դեղ առնելու եւ յարակից տաղնապներու Հետեւանքով Հազիւ թէ նշմարելի ըլլար տաղնապը իր խօսքերուն ու մանաւանդ դէմքին ու արտաքինին վրայ. երբ ան բեմ եկաւ այդ վայրկեաններուն բաւական չիք ու... քորսէով»:

Աւելին, ակնարկը խստօրէն քննադատեր է նաեւ Միշա Սուրապեանի դերակատարութիւնը, որը պարզապէս չէ կարողացած յաղթահարել արեւմտահայերէնի Հնչիւնական պահանջները եւ արդիւնքը եղած է անյարիր եւ... զաւեշտական:

Գ- Վահան Թէքէեան⁽¹⁰⁾ Հետեւեալ գրական կարծիքը կը յայտնէ. «Կիրակիի ներկայացումը թուական մը կը կազմէ մեր թատրոնին ու գրականութեան պատմութեան մէջ: Ներկաներու ահագին բազմութիւնը, եւ անոր մէջ երիտասարդութիւնը

8.- Թէոդիկ, «Ամէնուն տարեցոյցը», Պոլիս, Ժէ Տարի, 1923, էջ 317-318:

9.- Տես թիւ 5 ծանօթագրութիւնը:

10.- Մարկ Նշանեան, «Մատենագրութիւն Յակոբ Օշականի» (Թատրոնի բաժին):

մասնաւորապէս ատիկա զգայով էր, որ խանդավառօրէն ծափողջունեց թէ՛ խաղը եւ թէ՛ Հեղինակը, որ Հիւանդ պատկեր էր Սամաթիա...: Ճահե՛ծը յուզող, տակնուվրայ ընող մըն է Օշական, մինչեւ երէկ դրականութեան, երէկուրնէ ի վեր՝ ընտանեկան ու ընկերային ճահե՛ծն ալ...»:

Գ- Կոստան Զարեան¹¹, «Բարձրավանք»ի մէջ, Օշականին ուղղած իր գրութեան մէջ կ'ըսէ. «Պիեսի որոշ *technique* թերութիւնները, անձերի ինչ ինչ հոգեբանական անորոշութիւնները, եւ եթէ պրպտենք, մի քանի ուրիշ պակասութիւնները՝ ոչինչ են այն վատա՛հ գծաւորումների, այն զեղեցիկ խօսակցութիւնների ու պարզ եւ ճկուն արամաթիքական կառուցուածքին առջեւ, որ գու տուիր աղքատիկ Հայ բեմին:

«Անուրանալի է եւ այն-եւ այդ զգում էր սրահում լեցուած Հոծ Հասարակութիւնը-որ դու քո «Նոր պսակ»ով, Հիմը դրիր պոլսահայ թատրոնին, որը մինչեւ այսօր գոյութիւն չունէր»:

Զարեան կը շարունակէ, «Պոլսահայ գաղթի իրականութեան այդ դէպքը, որին մօտեցած եւ տաղանդով եւ գայրոյթով, եւ որի Հասարակութեան մէկ մասը սիրում է իր դունչը տրորել, անհրապոյր է եւ քեզ անարժան: Բեմի վրայ, սիրելի Օշական, պիտի ուզէի տեսնել քո Հեքեադներից (ուղղագրութիւնը իրն է. ՆՄ) լուսնացած երազը, ու թողնելով քաղքենիների աղբը լրագրողներին, ճախրէիր դէպի քո գիւղը նոր Հունձքը բերելու նոր տեսիլքների»:

Ե- Գուրգէն Մխիթարեանի «վերապահ» գրուածքը, որ «ձակատանարտ»ի մէջ լոյս տեսած ըլլալու է, մեր արամադրութեան տակ չունինք դժբախտաբար:

Պէտք է նկատել, որ ներկայացման առթիւ վերը յիշուած թատերախօսական ակնարկները երկու տարբեր թատերական նիւթեր կը պարփակեն: Առաջինը կը վերաբերի բեմադրութեան՝ յատկապէս դերակատարներուն, անոնց տիպարակերտումին, խաղարկութեան եւ Հնչաբանութեան: Երկրորդը՝ թատերախաղին (բնագրի կառոյցին): Այս բաժանումը անհրաժեշտ է, քանի որ Օշականի թատերախաղերու բնագրային-կառուցային Հարցերուն պիտի անդադառանք քիչ ետք:

Ոստելով առաջին կէտին՝ դերակատարութեան մասին, ըսենք անմիջապէս, որ այս Հարցին մէջ թատերագիրը բացարձակապէս ազդեցութիւն չունի եւ որեւէ՛ մեղադրանք կարելի չէ բարդել անոր ուսերուն կամ իր թատերակին: Գերակատարման տկարութիւնը, դերասանէն զատ, մեւով մը նաեւ դեկավարին կը վերաբերի, ահ էր, որ պիտի կարենար սրբազրել դերասանին արեւմտահայ Հնչունական Հարցը կամ զգետաւորման յարդարանքը: Հետաքրքրական է, որ թատերախօսա-

11.- Կոստան Զարեան, Հայ քատրոն, «Բարձրավանք», Խմբագիրներ՝ Գ.Գ. Գալպեան, Կ. Զարեան, Վ. Թլիկեան, Մ.Ռ. Պերպլեան, Յ. Օշական: Պոլիս, 1922 Փետրուար, Բ. հատոր, էջ 66-67:

կան ակնարկները բեմադրիչ Մ. Ջանանի դերակատարութիւնը դրուատած են, սակայն խօսք չեն ըրած իր ղեկավարութեան մասին: Ի դէպ, խաղարկութեան Հետ կապուած որեւէ խնդիր բուժելի է բեմին Համար: Իրենց արհեստին տիրապետող դերակատարներով եւ ղեկավարով բեմադրութիւնը կրնայ ճիշդ Հակառակ արդիւնքը տալ:

Վեր առնենք երկրորդ կէտը, որ Թատերախաղին կը վերաբերի:

Նախ առնենք Թէոդիկի «արդիական ըմբռնումով», «ակնկալուած յաջողութեան» եւ «գործադրութեան մէջ ունեցած է թերացումներ» արտայայտութիւնները: «Արդիական ըմբռնումներով»ը, Թատերախաղին նկատմամբ, դրական արտայայտութիւն է: Ըսել է, որ Պոլսոյ գրական շրջանակներուն մէջ ընդունուած էր, որ Օշականի «Նոր-պսակը»ը «արդիական» է, որ Թարգմանի, Թէ Հեղինակը ներհակ եղած է ժամանակակից Թատերական շարժումներուն: «Ձունեցաւ ակնկալուած յաջողութիւնը»ը յուսախարութիւն մը կը մատնանշէ: Պոլսոյ գրական տարրը, որ ծանօթ էր Օշականի գրական շնորհներուն եւ տաղանդին եւ յարգանք ունէր անոր նկատմամբ, կ'ակնկալէր յաջող երկ մը տեսնել գրագէտէն, եւ որ, ըստ Թատերախօսական անդրադարձներուն, չէ իրականացած: «Գործադրութեան մէջ տկարացումներ»ը անորոշ է, Թէ ինչի կ'ակնարկէ Թէոդիկ, Թատերախաղի կատարչի կազմութեան, Թէ բեմադրութեան: Բայց Թէոդիկի՝ «Օշական թերացած է Թատերախաղ մը գրելու իր առաջադրանքին մէջ» արտայայտութիւնը յստակօրէն Թատերախաղին ուղղուած դիտողութիւն մըն է:

Յովհաննէս Ասպետի գրութեան մէջ, Օշականի քննադատ եւ գրագէտ ըլլալու մասին գրուատանք կայ, իսկ Թատերախաղի մասին Հետեւեալ երկու խիստ դիտողութիւնները կան՝ «անծանօթ միջավայր մը եւ սնձեր նկարագրած» եւ «ուտքի ելլելու, ապրելու անընդունակ գործը»: Հետաքրքրական է մեղադրական առաջին արտայայտութիւնը եւ զարմանալի: Տասը տարի ընկերութեան մը մէջ ապրած մարդ մը, եւ այն ալ խուզարկու գրագէտ Օշականը, ինչպէ՞ս կրնար Պոլիսը «անաչցած» ըլլալ: Յօդուածագրին բացասական շեշտը, ուրեմն «անձեր նկարագրած» արտայայտութեան մէջ պէտք է որոնել, որ Թատերագրին ուղղուած ակնարկ մըն է: Երկրորդ կէտը՝ «ուտքի ելլելու, ապրելու անընդունակ գործը», որ Թատերախաղի կատարչին ուղղուած է, շատ խիստ ու անարդար արտայայտութիւն է: «Նոր-պսակը» ապրելու անընդունակ Թատերախաղ մը չէ՞: Կարգ մը յարմարեցումներու կը կարօտի, բայց ապրելու անընդունակ որակելը, սխալ է ըստ իս:

Ճիշդ նկատած է Թէքէեան, երբ կ'ըսէ. «Ճահիճը յուզող, տակնուվրայ ընող մըն է Օշական, մինչեւ երէկ գրականութեան, երէկուրէն ի վեր՝ ընտանեկան եւ ընկերային ճահիճներ»

րուն...»: Ընտանեկանն ու ընկերային հարցերը, իսկապէ՛ս եղան Օշականի յաջորդական եօթը թատերախաղերուն հաստատուն սիւները:

Ջարեան նժարի վրայ կը դնէ իր դատողութիւնները: Թատերախաղին նկատմամբ իր բացասական՝ «ալիսի որոշ թէքնիք տկարութիւններ», եւ անորոշ «քանի մը ուրիշ պակասութիւններ», արտայայտութիւնները կը հակադրէ՝ դրական՝ «վստահ գծաւորումներ», «գեղեցիկ խօսակցութիւններ», «պարզ եւ ճկուն տրամաթիքական կառուցուածք» արտայայտութիւններով (ընդգծումները իմն են. ՀՄ): Աւելին. Ջարեան՝ ծանրակշիռ դրական վճիռ կ'արձակէ, երբ կ'ըսէ. «Անուրանալի է, որ դու (խօսքը Օշականին ուղղուած է. ՀՄ) քո «Նոր պսակով», հիմը դրիր Պոլսահայ թատրոնին, որը մինչեւ այսօր գոյութիւն չունէր»: Ջարեան իր գրութիւնը կ'աւարտէ թելադրութիւն-փափաքով մը, որ Օշական, գիւղը եւ անոր բազմակողմանի ծայրերը բերէ հայ բեմին: Այս արտայայտութիւնը պարզ է, որ թատերախաղին արժեւորման հետ կապ չունի:

Ինքը՝ Օշական, 1922ի «Նոր-պսակը»ի ներկայացման մասին, երկու արտայայտութիւններ կու տայ: Առաջինով կ'ըսէ. (1, էջ 43) «Նոր-պսակը»ը ներկայացումին (1922) մատուցած ընմայարդար Աշոտ Մատաթեանց կանչեր էր զիս փորձի մը: Դերասանները լրացի մէկէն կամ երկուքէն, որոնք տաղանդ ունէին— կը բաղկանային հասարակաց տարրերէ, այսինքն՝ սանկ ու նանկ տղաք, որոնք վարժապետ ըլլալու համար անբաւարար իրենց հայերէնը կը ջանային գործածել գիշերները, քանի մը դրուչի համար, իրենց ցերեկները իրենց խանութներուն սպասին մէջ սպառելէ վերջը»:

Յայտնի չէ, եթէ նոյն այս «տղաքը» մասնակցած են վերոյիշեալ ներկայացման: Բայց Օշական դերասաններուն նկատմամբ աւելի մեղմացած է, նոյնիսկ դրուատանքով կը խօսի կարգ մը դերասաններու նկատմամբ իր երկրորդ ակնարկով (1, էջ 66), ուր կ'ըսէ, «Նոր-պսակը» խաղին մէջ, ուր եւրոպական կրթութեամբ դերասանուհի մը հազար իր դերը, այնքան կատարելութեամբ, որ մենք մոռցանք բեմը: Ու տակաւին այդ դերասանուհին դրական հասկացողութիւնը, այսինքն՝ մեր լեզուին ներքին հոգեկանութիւնը արտայայտելու շնորհը կը մնար նախնական: Նոյն այդ խաղին մէջ մայրը վրիպանք մըն էր, վասնզի զայն ներկայացնող սուպրէթը ո՛չ միայն արուեստին հետ որեւէ ընտանութիւն չէր ժառանգած, հակառակ տասնեակ մը տարիներ բեմին վրայ յաղթանակներ շահած ըլլալուն, այլև հիմնովին դուրս էր մեր լեզուին հոգիէն (արեւելահայ մըն էր): (Ակնարկը՝ Մաշա Սուրապեանին է. ՀՄ) «Միւսները եղան իրաւ, ու ատիկա բաւ էր, որպէ՛զի խաղը քայլէր»:

Այս ակնարկներէն կը պարզուի Օշականի մտահոգ բծախնդրութիւնը դերակատարներու ընտրութեան նկատ-

մամբ: Կը պարզուի իր գոհունակութիւնը, որ՝ դերասանուհին «Հագաւ իր դերը» նաեւ իր գաղջ բաւարարութիւնը թատերախաղին բեմադրութեան մասին: «Նաղը քալեր» է կ'ըսէ: Այլ խօսքով, ըստ իրեն՝ թատերագրին, բեմադրութիւնը, թէեւ ոչ լրիւ գոհացուցիչ, բայց այնքան ալ տկար չէ եղած, որ Օշական քալերի փոխարէն ձախողած որակէր զայն: «Նոր-պսակը»ը թատերախաղի մասին Օշական իր դրական կարծիքը յայտնած է՝ իր ինքնաքննադատական գրութեան մէջ¹²:

Ստեփանեան¹³ եւ Յարութիւնեան¹⁴, 1922ի «Նոր-պսակը»ի բեմադրութեան դերակատարներուն անունները կու տան առաջին անուան սկզբնատառերով: Յարգելով ընդունւած թատերական սովորութիւնը՝ յիշելու թատերախաղի մը առաջին բեմադրութեան դերասաններուն անունները, ահա 1921 թուականի՝ «Նոր-պսակը»ի բեմադրութեան դերակատարներուն ցանկը՝ մուտքի կարգով.՝ Տրդատ Նշանեան՝ Պր. Մարգարեանի դերով, Ազնիւ Մնակեան՝ Օրիորդ Մարգարեանի, էլիզ Գոման Պինէմէճեան՝ Տիկ. Մարգարեանի, Մաշա Սուրապեան՝ Անժէլ Մարգարեանի, Մկրտիչ Զանան՝ Տէրտէրեանի, Հրաչեայ Նէրսիսեան՝ Վահրամի, Երուանդ Քոլայեան՝ Ալանեանի, Գէորգ Աւետեան՝ Սուքիասի եւ Ատրինէ Զանան՝ Մարիամի: Ղեկավարը եղած է Մկրտիչ Զանան:

Այս դերասանները, այդ չրջանին, Պոլսոյ լաւագոյն դերակատարներն էին: Մեծամասնութիւնը Պոլիս ծնած, առ այդ, ծանօթ Պոլսոյ բարբառին, որը կը պարտադրուէր թատերախաղէն: Բոլորն ալ թատերական ուսում ստացած անհատներ եղած էին եւ արհեստավարժ դերասաններ: Օշական ձեռով մըն ալ բախտաւոր եղած է, որ նման դերակատարներ մասնակցած են ներկայացման: Ըսինք, բացի երկու դերակատարներէ, միւսներուն խաղարկութիւնները դրուատուած են:

Վահէ Օշական¹⁵ կը յիշէ՝ «Նոր-պսակը»ը ներկայացուած է 1963ին, Պէշրութ, Համազգայինի «Լ. Շանթ» թատերախումբին կողմէ, բեմադրութեամբ Քաթուլ Այնէճեանի: Որեւէ անդրադարձ չունինք մեր ձեռքին տակ այս բեմադրութեան մասին:

Օշականի միւս թատերախաղերէն՝ «Երկնքի ճամբով»ը, ներկայացուած է 1937ին, Փլովտիւ, Պուկարիա, սիրողներու խումբի մը կողմէ: Յ. Օշական խոր դատնութեամբ կը խօսի այս բեմադրութեան մասին¹⁶:

«Մինչեւ ո՞ւր»ը, ներկայացուած է Երուսաղէմ, 1937ին, ուր ինքը՝ Օշական, Հարկադրուեր է թատերախաղը կիսով

12.— Տես՝ թիւ 1 ծանօթագրութիւնը:
 13.— Տես՝ թիւ 9 ծանօթագրութիւնը:
 14.— Տես՝ թիւ 6 ծանօթագրութիւնը:
 15.— Տես՝ թիւ 1 ծանօթագրութիւնը:
 16.— Տես՝ թիւ 1 ծանօթագրութիւնը:

միրատերու Այս բնագրութեան մէջ ՎաՀէ Օշական մասնակցած է զակին դերով: Տեսարան մը «Մինչև ո՞ւր»էն ընթերցուած է Փարիզ, Վահրամ Քաթուլի կողմէ: Այս ընթերցումին Համար իր գոհունակութիւնը կը յայտնէ Օշական: Իր քննարկադերէն մէկ մասը (չի յիշեր որոնք ներկայացուած են Քարգմանչած վարժարանին մէջ, Երուսաղէմ¹⁷):

Շահան Պէրպէրեան երաժշտական յորինուածքով օժտած է «Սասունցի Դաւիթ» քնարախաղին մէկ մասը եւ «Երբ մեռնիլ պիտենք»ին կցած է քայլերգ մը Օշականի բառերով: «Սասունցի Դաւիթ»ը երաժշտութեամբ ներկայացուած է 1935-1940 թուականներուն Քարգմանչաց վարժարանին մէջ¹⁸:

Երուսաղէմի Մշակութային Միութեան թատերախումբը «Աբիլէսի կրունկը» ներկայացուցած է, Կարպիս Եսայեանի ղեկավարութեամբ¹⁹:

«ԿնքաՀայրը» ընթերցասանութեամբ ներկայացուած է Փարիզ, Հայ թատրոնի եւ Համազգայինի դերակատարներով, Արրի Յովհաննէսեանի ղեկավարութեամբ՝ 1998ին:

Այս յօդուածի գրութեան ընթացքին, Համազգայինի նիւ Եորքի թատերախումբը փորձերու մէջ է՝ Օշականի «ԿնքաՀայրը»ը ընթերցասանութեամբ ներկայացնելու Ապրիլ 9, 1999ին, Հրանդ Մարգարեանի ղեկավարութեամբ:

Ցաւալի երեւոյթ է անշուշտ, որ Օշականի թատերախաղերէն միայն չորսը ներկայացուած են: Յուսանք, որ յիսուն տարին շրջադարձ մը կ'ըլլայ եւ Սփիւռքի, եւ Հայաստանի Համար, նոր Հետաքրքրութիւն մը կը ստեղծուի եւ աշխուժութիւն մը կը սկսի իր թատերախաղերուն նկատմամբ:

ՕՇԱԿԱՆԻ ՀԵՂԻՆԱԿԱՄ ԹԱՏԵՐԱԽԱՂԵՐԸ

Ա- Թատրերգութիւններուն թիւը

Օշականի առաջին թատերագրական փորձը Պրուսայի Ազգային վարժարանին մէջ եղած է, տասնհինգ տարեկանին: Չազրեան կը գրէ²⁰. «1898ին գրած էր (Օշական. ՀՄ) տրամախօսութիւն մը՝ դպրոցի մրցանակարաշխութեան Հանդէսին

17.-- Տես՝ քիւ 1 ծանօթագրութիւնը:
18.-- Թորգոմ Արք. Մանուկեան, Օշականի՝ «Սասունցի Դաւիթ» հրատարակութեան մատարանին մէջ: Ազգային առաջնորդարան, նիւ Եորք (1984?):
19.-- Կարպիս Եսայեան, «Յակոբ Օշական, մահուան յիսնամեակին առթիւ, շնոր օր» շարքաբերք, Յունուար 7 եւ 14, Լոս Անճելըս, 1999:
20.-- Տես՝ քիւ 7 ծանօթագրութիւնը:

ներկայացուելու համար: Դեր ունեին մեր դասարանի բոլոր տղաքը, բացի Հեղինակէն»: Ձագըրեան, դժբախտաբար, չի գրեր այս տրամախառնութեան նիւթին եւ խորագրին մասին:

Օշականի առաջին Հրատարակուած Թատերախաղը, «Նոր-պսակը»էն տեսարան մըն է, «Բարձրավանք»ին մէջ 1922ի Փետրուարին²¹, այսինքն՝ ճիշդ Թատերախաղին ներկայացման օրերուն:

Անկախ Պրուայի վարժարանի առաջին այդ փորձէն, Օշական, «Համապատկեր»ին մէջ²² Հետեւեալ տասներեք Թատերախաղերը կը յիշէ, - «Նոր-պսակը», «ԿնքաՀայրը», «Ալբրամարտը», «Մինչեւ ո՞ւր», «Երկնքի ճամբով», «Ատեփաննոս Սիւնեցի», «Մասունցի Դաւիթ», «Երբ մեռնիլ գիտենք», «Ոսկի ուռնակը», «Աստուած կ'իջնէ», «Բարեբարը», «Աքիլէսի կրունկը» եւ «Փառք Աստուծոյ»:

1946ին Երուսաղէմի մէջ Օշականի յորեկանին առիթով Հրատարակուած «Քաղհանք»ին մէջ²³, վերը նշուած տասներեք Թատերախաղերէն զատ, Հետեւեալ չորս Թատերախաղերը կը յիշուին՝ «Աւերակներուն վրայ», «Քառասուն տարի վերջ», «Աւելի անդին» եւ «Ան որ կու գայ»:

Մնապեան²⁴ Օշականի ծննդեան 100ամեակին առիթիւ, «Ոսկի ուռնակը», «Այն օրերուն» եւ «Աստուծոյ շունչով» քննարկախաղերը կը Հրատարակէ:

Երուսաղէմի Քարգմանչաց Երջանաւարտից Միութիւնը²⁵, Մատենաշար թիւ 2ով կը Հրատարակէ մէկ Թատերախաղ՝ «Օրն օրերուն»ը:

«Ալբրամարտը»ը խորագրով երկու տարբեր Թատերախաղեր գոյութիւն ունին: Մէկը տպուած է 1926ին²⁶, իսկ միւսը՝ վաճէ Օշականի խմբագրած «Երեք Թատերախաղեր» գիրքին մէջ, 1990ին²⁷, ուր վաճէ Օշական Թատերախաղին խորագիրը շունենալով, ենթագրած է, որ «Ալբրամարտը»

21.- Յ. Օշական, «Նոր-պսակը», (տեսարան մը) «Բարձրավանք», Բ. հատոր, էջ 56-58:
 22.- Տես՝ թիւ 1 ծանօթագրութիւնը:
 23.- Յակոբ Օշականի Յորեկանը, «Քաղհանք», խմբագիրներ՝ Եղիշէ վարդապետ եւ Տոբ. Վ.Յ. Գալպիեան, տպարան՝ Արրոց Յակոբեանց, Երուսաղէմ, 1946:
 24.- Յակոբ Օշական, «Ոսկի ուռնակը», «Այն օրերուն», «Աստուծոյ շունչով», «Մասունցի Դաւիթ», 100ամեակի հրատարակութիւն, թիւ 5, խմբագիր՝ Պօղոս Սնայեան, Այթափրէս, 1983:
 25.- Յակոբ Օշական, «Օրն օրերուն», Արրոց Քարգմանչաց Երջանաւարտից Միութիւն, Մատենաշար թիւ 2, Երուսաղէմ 1947:
 26.- Յակոբ Օշական, «Ալբրամարտը», «Անդարձակ տարեցոյցը», խմբագիր՝ Թորոս Ազատեան, Սնփականութիւն՝ Ս. Փրկիչ Ազգային Հիւանդանոցի, Պոլիս, 1926, էջ 264-296:
 27.- Տես՝ թիւ 1 ծանօթագրութիւնը:

պէտք է եղած ըլլայ, քանի որ նման խաղի մը ակնարկութիւնը ըրած է Յակոբ Օշական իր «Համապատկեր»ին մէջ: Զանազանիւ Համար այս երկու «Աքլորամարտը»ները, այսուհետեւ Վահէ Օշականի Հրատարակած «Աքլորամարտը», կը ներկայացնենք փակագիծով՝ «(Աքլորամարտը)»:

Հրատարակութիւններով նշուած թատերախաղերուն կողքին, Վահէ Օշականի²⁸⁾ մօտ կը գտնուին անտիպ՝ «Քառասուն տարի վերջ» (կամ «Մեծապատիւ մուրացկաններ»), «Ան որ կու գայ», «Աւելի անդին», «Պատասխան», «Իւրաքաչիւրը իր տունը», «Պոլսական բարքեր» եւ «Կինը» թատերախաղերու բնագրերը:

Արդ՝ Օշականի թատերախաղերու ընդհանուր թիւը քսանվեց է, ներառեալ իր առաջին փորձը:

Բ- Տրայտարակուած, անտիպ եւ կորսուած յայտնաբերուելիք

Օշականի քսանվեց թատերախաղերէն ցարդ Հրատարակուած են տասնհինգ թատերախաղեր: Անտիպ կը մնան Հետեւեալ Հինգ թատերախաղերը՝ «Քառասուն տարի վերջ» (կամ, «Մեծապատիւ մուրացկաններ»), «Պատասխանը», «Իւրաքաչիւրը իր տունը», «Պոլսական բարքեր» եւ «Կինը»: Այս թատերախաղերուն բնագրերը Վահէ Օշականի մօտ կը գտնուին²⁹⁾: «Բարերարը», «Աւերակներու վրայ» թատերախաղերը կորսուած կը սեպուին (2, 13, 15), իսկ «Աքլորէսի կրունկը», «Ան որ կու գայ» եւ «Աւելի անդին» թատերախաղերուն վիճակը անյայտ է ներկայիս: Ըսինք ներկայիս, որովհետեւ, այսպէս «կորսուած» սեպուած մէկ այլ թատերախաղ, հրաշքով մը մէջտեղ ելած է անցեալին: Այդ թատերախաղը «Փառք Աստրծոյ»ն է, որ պանդխտային ճակատագիր ունեցած է: Օշական այդ թատերախաղը գրած էր Գահիրէ՝ 1924-1926ի միջեւ եւ նուիրած Մարի Քէքէնանին, որ Վահան Քէքէնանի արխիւներուն Հետ փոխադրած էր Հայաստան: «Շիրակ» պարբերաթերթի խմբագիր Վաչէ Ղազարեան³⁰⁾, Հայաստանի Եղիշէ Չարենց անուան Գրականութեան եւ Արուեստի Թանգարանի տնօրէնութենէն ձեռք կը ձգէ բնագիրը եւ կը Հրատարակէ՝ կորուստէ փրկելով զայն: Յուսանք, որ նման «հրաշքներ» կրնան պատահիլ եւ կորուստէ կը փրկուին նաեւ մնացեալները:

28.— Վահէ Օշականի հետ մեր հանդիպման ընթացքին, իր հոգ տեսանք՝ «Բարերարը», «Քառասուն տարի ետէ», «Պատասխան», «Իւրաքաչիւրը իր տունը», «Պոլսական բարքեր» եւ «Կինը» թատերախաղերուն բնագրերը եւ բանի մը անկատար թատերախաղը:

29.— Տես՝ Թիւ 28 ծանօթագրութիւնը:

30.— Յակոբ Օշական, «Փառք Աստրծոյ», «Շիրակ» պարբերաթերթ, խմբագիր՝ Վաչէ Ղազարեան, Պէլրուք, 1984, էջ 43-55:

Գ- Թատրոնի զարգացումը և իրադարձությունները

Օջականի յիշած տասներեք թատերախաղերը պէտք է որ գրուած ըլլան «Համապատկեր»ի Հրատարակութենէն առաջ, ուր մտադրութեամբ չէ յիշած «Աքլորամարտը»: Հետեւեալները՝ «Որն օրերուն», «Քառասուն տարի վերջ» (կամ «Մեծապատիւ մուրացիկներ»), «Ան որ կու գայ», «Աւելի անդին», «Պատասխան», «Իրաքանչիւրը իր տունը», «Պոլսական բարքեր» եւ «Կինը» գրուած պէտք է ըլլան «Համապատկեր»էն ետք:

Թատերախաղերուն գրութեան մօտաւոր թուականները Հետեւեալներն են՝ Օջականի կենսագրական Հետեւեալ կէտերէն (21 ա.բ.)- Յակոբ Օջական, աւագանի անունով Յակոբ Յովհաննէս Քիւֆէճեան, ծնած է 9 Դեկտեմբեր 1883ին, Պրուսա, ախօջօզցի ծնողքէ: 1898-1899 ուսանած է Արմաշի վանքին մէջ: 1902ին ուսուցիչ եղած է Պրուսայի գիւղերը: 1908ին գացած է Պոլիս, եւ 1911ին՝ Մալկարա: 1912ին վերադարձած է Պոլիս: 1918ին մեկնած է Փլովտիս, Պուլկարիա եւ 1919ին կրկին վերադարձած Պոլիս: 1922ին վերջականապէս Հեռացած է Պոլսէն դէպի Պուլկարիա: 1924ին անցած է Եգիպտոս, 1926ին՝ Կիպրոս, ուր Մեղգունեան վարժարանին մէջ եղած է Հայերէնի եւ Հայ գրականութեան ուսուցիչ: 1934էն մինչեւ 1948 եղած է Երուսաղէմի Ժառանգաւորաց վարժարանի Հայերէնի եւ գրականութեան ուսուցիչ: Օջական մահացաւ Հալէպ, 17 Փետրուար 1948ին:

Հիմնուելով կենսագրական եւ Հրատարակուած տուեալներուն վրայ, Մարկ Նշանեանի⁽³¹⁾ Յակոբ Օջականի մատենագրութիւն (Թատրոնի բաժին), Պողոս Սապեանի Հրատարակած թատերախաղերուն, «Քաղհանք»ի⁽³²⁾ ցանկին եւ յատկապէս Վահէ Օջականի⁽³³⁾ բացատրութիւններուն եւ բարեացակամօրէն անտիպ թատերախաղերու բնագիրները տրամադրելուն վրայ, կը խորհինք Յակոբ Օջականի թատերախաղերուն ամբողջական ցանկը կազմած ըլլալ, իր մահէն յետոյ տարի ետք, Հետեւեալ ձևով:

31.— Տես՝ թիւ 10 ծանօթագրութիւնը:

32.— Տես՝ թիւ 23 ծանօթագրութիւնը:

33.— Տես՝ թիւ 28 ծանօթագրութիւնը:

ՕՇԱԿԱՆԻ ԹԱՏԵՐԱԽԱՂԵՐՈՒՆ ԱՄԲՈՂՋԱԿԱՆ ՑԱՆԿԸ

Ա. Նրապարակուած թափերախաղեր

Թափերախաղ	Գրութեան թուական և վայր	Նրապարա- կութեան թուական	Աղբիւր
1- Նոր-պսակը	1921, Փլովտիւ	1990	(1,15)
2- Կնքահայրը	1921, Փլովտիւ	1990	(1,15)
3- (Ախորամարտը)	1921, Փլովտիւ	1990	(1,15)
4- Ախորամարտը	1920-1921, Պոլիս	1925	(15,18)
5- Փառք Աստրծոյ	1922-1924, Գանձրէ	1984	(15,20)
6- Երկնքի Յամբով	1934, Կիպրոս	1936,1985	(18,22)
7- Սիմյեւ ս՛ւր	1937, Փարիզ	1939,1987	(15,23)
8- Ստեփաննոս Սիմեցի	1930, Փարիզ	1938	(24)
9- Աստուած կ'իջնէ	1930ական, Երուսաղէմ	1940,1998	(25)
10- Տակի ուռնակը	1940ական, Երուսաղէմ	1983	(16)
11- Երբ մեռնիլ գիտենք	1944, Երուսաղէմ	1944,1998	(15,25)
12- Այն օրերուն	1940ական, Երուսաղէմ	1983	(16)
13- Աստուծոյ շունչով կամ՝ Օրհնաստութիւն	1940ական, Երուսաղէմ	1983	(16)
14- Սասունցի Դաւիթ	1940ական, Երուսաղէմ	1941,1949 1983,1984	(26ա,բ) (12)
15- Օրն օրերուն	1946, Երուսաղէմ	1947	(17)

Բ- Անդիպ թափերախաղեր

16- Բառասուն տարի վերջ կամ՝ Մեծապատիւ մուրացկաններ			(19)
17- Պատասխան			(19)
18- Իւրաքանչիւրը իր տունը			(19)
19- Պոլսական քարէնը			(19)
20- Կիւնը			(19)

Գ- Բնագրերը կորսուած թափերախաղեր

21- Բարեբարը	1926, Կիպրոս		(1,13,15)
22- Ան որ կու գայ			(15)
23- Աւելի անցին			(15)
24- Ախիլէսի կրունկը			(1,15)
25- Աւերակներու մէջ	1919, Փլովտիւ		(15)
26- «Առաջին» արամախաստութիւնը			(7)

Ընդհանուր թիւ՝ քսանվեց: Հրատարակուած՝ տասնհինգ:

Անտիպ՝ Հինգ, որոնց բնագրերը՝ վաճէ Օշականի մօտ է՝³⁴⁾ Անյայտ կը մնան վեց թատերախաղեր:
Վ. Օշականի քով կան նաև քանի մը կիսատ ձեռագիրներ, առանց խորագրի կամ թուականի:

ՕՇԱԿԱՆԻ ԹԱՏԵՐԱԽԱՂԵՐՈՒՆ ՀԱՄԱՌՈՏԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Այս ուսումնասիրութեան ակնարկները Հասկնալի դարձրնելու Համար, կը ներկայացնենք Համառոտագրութիւնը Օշականի թատերախաղերուն:

Ա- Ընկերային նիւթեր

Ստորեւ յիշուած առաջին չորս թատերախաղերը տեղի կ'ունենան Պոլիս, յետ Համաշխարհային Ա. պատերազմին.-

1- «Նոր-պսակը»

Թեմա- Քայքայուած ընտանիքը զոհ կը պահանջէ:
Պատմութիւն- Զգայուն, ինքնամփոփ աղջիկ մը նշանուած է դրամատէր բժիշկի մը Հետ: Մնողքին ամուսնալուծումէն ետք, շահնործելով նշանածին նիւթապաշտութեան, կը բաժնւնի անկէ: Սոսկալիորէն ընկճուած ծնողքին բաժանումէն եւ իր՝ սիրելի չկարողանալու դգացումէն, տկար պահու մը, կը յանձնուի մօրը սիրած տղամարդուն եւ կը յղանայ, որուն Հետեւանքով ինքնասպան կ'ըլլայ:

2- «Կնքահայրը»

Թեմա- Սեռային պահանջը եւ անոր Հետեւանքները:
Պատմութիւն- Հարուստ, տարեց վաճառական մը կ'նքահայր կ'ուզէ ըլլալ: («Կնքահայր»ը Պոլսոյ մէջ այդ օրերուն, այն Հարուստն էր, որ տղամարդ մը եւ կին մը պաշտօնապէս ամուսնացնել կու տար եւ կ'ապահովէր անոնց ապրուստը: Ամուսինը կը մնար անուանական ամուսին, մինչ կնքահայրը կը կենակցէր կնոջ Հետ):
Դառնալով թատերախաղի նիւթին, կնքահայրը միջնորդ կնոջ մը միջոցաւ, երիտասարդ այրի մը եւ Հիւանդ մտաւորական մը ամուսնացնել կու տայ: Հետագային, առողջացած մտաւորականը կը պարտադրէ կնքահօր կացութիւնը փոխել եւ, խիստ վիճաբանութեան մը ընթացքին՝ կնքահայրը կաթածահար կը մեռնի:

3- «Աքլորամարտը»

(Օշական երկու տարբերակ գրած է՝ մէկը միւսէն աւելի

34.- Տես՝ քիւ 28 ծանօթագրութիւնը:

ծաւայուն: Մէկ տարրերակի մէկ տեսարանն ալ երկու ձևով գրած է):

Թեմա- Ազգային փոքրամասնութեան մը կեանքը թշնամի ընկերութեան մէջ:

Պատմութիւն- Հայ վաճառական մը կը հետապնդուի թուրք կառավարութեան կողմէ: Իր կեանքը ազատելու համար, կաշառք կու տայ թուրք քննիչին: Յաւելեալ ճնշումներու տակ, Հայը ստիպուած կը համակերպի, որ իր կինը սեռային գոհացում տայ թուրքի տախանքին: Իր մեծ աղջիկը կը յղանայ գերմանացի սպայի մը կողմէ եւ կը լքուի: Փոքր աղջիկը ազգային հերոս մը կը թաքցնէ իրենց տան մէջ: Տղան մատնութեամբ կը ձերբակալուի: Աղջիկը ընտանիքին ծանօթ թուրք քննիչին կը դիմէ, որ կը «խոստանայ» տղան ազատել, եթէ աղջիկը յանձնուի իրեն: Աղջիկը կը յանձնուի՝ տղան ազատելու յայտով: Տղան կախաղան կը հանուի, որմէ ետք աղջիկը անձնասպան կ'ըլլայ:

4- «Աքլորամարտը»

Թեմա- Ազահութեան աւերը ընկերութեան մէջ:

Պատմութիւն- Լրագրի մը խորամանկ տէրը, իր թերթը տարածելու, սպառելու եւ նիւթական շահ ապահովելու համար, զգայացունց նիւթեր կը փնտռէ: Դաւադրորէն, դէմ-յանդիման կը բերէ զիրար շահադուրժող երկու հանրածանօթ մտաւորականներ: Կը շահագործէ անոնց ատելութեան կիրքերը եւ միճարանական բախումը կ'օգտագործէ իր թերթին համար:

5- «Փառք Աստրծոյ»

Թեմա- Նիւթական ժուժկայութիւնը եւ անոր զոհերը:

Պատմութիւն- Փաշիքէ, 1920ական թուական: Հարուստ Հայ կին մը դժկամակութեամբ ստանձնած է Հայ որբուհիի մը հոգատարութիւնը, սակայն որբը տունէն վնասելու մտադրութեամբ, զայն կ'ամբաստանէ իրրեւ զող: Իր գիտակից եւ արդարամիտ Հարսը ճշմարիտ գողը կը յայտնաբերէ եւ ամուսնին ու որբին հետ կը հեռանայ տունէն:

6- «Մինչեւ ո՞ւր»

Թեմա- Կնոջ մը բացարձակ նուիրուածութիւնը:

Պատմութիւն- Փարիզ՝ 1930ական թուական: Ամուսնացած Հայ գրող մը չորս զաւակ ունի, որոնցմէ առաջինը ապօրինէ է: Սեռային նոր յարաբերութիւն կ'ունենայ ամերիկուհիի մը հետ, որմէ զաւակ մը եւս կ'ունենայ: Իր Հայ կինը, ամուսնոյն գրելու հանճարին կուրորէն կը Հաւատայ: Ամուսինը առօրեայ նիւթական մտահոգութիւններէ ձերբազատելու (որպէսզի ազատորէն ստեղծագործէ) եւ զաւակները թշուառութենէ փրկելու համար, գերազոյն անձնազոհութեամբ,

կ'ընդունի բաժնուիլ անկէ: Գրողը կ'ամուսնանայ ամերիկու-
հին Հետ եւ կը մեկնի Ամերիկա: Կը Հիւանդանայ եւ կը վերա-
դառնայ տուն՝ կնոջը եւ զաւակներուն մօտ, Փարիզ, ուր եւ կը
մեռնի:

7- «Աւելի անդին»

Տարագրութեան օրերուն, քաղաքին թուրք կուսակալը
զիջած է քաղաքը զերծ պահել տարագրութենէ, եթէ ազգային
առաջնորդարանը իրեն յանձնէ կուսակցական երիտասարդնե-
րը: Առաջնորդն ու քաղաքական ժողովը կը մերժեն կուսակ-
ցական ցանկը կազմել: Ոստիկանապետը ծեծի տակ սպաննել
կու տայ ազգային ժողովականներուն տղաքը եւ մարմինները
կը բերէ եկեղեցի, սպանալով ամբողջ ժողովուրդը տարագ-
րել: Ատենապետին տղան անտեսելով վտանգը կու գայ եկե-
ղեցի եւ ընկերներուն Հետ Հաղորդութիւն կը ստանայ:

Բ- Պարմական նիւթեր

Տիրող թեման՝ Հայ ազգին քրիստոնէական Հաւատքին
կառչելու տենդը եւ անոր Հետեւանքով յարատեւելն է:

1- «Ստեփաննոս Սիւնեցի»

Թեմա- Արհամարհուած սէրը կը շարացնէ մարդ արա-
բածը:

Պատմութիւն- (Հիմնուած՝ կնոջ մը ձեռքով իններորդ դա-
րու Ստեփաննոս եպիսկոպոս Սիւնեցիի՝ սպանութեան դէպքին
վրայ):

Սիւնեաց իշխանուհի Ալամ, որ այրիացած է երիտասարդ
տարիքին, կը սիրահարի իր տազրոջ որդիին, որուն Հետ կ'ուզէ
պսակուիլ: Ստեփաննոս Սիւնեցի կրօնական օրէնքներով
ջարտօններ: Ալամ բացայայտօրէն կ'ամբաստանէ Սիւնեցին, որ
իւր առաջին սէրը եղած է եւ զինքը լքած: Իր վրէժը լուծելու
Համար կը սպաննէ եպիսկոպոս Սիւնեցին: Քառութեան
դաժանակիր ծէսերու կ'ենթարկուի Ալամ՝ մինչեւ որ ներում կը
շնորհուի:

2- «Երբ մեռնիլ գիտնեք»

Թեմա- Ազգային գոյատեւումը եւ անոր պահանջները:

Պատմութիւն- Հայաստան, Հինգերորդ դար, Վարդանանց
պատերազմի նախօրեակի պատրաստութիւնները:

3- «Ոսկի ուռնակը»՝ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ Հաստատու-
մը Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորչի ձեռամբ:

4- «Այն օրերուն»՝ Թարգմանուած Աստուածաշունչի յանձ-
նումը՝ Վարդան Մամիկոնեանի եւ Վասակ Սիւնիի:

- 5- «Աստուծոյ շունչով»՝ Թարգմանուած Աստուածաշունչի Հայաստան բերուիլը:
- 6- «Աստուծոյ Դաւիթ», Համանուն դիւցազնալէպը:
- 7- «Աստուած կ'իջնէ»՝ խոզացած Տրդատ Թաղաւորի բուժումը՝ Լուսաստրչի ձեռամբ:

Գ- Տարագրութեան նիւթ

1- «Երկնքի ճամբով»

Թեմա- Ապրելու հական սինը քրիստոնէական Հաւատքն է:

Պատմութիւն- Տարագրութեան օրեր, Սուրիա: Հայուհի մը, ամուսնուն սպաննուելէն եւ զաւակը կորսնցնելէ ետք, կը յանձնուի զինք փրկող քիւրտերուն՝ ողջ մնալու եւ զաւակը գտնելու յոյսով: Կը Հասնի մինչեւ պէյին սպարանքը իբրեւ Հարձ: Հոմանուհի իր դիրքը պահպանելու համար, պէյին պաշտօնական կնիքը կը գործածէ՝ կեղծ հրահանգ մը տալով: Կը դատաւարտուի մահուան: Բանտարկութեան ատեն, կը Հանդիպի աքսորեալ Հայ կրօնաւորներու, կ'ապաշխարէ եւ Հոն կը վերագտնէ իր կորսուած զաւակը, երբ ամէնքը դէպի մահ կ'ատաջնորդուին:

2- «Աքիլէսի կրունկը» (Ըստ Կարպիս Եսայեանի³⁵):

Թեմա- Կնոջ անսահման Հանդուրժողութիւնը:
Պատմութիւն- Փահիրէ: Եղեռնէն ազատած որբուհի մը տեղաւորուած է Հայ Հարուստի մը տունը եւ նշանուած Համեստ արհեստաւորի մը Հետ: Հարուստին անտակ որդին կ'անպատուէ որբուհին եւ գայն յղի կը ձգէ: Թէեւ որբուհին կրնար դատարանի միջոցաւ պատժել տալ չարագործը, բայց կը նախընտրէ նշանածին Հետ մեծցնել անծին մանուկը, որով- Հետեւ՝ «զաւակ մը աշխարհ մը տառապանք կ'արժէ» կը տրամաբանէ:

Դ- Ազգային-քաղաքական նիւթ

1- «Օրն օրերուն»

Թեմա- Տարաափիւռ ազգ մը կը յարատեւէ իր Հայրենիքին մէջ միայն, առանց սահմանելու Հայրենիք բառը:

Պատմութիւն- Ապրիլեան Եղեռնի յիշատակման Հանդիսութեան մը ընթացքին, պատաւ մը իր մահացած զաւակը կը փնտռէ: Հոն կ'երեւան, խորհրդապաշտօրէն, երիտասարդ մը,

35.- Տես՝ թիւ 19 ծանօթագրութիւնը:

գրողներ, երգիչներ, ճարտարագետներ եւ վերջապահութեան Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորիչ, որ կը պատգամէ թէ՛ Նորհրդային Հայաստանն է Հայութեան վերջնական կայանը եւ Հիւսիսի ուժը՝ փրկիչը Հայ ժողովուրդին:

2- «Բարերարը» (Ըստ Կարպիս Եսայեանի³⁶):

Թեմա- Հայրենիքի կոչը:
Պատմութիւն- Ներգաղթի օրերուն, զինում՝ մեծահարուստ Գալուստ Կիւպէնկեանին, որ նաւերով ստանձնէ Հայաստան փոխադրութիւնը Հայրենաբաղձ զանգուածներուն:

ՕՇԱԿԱՆԻ ԹԱՏԵՐԱԽԱՂԵՐՈՒՆ՝ ԹԱՏԵՐԳԱԿԱՆ
ԲԱԺԱՆՈՒՄՆԵՐԸ

Օշականի Թատերախաղերը կարելի է խմբել Հետեւեալ զինաւոր բաժանմունքներու ներքեւ.

Ա. Թատերադրական բովանդակութիւն (Dramatic Content).

Բ. Գրական ոճ (Literary Style).

Գ. Թատերադրական ոճ (Dramatic Style).

Դ. Թատերադրական արուեստի դպրոց (Theatrical Artistic School).

Ե. Իմաստասիրութեան ուղղութիւն (Philosophical Approaches).

Ա. Թատերադրական բովանդակութիւն

Օշականի Թատերախաղերը Հետեւեալ նիւթերը կը բովանդակեն.

ա- Ընկերային- Վեց Թատերախաղեր՝ «Նոր-պսակը», «Կնքահայրը», «Աքլորամարտը», «Աքլորամարտը», «Փառք Աստրծոյ» եւ «Մինչեւ ո՞ւր»:

բ- Յետ-Եղեռնեան եւ տարագրական- Չորս Թատերախաղեր՝ «Փառք Աստրծոյ», «Երկնքի ճամբով», «Աքլորամարտը» եւ անտիպ՝ «Աքիլէսի կրունկը» (վերջինը՝ ըստ Կ. Եսայեանի³⁷):

գ- Բրիտանական Հաւատք եւ Հայոց Պատմութիւն- Եօթը Թատերախաղեր՝ «Ստեփաննոս Սիւնեցի», «Ոսկի ուռնակը», «Այն օրերուն», «Աստուծոյ շունչով», «Սասունցի Դաւիթ», «Աստուած կ'իջնէ» եւ «Երբ մեռնիլ գիտեսք»:

դ- Ազգային քաղաքական- Մէկ Թատերախաղ՝ «Օրն օրերուն»:

36.- Տես՝ թիւ 19 ծանօթագրութիւնը:

37.- Տես՝ թիւ 19 ծանօթագրութիւնը:

Բ. Գրական ոճ

ա- Արձակ- Գործածած է ընկերային բովանդակութեամբ թատերախաղերուն համար:

բ- Չափածոյ- Գործածած է պատմական թեմաներուն համար: Պատմականներէն, «Երբ մեռնիլ գիտենք» թատերախաղը միակն է, որ արձակ է: Լեզուական յատկութիւններուն կ'անդրադառնանք աւելի ետք:

Գ. Թարգմանքային ոճ

ա- Տրամա են՝ «Նոր-պսակը», «ԿնքաՀայրը», «Աքրո-րամարտը», «Փառք Աստուծոյ», «Մինչեւ ո՞ւր», «Երբ մեռնիլ գիտենք» թատերախաղերը:

բ- Տրամաթիք քնարախաղեր են՝ Հաւատք եւ պատմական նիւթեր արծարծող թատերախաղեր՝ «Ստեփաննոս Սիւնեցի», «Ոսկի ուռնակը», «Այն օրերուն», «Աստուծոյ շունչով», «Սասունցի Դաւիթ», «Աստուած կ'իջնէ»:

գ- Ոգեպաշտ տրամա է՝ «Օրն Օրերուն» թատերախաղը:

դ- Երգիծանք է՝ «Աքրորամարտը» թատերախաղը:

Դ. Թարգմանքային այրուեստի դպրոց

ա- Իրապաշտ (Realism) դպրոցին կը պատկանին Օշականի ընկերային բովանդակութեամբ գրուած թատերախաղերը:

Իր բոլոր թատերախաղերու տեսարաններուն նկարագրականները կատարած է իրապաշտական բացարձակ մօտեցումով:

Իրապաշտ շարժումը տասնիններորդ դարուն եկաւ գրականութեան մէջ որդեգրելու «Կեանքը՝ ինչպէս որ է» նշանաբանը: Հերոսները սովորական մարդիկ էին, որոնց յարաբերութիւններու ընդմէջէն, գրողները, ընկերութենէն պարտադրուած շարժառիթներ կը փնտռէին⁽³⁸⁾:

Քատերական մարդին մէջ, իրապաշտական առաջին նշողները ի յայտ եկան Անգլիոյ մէջ, բեմին վրայ, երբ Քամ Բապրթման 1860ին իրական Հաց ներկայացուց բեմադրութեան ընթացքին: Քատերական գրականութեան մէջ, թէեւ էմիլ Զոլայի՝ «Թէրէզ Լաբէն» վէպին Քատերականացումը (1873) առաջին իրապաշտ ներկայացումը կը սեպուի, սակայն Իպսէնի «Ուրուականներ» թատերախաղը (1881) կը Հանդիսանայ իրապաշտ թատրոնի Հիմքը: Ֆրանսայի մէջ, Անարէ Անթուանի՝ Թիաթրը լիպրը (1887) եկաւ բեմը վերածելու կեանքի պատկերին: Նոյնը ըրաւ Գերմանիոյ մէջ Օթթօ Պրահմի՝ Տրէր Պուն թատրոնը: Իրապաշտ շարժման յառաջապահ

38.- Ruby Cohn, Realism, in *The Cambridge Guide to the Theatre*. M. Bham, Ed. Cambridge, 1992.

Իպսենէն ետք, Հատիթման, Ջեխով եւ մեր օրերու մեծ թատերագիրներ այս ուղիով քալեցին:

բ- Յորդորապաշտական (Ditacticism) դպրոցին կը պատկանին Օշականի պատմական բովանդակութեամբ գրուած թատերախաղերը:

Յորդորապաշտական դպրոցը, Միջին դարերուն, կը յատկանշուէր բանաստեղծութիւններով եւ քրիստոնէական բարոյական դասերու ուսուցումով: Նոյն մօտեցումը կը տեսնենք Օշականի մօտ՝ Ս. Գրիգոր Լուսաւորչին եւ Ս. Մեսրոպ Մաշտոցին յատկացուած իր թատերախաղերով:

գ- Ոգնապաշտ (Spiritualism) մօտեցումով գրուած է «Օրն օրերուն» թատերախաղը:

Ոգնապաշտ դպրոցը, ժամանակի տարածութիւնը կ'անտեսէ եւ անցեալի ոգիները կեանքի կը վերակոչէ՝ ներկայի մարդուն հետ հաղորդակցելու, դրուատելու եւ կամ պատգամելու միտումով: Օշականի միայն մէկ թատերախաղը՝ «Օրն օրերուն»ը ոգնապաշտօրէն գրուած է, ուր Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ կը Հանդիսանայ մեր օրերու պատգամաբերը:

Ե- Խնամարանիական ուղղութիւն

Օշականի բոլոր թատերախաղերուն մէջ, կեանքի նկատմամբ տիրող իմաստասիրութիւնը, հաւատամքը եթէ կուղէք, որ կը ղեկավարէ իր տիպարներուն եւ յատկապէս Հերոսներուն քայլերը եւ դատումները, գոյապաշտութիւնն է: Այս վարդապետութիւնը տասնիններորդ դարէն կու գայ եւ Համբարաշտօրէն կ'ընդելուզուի Օշականի տոհմական ըմբռնումներուն հետ:

Տասնիններորդ դարու վերջին կէսը՝ արուեստի, հոգեբանութեան եւ փիլիսոփայական տեսութիւններու յեղաշրջման շրջադարձ եղաւ: Օշական այդ երեք մարզերուն յեղաշրջումները որդեգրող եւ գործադրող հայ գրագէտ-արուեստագէտը Հանդիսացաւ: Գրականութեան մօտեցումներէն որդեգրեց իրապաշտ շարժումը, հոգեբանական տեսութիւններէն իւրացուց Ֆրէյտստեան բացատրութիւնները եւ իմաստասիրական տեսութիւններէն լիովին որդեգրեց Քիթթըկաարտի գոյապաշտ վարդապետութիւնը: Օշականի թատերագրական գրականութեան մտածելակերպի հիմքը կը կազմէ գոյապաշտութիւնը:

Հիմնաւորելու համար այս թեզը, շատ համառօտ մեւով կու տանք գոյապաշտ փիլիսոփայութեան նախահայր՝ դանիացի Սօրեն Գիլթըկաարտի (1813-1886), փիլիսոփայական հիմնական մտքերը³⁹, որոնք անմիջական աղբնչութիւն ունին Օշականի որդեգրած փիլիսոփայութեան հետ:

39. - a- E.I. Allen, Kierkegaard: His Life and Thoughts, 1935, b- Adi Shmueli, Kierkegaard and consciousness, 1971.

Գոյապաշտ փիլիսոփայութեան հիմքը կը կազմեն Հետեւեալ խորհուրդները,-

- Մարդ արարածը՝ գեղարուեստական եւ բարոյական Հարցերուն միջեւ ընտրութեան Հարց ունի:

- Բարոյականը կախեալ է վեհ ուժէ մը՝ Աստուծմէ:

- Քրիստոնէութիւնը ազատ կամքի գոյութիւնը կը Հաստատէ, առանց որուն ամէն ինչ անիմաստ է:

- Հաւատքն ու զոհարարութիւնը ընդելուզուած Հարցեր են:

- Սիրոյ մէջ նախապատուութիւնը բարոյականինն է:

- Մարդ արարածը ենթակայական ուրոյն գոյութիւն է, առ այդ, պատասխանատու եւ Հարկադրուած Հաւանական վտանգ (risk) բովանդակող որոշումներ առնելու:

- Ենթակայականն է իրականութիւնը եւ ոչ թէ առարկայականը: (Այս միտքը, Հերքումն է Հեկելեան առարկայական փիլիսոփայութեան):

Գրականութեան մէջ, Քիրքըկարտի փիլիսոփայութիւնը որդեգրեցին Տոսթոևսկիէն մինչեւ մեր օրերու գոյապաշտ գրողները:

Օշականի բոլոր տիպարները մարմին կ'առնեն քիրքըկարտեան փիլիսոփայական մտայնութիւններով: Այսպէս՝ քարոյական եւ գեղարուեստական ձգողութեանց զոհերն են Հետեւեալ տիպարները՝ «Մինչեւ ո՞ւր»ի կասիան եւ Միկա Արան, «Նոր-սլասկը»ի Անժէլը, «Երկնքի ճամբով»ի Քնարը, «(Աջլորամարտը)»ի Արմինէն եւ «Ստեփաննոս Սիւնցի»ի Ալամը:

Իսկ՝ քրիստոնէական Հաւատքին կառչիլը, անոր զոհարարութեան ոգիին իրականութիւնը եւ քրիստոնէութենէ դուրս՝ ամէն ինչ անիմաստ ըլլալու դադարաբար պայծառօրէն կը դրսեւորուի Օշականի «Երկնքի ճամբով»ի տիպարներով, ինչպէս նաեւ քնարախաղերուն մէջ, իր Հերոսներով՝ Մեսրոպ Մաշտոց, Վարդան Մամիկոնեան, Գրիգոր Լուսաւորիչ եւ Ստեփաննոս Սիւնցի, որոնք բոլորն ալ քրիստոնէութեան Հաւատքի նուիրեալներ են:

ՕՇԱԿԱՆ Թ՝ԱՏԵՐԱԳՐԻ ԱՇԽԱՐՀԸ

Օշականի բոլոր թատերախաղերուն նիւթերը առնուած են Հայ կեանքը յուզող Հարցերէ: Ընկերային, պատմական, քաղաքական եւ տարագրութեան վերաբերեալ թատերախաղերով ան կը մեկնի մէկ ու միակ, Հիմնական սկզբունքէ՝ ազգային ինքնութիւնը պահպանող ընդհանուր մտահոգութենէ:

Ընկերային թատերախաղերով, ան Պոլսոյ, Գահիրէի, Փարիզի Հայկական ընկերութեան բարոյական Հասկացողութիւնները եւ անոնց խաթարուածութիւնները (կեղեքում, շա-

Հագործում, անձնասիրութիւն, ստախօսութիւն, շահարկում եւ անպատուութիւն) Հանրութեան մտասեւեռումին կը Հրամցնէ:

Հաւատքի թատերախաղերով, Հայ առաքելական Հաւատացեալ եւ գոյապաշտ քրիստոնիան է, որ կը խօսի Օշականի ընդմէջէն: Օշական խորապէս կը Հաւատայ՝ թէ՛ Յիսուս Քրիստոսի վարդապետութեան եւ թէ՛ Հայ առաքելական եկեղեցւոյ դերին, իբրեւ Հայ ժողովուրդի գոյատեւման Հիմնական կռուան: Այս ուղղութեամբ գրուած՝ «Ոսկի ուռնակը», «Այն օրերուն», «Աստուծոյ շունչով», «Սասունցի Դաւիթ», «Աստուած կ'իջնէ», «Երբ մեռնիլ գիտենք» եւ «Երկնքի ճամբով» թատերախաղերը, Քրիստոնէութեան փառաբանանքի գեղեցկագոյն երկեր են: Յետ Եղեռնի՝ «Երկնքի ճամբով» թատերախաղին մէջ, մահը գրկող Հայ Հողեւորականներ կը ներկայացնէ: Նոր օրերու ներսէսներ ու Վարդաններ են անոնք, որոնք Հայ ազգին գոյութիւնը կը պահպանեն կրօնքին ճամբով:

Հայ ժողովուրդի ապրելու կամքը առանցք դարձնելով՝ Օշական, «(Կնքահայրը)» թատերախաղին մէջ, տխարի մը բերնով կ'ըսէ. «Բայց ես աշխարհի մէջ չեմ տեսած ժողովուրդ մը, որ մեզի չափ պէտք ունենար, նոյնիսկ տխեղծ, իր կիսատ, Հիւանդ գաւակներուն: Ես պիտի ուզէի մեռելներն ալ ոտքի կանչել: Ատոր համար վճռեցի ապրիլ»:

Ահա Հայ գրողի իր դասանանքը, ահա իր Համոզումը: Իր վերջին թատերախաղը՝ «Սրն օրերուն», քաղաքական մակերեսով, սակայն ազգային ենթանիւթով լի գործ մըն է, որ առանձին ուշադրութեան կը կարօտի: Նիւթին համառօտագրութիւնը տուինք վերը: «Սրն օրերուն»ը գրուած է 1946ին, Ներգաղթի նախօրեակին: Ոտքը կը սկսի Ապրիլեան Նահատակներուն նուիրուած ձեռնարկով, այսինքն՝ մահ-ուան խորհուրդին ոգեկոչումով, ուր պատաւ մը կը Հարցնէ ներկաներուն.

«Դո՞ւք ալ մեռել ունիք լալու»:

Եւ Ոտմբը կը պատասխանէ.

«Ազգը լլման, մայրիկ թշուառ»:

Թատերախաղը կ'աւարտի Ոտրհրդային Հայաստանի գոյութեամբ, այսինքն՝ կեանքի գովերգութեամբ: Այլ խօսքով՝ այս երկը նուիրուած է Հայ ժողովուրդի նահատակումին, անոր գոյատեւումին եւ յարատեւման:

Հայաստանեայց մեր աշխարհին:

Հողին ներքեւ, վրան Հողի

Որ կը սպասէ

Մեռելներուն ու ողջերուն,

Գիւրկն իր արձակ

Ընգունելու

Սուրբ իր ծոցին

Տառապանքը Հաղարամեայ՝

Ջուրներուն իր փոքր ու մեծ,
 Ընչեղ, ուժեղ կամ շինական-
 Որոնց ողկոյզն ըրաւ հասուն
 Հրաշքը սուրբ
 Վերանորոգ Հայրենիքին
 Հայրենիքն է Հայոց կանգուն:

Այս գործը կու գայ Օշականի մաքրամաքուր, անարատ, զուլայ ազգային համոզումներէն: Հայ Ժողովուրդի Փիղիքական վերընձիւղման Հաւատքէն: Հայաստան մը կար, Հայոց Հայրենիք մը գոյութիւն ունէր, որ ինչ գոյն կամ վարչակարգ ալ ունենար, Օշականի պաշտամունքին առարկան պիտի ըլլար: Ո՛վ որ ալ օգնած, օժանդակած ըլլար Հայուն եւ Հայութեան այս ազգային կոռուանի պահպանման, Օշական պիտի դրուատէր, ծափահարէր, փառաբանէր եւ սրտանց շնորհակալութիւն յայտնէր: Գէպքերու ժամանակաւոր մակերեսէն շատ աւելի խորը կը նայի ան: Կը նայի պատմութեան՝ անցեալին, ներկային եւ ապագային, միշտ Հայութեան գոյատոււմը ունենալով իբրեւ միա՛կ չափանիշ: Կը նայի պատմութեան Հոլոկոսթին եւ անոր ապագայ ընթացքին մէջ կ'ուզէ տեսնել Հայութեան յաւիտենականութիւնը եւ այդ յաւիտենականութիւնը ապահովող կոռուանը՝ Հայրենիքը:

Ձի իմ Հոգին կը վկայէ
 Թէ ազգն Հայոց
 Սուրբ սիրոյն մէջ Հայրենիքին
 Ա՛յ կը գտնէ

Մեծ միութիւնն իր Հոգիին:

Ներգաղթ, դէպի Հայրենիք դարձ: Ո՛վ պիտի չուզէր տեսնել Հայ Ժողովուրդին դարձը դէպի իր Հողերը, մանաւանդ այդ օրերուն, երբ Հայրենիքը ծանր կացութեան մէջ կը գտնուէր եւ իր զաւակներուն պէտք ունէր: Եւ պարզ չէ՞ միթէ, որ Եղեռն տեսած, իր Ժողովուրդին նահատակութիւնը ապրած զգայուն գրողը ինչ կեցուածք պիտի ընտրէր Հայրենագարձութեան օրերուն: Այո՛, Օշական կը գովերգէ, կը փառաբանէ, երկիւղածութեամբ կ'օրհնեցէ Հայրենիքը եւ անոր յաւիտենական գոյութիւնը:

Հետաքրքրական միւս երեւոյթը այս երկին այն է, որ Աստուած, Յիսուս-Քրիստոս Հերքող Համայնավար կարգերուն վերադարձող Հայ Ժողովուրդին, Օշական իր պատգամը, նոյն ինքը ուրացուած Հայ առաքելական եկեղեցին Հաստատող Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորչին բերնո՛վ կու տայ եւ սէր, գլխազիր Սէր կը պատգամէ:

Սէրն Ոգիին:
 Սէրն այդ Հօր,
 Հայ Ժողովուրդ,
 Փառքին մէջէն Հայրենիքին
 Պէտք է դառնայ կիրքդ ահաւոր,

Արբազրելու
էջերն անարգ մեր պատմութեան:
**Իսկ ի՞նչ կը ցանկայ Օշական Մ. Լուսաւորչի բերնով՝ Հայ-
րենիքին.**

Թող անասան
Թող անվախճան
Նախախնամուն
Նոր պետութիւնն Հայաստանեայց,
Բազկովն անյաղթ զաւկըներուն
Օրինակին մէջ նաՀատակ
Հերոսներուն,
Անունովը Հօր եւ Որդոյ
Եւ սուրբ Հոգւոյն
Ապրող՝ արեան մէջ ամէնուս,
Դարեր առաջ ու դարեր վերջ:

Օշական «Օրն օրերուն»ի Համար որդեգրած է խորհրդա-
պաշտական մօտեցումը, որ գրողին լայն ասպարէզ տուած է
ժամանակը անտեսելու եւ տիպարներ բերելու պատմութեան
տարբեր շրջաններէ:

Օշական, Խորհրդային Հայաստանը գովերգելուն Համար,
մեղադրուեցաւ որպէս «սուրբ վճարող» մը եւ փառաբան-
ուեցաւ որպէս «Հայաստանասէր»: Մինչդեռ Խորհրդային Հա-
յաստանի ընդմէջէն, յանձնարարական Հայրենիքի գովասանքն էր
կ'ընէր, որ կու գար իր մաքրամաքուր ազգային մտածումէն:
«Աքլորամարտը»ը Թատերախաղին մէջ ալ, գորովանքով կը
ներկայացնէ Գաշնակցական Հերոսի մը մաքուր նկարագիրը
եւ ազգային դիտակցութիւնը: Յայտնի է, որ Օշական որեւէ
կուսակցութեան չէ պատկանած: Խորհրդային Հայաստանը
գովերգելով, Համայնավար չդարձաւ Օշական, ոչ ալ գաշնակ-
ցական Հերոս մը գովելով գաշնակցական դարձաւ: Ան մնաց
այն Հայը, որ կը հաւատար Հայուն, Հայկականին եւ Հայրենի-
քին, առանց պիտակի եւ դունաւորման: Իր բանաձեւումով,
«Օշական ինքը կը հաւատայ, որ իր Թատերունը հարազատ
զաւակն է իր արեան»:

Նիւ Եորք

ՀՐԱՆԴ ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ

(Շար. 1)

1993ին, Թորոնթոյի մէջ, Coach House Pressի կողմէ հրատարակուեցաւ Աթոմ Էկոյեանի «Խօսուն դերեր» (Speaking Parts) շարժանկարի բեմագիրը, լոյն շարժանկարին մէջ օգտագործուած նկարներով եւ նկարահանման ընթացքին հեղինակին գծած ու գրած բացատրութիւններով:

Շարժանկարը արդէն պատահաբար յանձնուած էր 1989ին: Գիրքին յառաջաբանէն ետք, ուր Ռան Թրընկթ վերլուծած էր Աթոմի շարժանկարը, տաղանդաւոր ու ֆիլմարուեստի հանդէպ իր յատուկ մօտեցումներուն համար անուանի բեմադրիչը ստորագրած էր յօդուած մը, որ կ'անդրադառնար իր համոզումներուն ընդհանրապէս եւ սոյն շարժանկարին՝ մասնատրապէս:

Այս յօդուածին մէջ Աթոմ իր միտքերը կը համեմէ իր գրած, բեմադրած ու արտադրած շարժանկարէն մէջբերումներ կատարելով:

Չանատացի կարգ մը յայտնի դերասան-դերասանուհիներու կողքին, «Խօսուն դերեր» ուն մէջ, ինչպէս Աթոմի բոլոր շարժանկարներուն, Լիսայի դերը անմատչելի է իր կինը, նախկին լիբանանահայ Արսիւն Խանճեան:

«Սակերեսի լարում» (Surface Tension) խորագրուած յօդուածը կը ներկայացնէ թարգմանաբար, իր ամբողջութեանը մէջ:

Թորոնթո

ԷԼԻՋ ՇԱՐՎԱՊԻԱՆՆԵԱՆ

ՄԱԿԵՐԵՍԻ ԼԱՐՈՒՄ

Ամէն մակերես միջմակերես մըն է, երկու միջապայերու միջեւ, որ կը կառավարուի յարաբերութեամբ մը, որ փոխանակութիւն մըն է, երկու միջբերու միջեւ, որոնք իրարու հով դրուած են: "Overexposed City"

ՓՕԼ ՎԻՐՈՒԹՅՈՒՆ

Մակերեսի գաղափարը, երբ կը գուգադրուի վիպային Հերոսի մը կազմաւորման Հետ, մակերեսայնութիւն եւ միատարածութիւն կը թելադրէ: Մենք Հակումը ունինք մակերեսի մը մասին մտածելու, առանց խորքի բան մը, որ չի կրնար երեւոյթէն աւելի մատուցել: Մակայն, երբ աւելի մօտէն նայինք Հարցին, մակերեսի գաղափարը ամէնէն բարդ եւ Հետաքրքրական ազդակներէն մէկն է՝ տիպարի մը ներկայացման մէջ:

Փաղափարական Հարցերը, որոնք կը ծագին մակերեսի ըմբռնումէն, մաճառանդ անմասկան պատմումի եւ Հոգեբան-

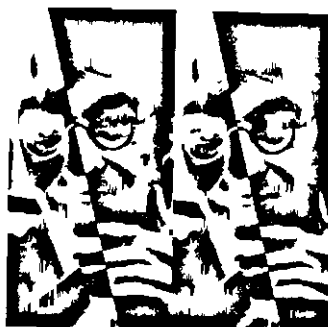
նական մարդերէն ներս, միշտ Հետաքրքրած են Թատերագիրը: Սակայն, քանորորդ գարու նոր միջոցները, ինչպէս Փիլմը եւ վիտրին բոլորովին նոր, շարք մը իմաստներ բերին ո՛չ միայն իրարու Հետ մեր Հաղորդակցութեան վրայ, այլեւ՝ Հաղորդակցութիւնը անոնց ունեցած ազդեցութիւններուն:

ՊԱՆԴՈՒԿԻ ՎԵՐԱԿԱՅՈՒՆ.- Ու տակաւին կան անոնք, որոնք կը գանգատին, որ բաւականաչափ չես արտայայտուիր: Հոս աղմուկի կամ կոպիտ բաներու մասին չէ խօսքս:

Աղմուկը եւ այլ կոպիտ բաները մէկդի դրած, մարդկային էակները միշտ ալ ձեւը գտած են Հաղորդակցելու: Այբուբեններ ստեղծուած են, լեզուներ զարգացած, պատմութիւններ պատմուած, տպուած ու կարդացուած: Բայց շարժապատկերի պատմաութիւն ստեղծումով, ինչպէս տարիներ ետք պատկերասփիւռի պատաստի յառաջացումով, տեղեկութեան բոլորովին նոր աղբիւր մը գոյացաւ: Նոյնիսկ երբ այս նոր միջոցներէն եկող պատկերները անձնական պատմութեան մը կը վերաբերին, ինչպէս, օրինակ, անձնական տնային նկարահանումներու պարագային, պատաստը Հաղուադէպօրէն փոխանցումի միջոցէ մը աւելին կը նկատուի: Մինչ սիրելիէ մը ստացուած նամակ մը կարդացողը կը թարգմանէ էջին վրայ գտնուող բառերը իբրեւ զգացական նշանակութիւն ունեցող ազդակներ, նամակին Հետ զուգորդելով այն պատկերները, որոնք կը բխին բառերէն, անձ մը, որ կը դիտէ սիրելիի մը պատկերը պատաստին վրայ, միայն այդ կը տեսնէ, ոչ աւելի, ոչ պակաս:

ԲԵՄԱԳՐԻՉ.- Դժուար չէ, որ մենք մէկս միւսին կեանքը աւելի բարդացնենք:

Մենք յաճախ չէ որ նկատի կ'առնենք պատաստին վրայ ներկայացուած պատկերներուն բնական տարրերուն ունեցած ազդեցութիւնը մեր զգացումներուն վրայ, եւ կամ՝ մեր բնական պատկերներուն Հանգէպ ունեցած մեր Հոգեկան անդրադարձը: Թէեւ կ'անդրադառնանք, որ պատկեր մը կրնայ ծառայել իբրեւ սկիզբ զուգորդուած զանազան մտքերու, կը մերժենք Հաստատել, որ այս զուգորդութիւնները կը վերաբերին սկզբնական պատկերին: Կը մերժենք ընդունիլ, որ այս զգացական փորձառութիւնները ուղղակիօրէն արդիւնքն են մեքենական պատկեր մը դիտելու իմաստը դիմազրաւելու մեր անկարողութեան: Երբ մեր անցեալին վերաբերող անձնական իմաստ ունեցող իր մը կը դիտենք, արդեօք մեր զգացումներուն որքա՞նք կու գայ այն իրականութենէն, որ նման իրերու կարիքը ունինք, անցեալի մեր փորձառութիւնները վերլուծելու

ARMENIAN COMMUNITY CENTRE
OF TORONTO
PROUDLY PRESENTS
THE 1998 OUTSTANDING CANADIAN
ATOM EGOYAN
Sunday, September 13th 1998, 6 p.m.
45 Mallcrown Pl.
Ticket: \$50.00 (\$20.00 Tax deductible)

Համար: Ինչպէ՞ս կ'անջատենք մեր կորուստի զգացումները այս մեքենական յիշատակներէն եւ անոնց վերաբերող փորձառութիւններէն: (Ներկայիս գովազդ մը կը թելադրէ, որ լուսանկարները կ'օգնեն, որ «յիշատակները կեանք առնեն»):

էՏՏԻ. - Հիմա կը տեսնե՞ս, որ Հարցը երբեմն բարդ է:
ԼԻԱՐԱ. - Առարկայական մօտեցումս կորսնցուցի:
էՏՏԻ. - Կը պատահի:

Այն դադափարը, թէ պատկեր մը կրնայ «պարունակել», քան թէ ըլլալ միայն զգացական փոխանցման միջոց, մեզ կը մղէ անորոշութեան եւ շփոթի: Ձեռք ուզեր նկատի առնել պատկերի մը արժէքը իբրև խորք, որովհետև այդ կ'ենթադրէ յաւելեալ պատասխանատուութիւն մեր կողմէ: Ցուցադրուած պատկեր մը կը հրամցուի մեզի, Հանդիսատեսներուն: Բայց պատկերին խորքը պէտք է փնտռել եւ գտնել ներկայացուած պատկերին Հպանցիկ մակերեսէն անդին:

ԼէնՍ. - Ի՞նչ ունիս:
ՓԼԱՐԱ. - Այս իմ գրածս չէ:
ԼէնՍ. - Ի՞նչ ըսել կ'ուզես:
ՓԼԱՐԱ. - Իմ բնագիրս փոխած են:

Մենք կը Հաւատանք, որ պատկերները կը Հաստատեն: Մեր տեսածը ամբողջութիւն մըն է: Այս մօտեցումով, պատասխանին վրայ ներկայացուած մարդկային տիպարները գրեթէ միշտ Հիմնուած են «պատաստային ներկայութիւն» դադափարին

վրայ: Այս զաղափարը կ'ենթադրէ, որ որոշ դերասաններ կարողութիւնը ունին մեր ամենախոր կասկածները փարատելու, թէ՛ մեր դիտածները լուսարձակուած պատկերներ են եւ մոռնալու անոնց մեքենական ստեղծումը, մենք մեզ կորսնցնելով անոնց յատկութիւններուն մէջ: Այս մոգական դէմքերը կը Հրաւիրեն մեզ նոյնանալու իրենց Հետ: Մենք ինքնարեքար մեր անձնական եւ Հաւաքական առասպելները կը ցոլացնենք անոնց դէքերուն վրայ: Անոնք մեր մէջ կ'արթնցնեն պատկանելու անդիմադրելի եւ Հարկադրիչ տենչ մը:

ԳԼԱՐԱ.– Քեզի պիտի տան այդ դիրը...: Յետոյ բեմադրիչին պիտի Հանդիպիս: Ան զիս մտիկ չ'ըներ: Բայց թերեւս քեզ մտիկ ընէ:

ԼէնՍ.– Ինչո՞ւ:

ԳԼԱՐԱ.– Որովհետեւ դերասան ես: Դուն կրնաս որոշ թելադրութիւններ ընել պատկերացուցած տիպարիդ ընելիքներուն նկատմամբ:

ԼէնՍ.– Իսկ եթէ մտիկ չընէ:

ԳԼԱՐԱ.– Կրնաս սպառնալ, որ պիտի Հրաժարիս:

Հերոսին դէմքը եւ շարժումները բազմաթիւ զգացումներ եւ ցնորքներ կը թելադրեն: Հանդիսատեսը միայն պէտք ունի, իրականութեան մէջ միայն կրնայ ինքզինքը ամէնէն նախնական պատասխանատուութեան դատապարտելու, դիտելով եւ մոռնալով:

ԼէնՍ.– Բայց ես ոչ մէկ նշանակութիւն ունիմ իրենց Համար:

ԳԼԱՐԱ.– Մինչեւ որ սկսին նկարահանել: Անկէ ետք մեծ արժէք ունիս:

Այսպիսի պարագաներու, Վիրիլիոնի տարազումով, մակերեսը փաստօրէն գոյութիւն չունի: Հանդիսատեսը բոլորովին կը կորսնցնէ ինքզինք լուսապատկերին առջեւ: Ամէն ճիգէ ձերբազատուած՝ ան կը կորսնցնէ նաեւ փոխանակութեան մը կարելիութիւնը: Երբ լուսապատկերը կը ներառնէ բան մը, որ անմիջական է Հանդիսատեսին Համար (սիրական մը, օրինակ), իսկական մակերես մը կրնայ գոյանալ, երբ Հանդիսատեսը կը ձնդքէ լուսապատկեր մը դիտելու չէզոք վիճակը, մասամբ առընչուելով անոր Հետ: Այս ընկալումը կրնայ ըլլալ ներքուստ (պատկերը կրնայ յուշ մը կամ պատահար մը յիշեցնել) կամ արտաքուստ, աւելի բացայայտ դրսեւորումով:

ԼիՍԱ (կը վերադարձնէ վարձու տեսաժապաւէնը),– Տեսալ բաներ, որ նախապէս չէի տեսած:

էՏԻ.- Ի՞նչ բաներ: Նոր իմաստներ:
 ԼԻՍԱ.- Այո:
 էՏԻ.- Կարելի է:
 ԼԻՍԱ.- Եւ նոր պատկերներ:
 էՏԻ.- Այդ անկարելի է:

«Ոստւն դերեր» շարժանկարին մէջ, երկու կիներ ծայրա-
 յեղ միջոցներու կը դիմեն, յարաբերելու համար անձի մը հետ,
 որ միայն գոյութիւն ունի իբրեւ պատկեր: Գլարան, որուն եղ-
 բայրը մեռած է՝ իր թոքերէն մէկը իրեն տուած ժամանակ,
 կրնայ դիտել այս կորսուած անձը, տեսածապաւնի նկարնե-
 րով միայն, որոնք պարփակուած են զերեզմանատան մը մէջ:
 Լիսան անյոյս կերպով սիրահարուած է Լէնսին, որ շարունակ
 կը մերժէ անոր մերձեցման փորձերը: Հետեւաբար, Լիսան ան-
 դադար կը վարձէ շարժանկարներ, որոնց մէջ Լէնս աննշան
 Ֆիլիւրան զերեքով կ'երեւի եւ յափշտակուած կը սպասէ, որ
 իր սիրոյ առարկան երեւի պատաստին վրայ, փնտրելով եւ
 գտնելով զայն ամբողջին մէջ:

ԼԻՍԱ.- Ի՞նչ սիրականս է:
 էՏԻ.- Հասա:
 ԼԻՍԱ.- Դերասան է:

Երկու կիներն ալ չեն բաւականանար այս պատկերները
 դիտելով, պարզապէս իրենց ազատ ժամանակ ունեցած ատեն,
 իրենց տան մէջ, հանդարտ մթնոլորտի մէջ: Թէեւ Լիսան իր
 յարկաբաժնին մէջ կը դիտէ ժապաւէնները, ան Լէնսի փոքր
 դերերը մէկ երկդի վրայ չի հաւաքեր, այլ միշտ կը վարձէ
 վիտիոները, տուն կը բերէ, մոմեր կը վառէ պատկերասփիւռին
 շուրջ եւ դիտելէ ետք զանոնք, ետ կը վերադարձնէ՝ առանց
 երկզը ետ փաթեթելու, այլ ձգելով զայն Լէնսի պատկերին
 վրայ: Այս ծիսական արարողութիւնը նոյնքան հարուստ է իր
 մօտեցումով, որքան հարուստ են Գլարայի զերեզմանատան
 տուած այցելութիւնները, եղբորը տեսածապաւնիները դիտե-
 լու:

ԼԻՍԱ.- Կը սիրեմ իր երեւցած բաժինները դիտել:
 էՏԻ.- Ըհը... Ուրեմն քու...
 ԼԻՍԱ.- Այո, սիրականս է:

Այս պատկերները աւելի իմաստալից դարձնելու եւ անոնց
 տալու համար այն կարեւորութիւնը, որ անոնք իբրեւ միջոց
 մասամբ միայն կրնան իրականացնել, պէտք է զունազարգել
 զանոնք դիտելու արարողութիւնը: Արուեստական ձեւերով
 պատկերները խաբուսիկ դարձնելով, զանոնք դարձնելով
 առարկայի, Լիսան կը վերապրի վիպական Հետապնդման եւ

Հասնումի զգացումներ: Այս պատկերները աւելի մեծ նշանակութիւն ունին, քան մեքենական ակունքները եւ իր զգացական աշխարհին կը վերաբերին: Այս մեռով, անոնք կը բովանդակեն իր զգացումները, մինչ լող Հանդիսատեսին, անոնք միայն կ'առթեն այդ զգացումները:

- ԼԻՍԱ.- Ես սիրահարած եմ:
- ՔՏԻ.- Իսկ ի՞նչ:
- ԼԻՍԱ.- Ձե՞ս Հաւատար:
- ՔՏԻ.- Այդպէս չըսի:

Սինեմաթիք պահ մը կրնայ իբրեւ պատկեր իր սահմաններէն դուրս գալ եւ Հանդիսատեսին գիտակցութեան մէջ տեղ գտնել միայն այն ատեն, երբ Հանդիսատեսը կը յաջողի տարազել սոյն պատկերը այս երկու կիներուն նման: Այլ խօսքով՝ Հանդիսատեսը պէտք է գիտակցաբար ընդունի, որ ինք պատկեր մը կը դիտէ եւ գործօն կերպով որոշում մը առնէ զայն ներառնելու: Քաղաքական այս Հսկայ ուսումով է, որ Հանդիսատեսը կրնայ նոյնանալ պատկերին եւ Հաղորդակցիլ անոր Հետ: Պատաստը մակերես մը կը դառնայ:

- ՔՏԻ.- Բայց միայն ֆիլիւրան մըն է:
- ԼԻՍԱ.- Ի՞նչ ըսել կ'ուզես:
- ՔՏԻ.- Այո, այս ժապաւէններուն մէջ դեր ունի, բայց խօսուն դերեր չեն:
(Լիսան սեւեռած կը մնայ հտիին վրայ):
- ՔՏԻ.- Այս ժապաւէններուն մէջ չի խօսիր:
- ԼԻՍԱ.- Բայց պատատին վրան է:
(Հտի կը ժպտի, Լիսան ետ կ'առնէ Լէնսի նկարահանումներուն ցանկը):
- ԼԻՍԱ.- Բառերը այնքան ալ բացառիկ բաներ չեն:

* *
*

Այս միտքերէն ոչ մէկը Հետամուտ է շարժապատկերի դերասանին առջեւ դրուած Հսկայ գործը նսեմացնելու: Մինչ թեքնիք գործիքներու, միջնորդներու եւ ժապաւէններու արունստականութեան մասին վարկածները կենսական են՝ վերլուծելու Համար ժապաւէնի պաշտօնական արժանիքները, կասկածէ վեր է, որ թատերական գործի մը մէջ, դերասանը ամէնէն ուղղակի կապն է Հանդիսատեսի Հակազդեցութեան: Դերասանը յատակ ընտրութիւն մը ունի կատարելիք, երբ Հերոս մը ջանայ ներկայացնել: Կամ ինքզինք առնչել Հերոսի արտաքուստ ըմբռնելի եւ տեսանելի կողմերուն եւ կամ կեդրոնանալ այն լուսանցքային ազդակներուն վրայ, որոնք անոր

նկարագիրը կը կազմեն: Այս երկրորդ ելքը ընդգրկելով՝ դերասանը ինքն իր խաղարկութիւնը կը տարազէ, այս ձեւով աւելի խոր յարաբերութիւն մը կարելի դարձնելով Հանդիսատեսին հետ: Փոխանակ հրախրելու, որ Հանդիսատեսը ինքզինքը կորսնցնէ պաստառին երեւոյթներուն մէջ, դերասանը կը խնդրէ Հանդիսատեսէն, որ Հարցականի տակ դնէ, թէ ինք Հերոսին ո՞ր արժանիքներուն հետ պիտի նոյնանայ: Այս ձեւով, աւելի խորունկ յարաբերութիւն մը կրնայ գոյանայ:

- ԲԵՄԱԳՐԻՉԸ** (որ պաստառին վրայ **Լէնսը** կը դիտէ).- Վստա՞հ ես:
- ԳԼԱՐԱ.**- Այո:
- ԲԵՄԱԳՐԻՉԸ.**- Փնտրածդ ի՞նքն է:
- ԳԼԱՐԱ.**- Բացարցակապէս:
- ԲԵՄԱԳՐԻՉԸ.**- Զինք քնական կը գտնե՞ս:
(Գլարա գլուխով Հաստատական նշան կու տայ):

«Ոստն դերեր» շարժանկարին մէջ, բեմագրիչը կը պաշտպանէ Գլարային բնագրին բրած իր փոփոխութիւնները, պնդելով, որ մարդ մը, որ իր քրոջ կեանքը փրկելու համար իր թոքերէն մէկը անոր նուիրելու ատեն կը մեռնի, ցաւալի պատմութիւն մը ըլլալով Հանդերձ, բաւականաչափ տրամաթիք չէ իր պատրաստելիք շարժանկարին համար:

- ԲԵՄԱԳՐԻՉԸ.**- Կ'ուզեմ վստահ ըլլալ, որ լաւագոյն բնագիրը ունինք այս շարժանկարին համար: Հասկնալի՞ է:
- ԼէնՍ.**- Բայց անձնական պատմութիւն մըն է...
- ԲԵՄԱԳՐԻՉԸ.**- Անշուշտ: Վերջին ծայր անձնական է, եւ ես կը յարգեմ ատիկա: Բայց կ'ուզեմ վստահ ըլլալ, որ իբրեւ պատմութիւն հետաքրքրական է: Այդ է իմ դործս:

Իր շարժանկարները, պատկերասփիւռի հարցազրուցային յայտագրի մը տարազումով ներկայացնելու զազափարը իրականութեան մէջ շատ ինքնուրոյն ձեւ մըն է դրսևորելու նիւթ մը, որ, Գլարայի եւ Լէնսի խօսակցութենէն դատելով, շատ տափակ կերպով գրուած է: Խօսակցական յայտագրի տարազը փորձ մըն է բեմագրիչին կողմէ, իրեն ներկայացուած բնագիրը աւելի հետաքրքրական դարձնելու:

- ԲԵՄԱԳՐԻՉԸ.**- Ժապաւէն մը, որ Հարցազրուցական յայտագրի մը տարազումը ունի, շատ ինքնուրոյն է: Ես պիտի ուզէի զայն դիտել: Եւ մարդիկ միշտ ուզած են դիտել այն՝ ինչ որ

ես սիրած եմ դիտել: Դուն ալ դիտած ես
իմ ֆիլմերս մանկութենէդ ի վեր: Այնպէս
չէ՞:
(*Լէնա զլուխով Հաստատական շարժում
մը կ'ընէ*):

*Գլարայի պատմութիւնը վերարտադրելով Հարցազրոյցի
յայտագրի մը ընդմէջէն, բեմադրիչը կը յուսայ մակերես մը
ստեղծել իր Հանդիսատեսին հետ: Բեմադրիչին գաղափարը
իրականութեան մէջ նոր եւ իրապէս շահեկան մօտեցում մըն է
այս նիւթը ներկայացնելու:*

ԲԵՄԱԴՐԻՉԸ. Կ'ուզեմ որ երեւակայես, թէ ասիկա
իսկական Հարցազրոյց մըն է, որ կը
սփռուի նկարահանման ժամանակ եւ որ
դուք իսկական մասնակիցներ էք:

*Ինչ որ կը զունաւորէ մեր գնահատումը բեմադրիչի
դրդապատճառներու նկատմամբ այն է, որ Գլարան իսկապէս
կը տառապի իր սաղրանքներուն դիմաց: Բախում մը գոյու-
թիւն ունի մեր Համոզումին մէջ, թէ պատկերասփիւռէն
սփռուած Հարցազրոյցի տարագումը լաւ միջոցառում մըն է, եւ
մեր կասկածներուն միջեւ, որ այս տարագումը պիտի դաւա-
ճանէ այս պատկերին աղբիւրը եղող Գլարայի անձնական
պատմութեան: Այս բախումը մեզ կը դնէ շատ նուրբ եւ հրաշ-
քիչ կացութեան մը մէջ:*

ԲԵՄԱԴՐԻՉԸ. Այս յայտագրին նիւթը մարդկային
ներքին գործարաններու փոխադրու-
թիւնն է: Ցատակօրէն կ'ուզեմ, որ լարուած
միջնորդս մը տիրէ: Առաջին կարգի
նստողներէդ ոմանց ըսուած է, որ գաւակ-
ներ կամ ազգականներ ունիք, որոնք կը
սպասեն տրամադրելի գործարաններու:
Իսկ Հոս նստող դերասանները բծիչներ
են, որոնց մասնագիտութիւնը ձեր սիրելի-
ներուն կեանքը փրկելու կարելիութիւնը
ընծայող վիրաբուժական գործողութիւն-
ներ են:

*Որքա՞ն կշիռ պէտք է տանք ոեւէ Հերոսի պատմութեան,
մանաւանդ երբ այդ պատմութիւնը յանձնուած է պատկերա-
Հանութեան բանազարչող յատկանիչներուն: Ի՞նչ արժէք ունի
«Իրական պատմութիւնը», եթէ բարեփոխուած արդիւնքը
աւելի ուժական է եւ արժանի: Գլարան իր «Իրական պատմու-
թիւնը» կը պատմէ Լէնային, լատենտղական միջոցներով*

միացած ժողովասենեակին մէջ: Այս ներկայացումը աւելի՞ կարեւոր է, քան բեմադրիչին արտադրած ժապաւէնը: Մէկ ներկայացումը միւսէն աւելի՞ արժէք ունի: «Ոսումն դերեր»ուն մէջ, ներկայացուած ունէ տիպար կարելի՞ է ընդունիլ ատերելոյթ: Ի՞նչ կը նշանակէ «ատերելոյթ», երբ բոլոր երեւոյթները քով քովի դրուած են այնքան ուշադրութեամբ, եւ լուսաւորուած լուսապատկերի մը նեղ սահմաններուն մէջ կարելի եղածին չափ չափազանցելու անոնց տրամաբիք դրսեւորումը:

ԲԵՄԱԳՐԻՉ.– Յստակ է, որ Տէյվիտը այս երկրին մէջ այս հիւանդութենէն տառապող միակ անձը չէ: Բայց ան վստահարար միակն է, որ բախտը ունի ազգային պատկերասիրտին վրայ երեսնալու:

* *
*

Այս ժապաւէնին մէջ Հաղորդակցութեան միակ արահետները կը ստեղծուին, երբ կիներէն մէկուն երեւակայութեան պատկերները կը համընկնին պատահին վրայ անոնց դիտած պատկերներուն: Երբ Լիսան վարձու տեսաժապաւէններու ամբողջային տեսարաններուն մէջ կը դանդաղ Լէնսը եւ կամ Գլարան կը դիտէ եղբորը պատկերը դերեզմանատան մէջ, եւ կամ՝ երբ նայի Լէնսին, այն դերասանին, որ կ'ուզէ իր եղբորը դերը խաղայ, կիններուն դէմքերը կապուածութեան եւ սիրոյ արտայայտութիւն մը կ'արտացոլան:

- ԳԼԱՐԱ.– Բախտդ փորձեցի՞ր:
- ԼԷՆՍ.– Այո:
- ԳԼԱՐԱ.– Յաճա՞խ կ'ընես ատիկա:
- ԼԷՆՍ.– Ի՞նչ:
- ԳԼԱՐԱ.– Բախտդ փորձել:
- ԼԷՆՍ.– Երբեմն:
- ԳԼԱՐԱ.– Երբ հետաքրքրական են:

Բայց այս պահերը անցողական են, պարզապէս որովհետեւ լուսապատկերներու հետ կապ ունին ու, ժամանակին մէջ տեղաւորուած ըլլալով՝ պէտք է վերջ ունենան: Երկու կիններուն կողմէ այս պատկերները գունաւորելու եւ զանոնք անձնականացնելու իղձը պատճառ կը դառնայ անոնց անձնական անկումին: Անոնց պատկերներու ստեղծման վրայ Հակակիլո ունենալու երազը կոչուած է ձախողանքի, որովհետեւ անոնց պատկերին հետ յարաբերութիւնը չէ հիմնուած պատկերին մշակութային արտայայտութիւն մը ըլլալու զաղափարին վրայ.

այլ՝ պատկերի խտելին վրայ, որպէս շարունակութիւնը իրենց պատրանքներուն եւ անձնական առասպելին:

ԼԻՍԱ. - Կը պատրաստուէի շարժանկարներէդ մէկը դիտելու: Մտածեցի արդեօք կ'ուզե՞ս Հոս Հանդիպիլ:

(Լէնս չի պատասխաներ):

ԼԻՍԱ. - Գիտեմ, որ դուն չես խորհիր, թէ անոնք բացառիկ բաներ են... բայց ես կը կարծեմ:

Յաւախօրէն (գործածելու Համար բեմադրիչին խօսքը) Գլարան եւ Լիսան պէտք եղածէն աւելի դրամազուխ կը վատնեն իրենց երազներու պատկերներուն վրայ եւ, իբրեւ արդիւնք, իրենք գիրենք կը կորսնցնեն:

* *
*

Շարժանկար մը կրնայ միաժամանակ առնուազն երկու մակարդակներու վրայ գտնուիլ: Ան կրնայ ներկայացնել տիպարներ, պատահարներ եւ տեղեր բառացիօրէն, որոնք ջախջախիչ կերպով իրապաշտ են եւ Հաճելի դիտողին Համար: Բայց նկարչական գործիքը աւելի խորունկ մակարդակի մը վրայ եւս կը բանի, ձգելով, որ որոշ վիճակներ իրենք գիրենք տեղաւորեն դիտողին ենթագիտակցութեան մէջ: Ան կրնայ դառնալ գործիք մը, ձեռնածելու Համար գաղափարներ տարածութեանց մասին, այս ձեռով, շարժանկարը դարձնելով ոչ թէ պատմող մը, այլ՝ ձեւափոխող մը, առանձնացնելու եւ զօրացնելու Համար իրականութեան Հասկացողութիւնը:

ԳԼԱՐԱ. - Յուսամ ասիկա շատ տարօրինակ չէ քեզի Համար:

ԼէնՍ. - Ոչ: (Կը խնդայ): Լա՞ւ էր ճամբորդութիւնդ:

ԳԼԱՐԱ. - Լաւ էր:

Այս պահերուն, պատաստին մակերեսը կ'արտօնէ որոշ ճանաչում, կարեկցութիւն եւ վերանձնում, որոնք կը հրահրեն մեր ակնկալութիւնները եւ կը հաստատեն պատկերներ դիտելու բարդութիւնը, քսաներորդ դարու աւարտին:

ՆէնՍ. - Կարօտցայ քեզի:
ԳԼԱՐԱ. - Իրապէ՞ս:

ԼէնՍ. - Այո:
(Լէնս եւ Գլարա պատաստին վրայ գիրար կը դիտեն):

Թարգմ. էլիզ Շարապիտանեան **ԱԹՈՄ ԷԿՈՅԵԱՆ**

Atom Egoyan

Ֆիլմի ցրումի գանառական մեծագոյն ընկերութեան Alienenceի տնօրէն Ռապրոթ Լանթոնու եւ Աթոմ Էկոյեան յարտարարեցին, թէ ժամանակը եկած է հայկական ցեղասպանութեան մասին ֆիլմ պատրաստելու:

Սոնրէալի ֆիլմի փառատունին գերմանացի բեմադրիչ Վիմ Վեստըրրոգ մերժեց իր Wings of Desire ֆիլմին տրուած մրցանակը եւ 5.000 տողարի պարգեւը տուաւ Աթոմ Էկոյեանին:

Տաղանդաւոր եւ գործունեայ երիտասարդ մըն է Աթոմ Էկոյեան, որ ներկայիս իր զանկին հետ հայերէն կը սորվի: Գանատահայ զաղուօրը հպարտ է իր մով:

Ա. Չէքիճեան

ԱԹՈՄ ԷԿՈՅԵԱՆ

Միջազգային համբաւի եւ բազմաթիւ կարեւոր մրցանակներու տիրացած այս երիտասարդ բեմադրիչին ֆիլմերը կարճ ժամանակի ընթացքին դարձած են դասական գործեր: Անոնք մաս կը կազմեն ֆիլմի դպրոցներու ծրագիրներուն: Փանատական ֆիլմի ամէնէն կարեւոր ներկայացուցիչն է ան, եւ անգլիախօս զանաւարացիներու միակ յոյսը: Աթոմէն առաջ միայն քէպէքցի բեմադրիչներն էին, որ միջազգային ճանաչում գտած էին, սակայն նոյնիսկ անոնք այս տարողութեամբ յաջողութիւն չէին ունեցած:

Երբ որ Հայ խմբագիր մը տեսնէ Աթոմին անունը, անդիմադրելի մղումը կ'ունենայ Աթոմը Ատոմի փոխելու: Կը խնդրեն, որ դուք ձեզ զսպէք. այդ է իր անունը եւ այդ է իր անունին ուղղագրութիւնը:

Երեսունեօթը տարի առաջ, ամերիկեան "Atoms for Peace" ցուցահանդէսը եզրկատու կ'այցելէ: Աթոմ Էկոյեանի Հայրը՝ Ժողէֆ Էկոյեան, որ արուեստագէտ մըն է, խանդավառութեամբ աթոմական ուժի կարելիութիւններով, իր նորածին զաւակը կրչած է Աթոմ: Ասիկա բացատրութիւնն է իր առաջին անունին, մականունին ուղղագրութեան մասին սակայն բան չեմ կրնար բացել:

Աթոմ ծնած է ԳաՀիրէ, եւ երեք տարեկանին փոխադրուած Գանատա: Մտողը որոշած են ապրիլ Պրիթիշ Բոլումպիայի Աիքթորիա քաղաքը, որ Գանատայի արեւմտեան ափի ծայրագոյն կէտն է, եւ անգլիական վերջին միջնաբերդը: Ան մեծցած է գանատական շրջանակի մէջ, առանց ունէ Հայու Հետ շփում ունենալու: Այս մասին ան արտայայտուեցաւ ինծի, Հարցազրոյցի մը ընթացքին եւ ըսաւ, թէ նկատած է իր մէջ կատարուած փոփոխութիւնը, երբ ինքզինք բաղդատած է իր զարմիկներուն Հետ, որոնք Մոնրէալ կ'ապրին, Հայկական ետուն շրջանակի մը մէջ:

Աթոմ փոխադրուեցաւ Օնթարիո նահանգի Քորոնթո քաղաքը, իր ուսումը շարունակելու Համար: Այս քայլը մեծ ազդեցութիւն ունեցաւ իր վրայ եւ դարձակէտ մը եղաւ իր կեանքին մէջ:

Ան Համալսարանին մէջ ծանօթացաւ Հայ ուսանողներու եւ բնազդաբար փնտռեց անոնց ընկերակցութիւնը, եւ յաճախ ներկայ գտնուեցաւ Հայկական ձեռնարկներու:

13 Սեպտեմբեր 98ին Քորոնթոյի Հայ Կեդրոնը դիմը պատուեց իբրև «Ականաւոր գանատացի»: Այդ ձեռնարկին վերջաւորութեան խօսք առնելով, Աթոմ էկոյեան յիշեց Համալսարանական իր Հայ ընկերները եւ շնորհակալութիւն յայտնեց անոնց, մասնաւորաբար դիմը Հայ Համայնքին ծանօթացուցած ըլլալնուն Համար:

Այս ձեռնարկին ընթացքին Ֆիլմի ցրումի գանատական մեծագոյն ընկերութեան՝ "Alliance"ի տնօրէն Ռապրիթ Լանթոս եւ Աթոմ էկոյեան յայտարարեցին, թէ ժամանակը եկած է Հայկական ցեղասպանութեան մասին Ֆիլմ մը պատրաստելու: Լանթոս խոստացաւ իր լաւագոյնը ընել այս ծրագրի յաջողութեան Համար եւ արժանացաւ ներկաներուն յոտնկայս ծափահարութեան:

Աթոմ սկսաւ Ֆիլմեր պատրաստել, երբ դեռ Համալսարանի ուսանող էր, իր առաջին Ֆիլմերը կը մատնէին շատ զօրաւոր անհատական դրոշմ, եւ չափազանց իւրայատուկ աշխարհահայեացք, իր առաջին Ֆիլմը նոյնիսկ կը կրէ բժախնդիր արուեստագէտի մը ճշգրիտ եւ անթերի պատրաստութիւնը: Իր վերջին կարճամեթրած Ֆիլմը՝ "Open House", առաջին անգամ ըլլալով, թէեւ անուղղակի, բայց յստակ Հայկական նշոյլներ կը բովանդակէ, տունը՝ որ կը ներկայացուի, Հայ ընտանիքի մը տունն է:

Իր առաջին լիամեթրած Ֆիլմը "Next of Kin" («Ամենամօտիկ ազգականը», 1984) Հայ ընտանիքի մը մասին է, որ նոր երկիր գաղթելէ ետք, կը ստիպուին իրենց զաւակը յանձնել որդեգրութեան, եւ տարիներ ետք, երբ իրենց վիճակը կը բարելաւուի, իրենց ըրածին Համար շատ յանցաւոր կը զգան եւ Հողերոյժի կը դիմեն՝ իրենց տազնապը մեղմացնելու յոյսով: Այս Հոգեբոյժը նոր մեթոտ մը կ'որդեգրէ իր Հիւանդները բու-

ժելու համար, իրենց հանդիպումները *video*ի վրայ կ'արձանագրուին եւ յետոյ ենթակաները իրենք զիրենք կը դիտեն, որ մաս կը կազմէ բուժումի գործընթացին: Երիտասարդ մը, որ նոյն հաստատութեան մօտ կը բուժուի, երբ իր *video*ն կը խնդրէ, սխալմամբ կը ստանայ Հայ ընտանիքին *video*ն, զայն գիտելէ ետք կ'որոշէ ներկայանալ այդ ընտանիքին իրեն իրենց կորսնցուցած զաւակը:

Աթոմին այս ֆիլմը արժանացաւ Մանհայմի ֆիլմի փառատօնի *Ducat* մրցանակին: Յուշադրուեցաւ նաեւ Թորոնթոյի ֆիլմի փառատօնին: Ֆիլմին մէջ դեր վերցուցած էին Պերճ Ֆազլեան եւ իր տիկինը՝ իրբեւ որդեկորոյս ծնողքը եւ Թորոնթոյի Հայ Համայնքի շատ մը անդամներ՝ իրբեւ ֆիլմիւրան:

Այս ֆիլմով սկսաւ նաեւ Աթոմ Էկոյեանի եւ Արսինէ Պանճեանի գործակցութիւնը, որ կը շարունակուի մինչեւ այսօր:

Աթոմ Էկոյեանի այս ֆիլմը նկարուած է՝ առանց եռոտանի գործածութեան: Այս մեով նկարահանումը ենթակայական տեսանկիւն մը կը ներկայացնէ Հանդիսատեսին: Քամերան կարծես մասնակից մըն է գործողութեան:

Աթոմ Էկոյեան վերոյիշեալ Հարցազրոյցի ընթացքին ըսաւ. *"there is nothing casual about taking pictures"*. Իր նկարահանման անկիւնները, ոսպնեակին տեսակը, Հեռաւորութիւնը, լուսաւորումը, բոլորը նախապէս ծրագրուած են՝ մինչեւ յետին մանրամասնութիւնը: Երբ իր ֆիլմերը կը դիտէք, ամբողջովին իր հակակշռին տակ կը գտնուիք, ո՛չ միայն կը տեսնէք այն՝ ինչ որ ինք կ'ուզէ ցոյց տալ, այլեւ ձեզ լրիւ կ'անջատէ շօշափելի իրականութենէն:

Աթոմ անխոնջ աշխատող մըն է, երբեք չի բաւականանար եղածով, Հազիւ առաջին ֆիլմը վերջացուցած՝ արդէն երկրորդի սենարիոյին վրայ կ'աշխատի:

Անգամ մը «Համազգային»ի կազմակերպած Համախմբումը տեղի ունեցաւ Թորոնթոյի նորակառոյց ակումբին մէջ, որ Հետաքրքրական գաւիթ մը ունի, երեք յարկի վրայ տարբեր Հարթակներով, ճաշկերոյթի սեղանները դրուած էին բոլոր Հարթակներուն վրայ: Աթոմին Հետ կը խօսէինք, ըսի որ ինչ լաւ կ'ըլլար, եթէ այս գաւիթին մէջ թատրոն մը ներկայացընէինք: Կէս զիշերէն ետք, ժամը երկուքին զինք տուն հասցուցի: Ցածրոջ առաւօտ ժամը տասին դինք առնելու դացի, ըսաւ, որ արդէն թատրոնը գրած է, եւ սկսաւ ինձի պատմել: Ան չունի արեւելքցի մեր ծովութիւնը, ամիսներով բան մը քաշքըչելու սովորութիւնը, եթէ բան մը որոշէ ընել, անմիջապէս գործի կ'անցնի: Իր գրած կտորը, որ կը կոչուէր *"Scraps"*, բեմադրեց *Ontario Multicultural Theatre Festival*ին, «Համազգային»ի անունին տակ եւ «Լաւազոյն նոր թատերգութեան»ի մրցանակ չաւեցաւ:

Իր երկրորդ ֆիլմը կը կոչուի "Family Viewing" (1987), այս ֆիլմով Աթոմ կը սկսի սեռային յարաբերութիւնը իրրեւարժեցափ գործածել, մարդկային յարաբերութեան մէջ օտարացում կամ այլ Հոգեբանական խախտում մատնանշելու համար: Աթոմին ֆիլմերուն մէջ սեռային յարաբերութիւնը Հաճելի կամ տուփական չէ ընդհանրապէս, քանի որ մասնակիցներուն միջեւ ջերմութիւն չկայ: Այս ֆիլմին նիւթը դարձեալ խանգարուած ընտանիքի մը մասին է, դարձեալ video tapeը կեդրոնական տեղ կը գրաւէ: Անցեալի իրենց ընտանեկան վիտէոներուն վրայ իր նոր սիրուհիին հետ pornographic ֆիլմեր արձանագրելով՝ ընտանիքին Հայրը, փոխաբերական եւ տառացի իմաստներով, կը փորձէ անցեալը ջնջել, իսկ տղան այդ երիզներուն միջոցաւ անցեալը կը գտնէ: Շատ ճարտար խաղեր կան երբեմն, ուր դիտողը վստահ չէ, թէ դիտածը վիտէօ է, թէ իրականութիւն: Տղան եւ սիրուհին իրարու հետ կը յարաբերին, իսկ Հայրը իր Հետաքրքրութիւնը կորսնցուցած է արդէն եւ Հեռաձայնի միջոցով սեռային սպասարկութեան մը կապուած է, որուն միջոցաւ կին մը Հեռաձայնով հրահանգներ կու տայ իրենց, երբ ինք եւ իր սիրուհին իրարու հետ պիտի յարաբերին: Մոնրէալի ֆիլմի փառատօնին, որուն մասնակցած էր այս ֆիլմը, գերմանացի բեմադրիչ Վիմ Վենտըրը մերժեց իր "Wings of Desire" ֆիլմին արուած մրցանակը եւ 5.000 տղար պարգեւը տուաւ Աթոմ էկոյեանին:

"Speaking Parts" (1989) ֆիլմը իր ամէնէն խրթին գործն է, եւ ամէնէն ներհայեացք: Կասկածելի պանդուկի մը գետնայարկերէն եւ իրարու նմանող սենեակներէն դուրս չի գար քամերան: Այս ֆիլմին գլխաւոր տիպարները ամէնքն ալ obsession մը ունին, որ իրենց կեանքը կլանած է: Հոն կին մը իր մեռած եղբորը վիտէոն կը դիտէ նոր տեսակի գերեզմանատան մը մէջ, ուր մեռելներուն վիտէոները կը պահուին՝ փոխանակ գերեզմաններու: Կինը իր եղբորը մասին պատկերասփիւռի բեմադիր մը գրած է, որ սակայն օրէ օր փոփոխութիւն կը կրէ անզգամ բեմադրիչի մը կողմէ եւ կը դառնայ ածան եւ բոլորովին զգայացունց պատմութիւն մը: Այս գաղտնիքներուն տիրանալու համար, ան պատկերասփիւռի միջոցաւ կը կապուի իր եղբորը դերը խաղացող տղուն հետ, գոր կը գրգռէ մերկանալով, իսկ պանդուկին սպասուհիներէն մէկը, անպատասխան սիրով կապուած է նոյն երիտասարդին: Այս ֆիլմը առաջին անգամ ցուցադրուեցաւ Քաննի փառատօնին, "Director's Fortnight" բաժնին մէջ, սակայն մրցանքին մաս չէր կազմեր:

Ինչպէս կը տեսնէք, Աթոմին Հետախուզութիւնները, Հոգեբանական գետնի վրայ, հիւսիսային ժողովուրդներու մտայնութեան եւ տեսանկիւնին շատ մօտ են: Նոյն ցուրտ եւ քլինիքական զննումը, Հոգեվիճակներու Հերձումը՝ վիրաբուժական առարկայականութեամբ: Իր կերպարները բռնուած են

այնպիսի որոշայթներու մէջ, որ օթոմաթոններու նման իրենց սահմանած կամ սահմանուած ծիրին մէջ կը շարժին:

"The Adjuster" (1991) Փիլմով Աթոմ էկոյեան առաջին անգամ ըլլալով նախկին միջավայրէն դուրս եկաւ բառացիորէն: Այս Փիլմին մէջ կը տեսնենք արտաքին տեսարաններ, որոնք թէեւ լուսնի մակերեսին շափ ամուր կ'երեւին, սակայն գոնէ Փիլմի քական տեսանկիւնը շատ աւելի լայն է: Երբ իրեն Հարց տուի այդ մասին, ըսաւ, որ ինք կը խուսափէր արտաքին տեսարաններէ, քանի որ լուսաւորումի եւ նկարահանման պայմանները իր Հակակշռէն դուրս են, կլիմայի կամ օրուան ժամին պատճառով, ինք միշտ փորձած է լրիւ իր Հակակշռին տակ ունենալ ամէն մէկ քատրին լուսաւորումը եւ անոր մէջ գտնուած ամէն իր կամ առարկայ:

Մնունդի շրջանին, Հիւսիսային Ամերիկայի անհասարակ շրջան կամ հոգեկան Հարցեր ունեցող մարդոց տաղանակները յանկարծ աւելի սուր բնոյթ կը ստանան, եւ շատ անգամ անհասարակ վնասներ կը Հասցնեն ուրիշներու: Այս տեսակի ցաւազար մը խթման դիշերը depressed զգացած է եւ այդ պատճառով Աթոմ էկոյեանի հօրը խանութը կրակի տուած:

"The Adjuster" Փիլմը բխած է այս փորձառութենէն: Ապահովագրական ընկերութիւնները պաշտօնեայ մը կ'ունենան, որ վնասներու ցուցակը կը կազմէ եւ ի վերջոյ ընկերութիւնը անոր ցուցմունքներուն վրայ Հատուցում կը կատարէ տուժուածներուն: Այս անձը adjuster կը կոչուի:

Ասիկա Աթոմին առաջին գործն է, որ աւելի լայն խափ մը կողմէ ընդունելութիւն գտաւ, քանի որ նիւթին Հետեւիլը աւելի դիրին է եւ լայն պաստառի վրայ նկարուած է, Հետեւարար մեծ սինեմաներուն յարմար: Այս Փիլմն ալ առաջին անգամ ցուցադրուեցաւ Քաննի "Quinzaine des Realisateurs" բաժնին մէջ, առանց մրցանքին մասնակցելու, իսկ Մոսկուայի Փիլմի փառատօնին յատուկ մրցանակը չաճեցաւ, եւ Թորոնթոյի Փիլմի փառատօնին չաճեցաւ «Լաւագոյն դանատական Փիլմ» մրցանակը:

Իր յաջորդ Փիլմը, "Calendar" (1993) նկարուած է Հայաստանի մէջ: "The Adjuster" Մոսկուայի փառատօնին մէկ միլիոն ոտրիլ պարգեւ շահած էր, պայմանաւ որ այդ գումարով Փիլմ մը պատրաստէր Մովետական Միութեան մէջ: Աթոմ ծրագրած էր Հայաստանի մէջ նկարել այդ մէկը, սակայն Մովետական Միութեան փլուզումով այդ մրցանակին կապուած դրամական պարգեւը չբացաւ: Ռոթերտամի Փիլմի փառատօնին, երբ "The Adjuster" Փիլմը կը ցուցադրուէր, գերմանական պատկերասփիւռէն կին մը մօտեցած է իրեն եւ ըսած է, թէ տեղեակ է Հայաստանի մէջ Փիլմ նկարելու իր ծրագրին եւ իր շահած պարգեւին ոչնչացման մասին, եւ իրեն առաջարկած է 100,000 տոլար, այդ Փիլմը իրականացնելու համար՝ պայմանաւ, որ

մէկ տարիէն Փիլմը պատրաստ ըլլայ: Աթոմ անմիջապէս փոխած է բեմադիրը՝ պիւտե՛կին պատշաճեցնելու Համար:

"Calendar"ին նիւթը շատ Հետաքրքրական է, քանի որ դէմ-յանդիման կը Հանէ երեք տեսակի Հայեր: Նկարիչը գանա-տացի Հայ մըն է, որ Հայերէն չի խօսիր, անոր կինը գաղթա-կան Հայ մըն է, որ Հայերէն եւ անգլերէն կը խօսի, եւ իրենց Հայաստանցի վարորդը, որ անգլերէն չի խօսիր: Նկարիչը Հայկական կազմակերպութեան մը Համար օրացոյց մը պիտի պատրաստէ եւ այդ նպատակով Հայաստան կը մեկնի, կինը Հետը կը տանի իրրեւ թարգման: Նկարիչին դերը ստանձնած էր ինք, կինը՝ Արսինէ Պանճեան, իսկ Հայաստանցին՝ Աշոտ Արամեան: Այս աշխատանքի ընթացքին կինը կը սկսի մտեր-մանալ վարորդին Հետ եւ իրենց ամուսնութիւնը կը սկսի քայ-քայուի: Այս Փիլմը մրցանակ չա՛հեցաւ Պերլինի մէջ: Ըստ իս, այս Փիլմը առիթ տուաւ Արսինէ Պանճեանի իր լաւագոյն խաղարկութիւնը ցուցաբերելու:

"Exotica" (1994) Փիլմը, որ քաւական մերկ տեսարաններ ունի, ամէնէն շատ եկամուտ ունեցող Փիլմը եղաւ: Եստ զօրաւոր Փիլմ մըն է եւ մինչեւ վերջին վայրկեանը Հեւ ի Հեւ կը Հետեւիս նիւթին: Գանատական անգլիխախտ առաջին Փիլմն է, որ Քաննի փառատօնին Հրաւիրուած է, վերջին տասնամեա-կին, գանատական սինեմաներու մէջ վեց ամիսէն աւելի ցու-ցադրուեցաւ, եւ տեղական Փիլմերու մրցանիչը կտորեց (գա-նատական Փիլմերը միայն քանի մը շաբաթ կը ցուցադրուին տեղական սինեմաներու մէջ, ամերիկեան Փիլմերն են, որ կը տիրապետեն շուկային):

"A Portrait of Arshile" (1996) կարճամեթրած Փիլմը, 4.5 վայրկեան տեւողութեամբ, պատրաստուած է BBC պատկե-րասփիլոսփի Համար եւ շատ ազդու Փիլմ մըն է: Աթոմ էկոյեան եւ Արսինէ Պանճեան իրենց գաւակին անունը Արշիլ դրած են, ի յիշատակ Արշիլ Կորքի ամերիկահայ մեծահամբաւ նկարիչին: Այս Փիլմին մէջ փոքրիկ Արշիլին դէմքը նկարուած է շատ մօտէն, միաժամանակ կը լսուին՝ Արսինէ Հայերէնով եւ Աթոմ անգլերէնով, որոնք կ'ըսեն, - «Բո՛ւ անունդ անունն է անձի մը, որ...» եւ կը թուեն Արշիլ Կորքիի դժբախտ կեանքին դրուագ-ները, մօր սովամահ ըլլալը, եւ կը տեսնենք այն լուսանկարը, որմէ Արշիլ Կորքի գծած է իր եւ մօրը դիմանկարը, «...որ ցուցասրահի մը պատէն սեւեռաբեր կը նայի աշխարհի մը, որուն մասին չէր երազած անգամ»:

Մինչեւ "Exotica", Աթոմ էկոյեան իր պատրաստած բոլոր Փիլմերուն բեմադիրները ինք գրած է, առաջին գաղափարէն մինչեւ վերջնական ձեւը, որ գործածուած է Փիլմի նկարա-Հանման ժամանակ: "The Sweet Hereafter" Փիլմը իր առաջին Փիլմն է, որ Հրատարակուած վէպի մը նկարահանումն է: Երբ Հարց տուի այդ մասին, ըսաւ, թէ իր Հետապնդած ուղիին լրումին Հասած էր եւ կարիքը զգացած էր նոր ուղղութեամբ

աշխատելու: Ան ըսաւ նաեւ, թէ երբ կարդացած է վէպը, զգացած է, որ Հեղինակը՝ Ռասըլ Պէնքս, իր տարիքին եւ փորձառութեան բերումով տարբեր խորութիւն մը ունի, որ զինք շատ յուզած եւ Հետաքրքրած է:

Այս Ֆիլմը Քաննի փառատօնին "Grand Prix" մրցանակը չաճեցաւ, առաջին գանատական ֆիլմն է, որ այդ մրցանակը շահած է: Հոլիվուտի Օսքար մրցանակին Համար նկատի առնուած էր Best Director & Best Adapted Screenplay, թէեւ չչաճեցաւ, բայց այդ ցանկին վրայ դառնուիլն անգամ մեծ յաջողութիւն էր, մասնաւանդ նիւթական գետնի վրայ մեծ շահ ապահովեց:

"The Sweet Hereafter" ֆիլմին գործողութիւնը տեղի կ'ունենայ պզտիկ գիւղի մը մէջ, պայծառ ձեռնային օր մը դպրոցի երեխաները տանող օթնալիսը արկած կ'ունենայ եւ այդ գիւղին բոլոր պզտիկները կը մահանան: Փաստարան մը կու դայ ծնողները Համոզելու, որ դատ բանան իրենց չըջանի պատասխանատուներուն դէմ:

"Exotica" ֆիլմէն ետք, Հոլիվուտէն առաջարկներ եղան Աթոմին, սակայն երկար բանակցութիւններէ ետք, ան միշտ մերժեց, քանի որ ֆիլմին վրայ լրիւ Հակակշիտ կը պահանջէր, իսկ Հոլիվուտի սթիւտիոները իրենց կը վերապահեն ֆիլմի վերջնական ձեւը տալու իրաւունքը: Անցեալ տարի "The Sweet Hereafter" ֆիլմի յաջողութենէն ետք, Աթոմ Համաձայնութիւն կնքեց իր առաջին Հոլիվուտեան ֆիլմին Համար:

Մեղ Կիսպընի ֆիլմի ընկերութեան Համար, "Felicia's Journey" ֆիլմի նկարահանումը աւարտեցաւ Դեկտեմբեր 98ին՝ Իրլանտայի եւ Անգլիոյ մէջ: Յունուար 8ին բախտաւորութիւնը ունեցայ տեսնելու previewներէն մէկը: Եստ յաջող ֆիլմ մըն է եւ վստահ եմ, որ բաւական պիտի խօսուի այս մասին: Նիւթը շատ պարզ կը սկսի, - աղջիկ մը Իրլանտայէն Անգլիա կ'անցնի՝ իր սիրած տղան փնտռելու, սակայն այնքան միամիտ եւ անփորձ աղջիկ մըն է, որ իր փնտրած տղուն Հասցէն անգամ չունի, եւ բնականաբար իր անփորձութեան Հետեւանքները կը կրէ: Ֆիլմը շատ Հետաքրքրական է եւ շատ լաւ նկարուած, ամէն մէկ քատր կարծես առանձին նկար մըն է:

Ֆիլմերու միջեւ էկոյեան բեմադրած է պատկերասիրուի գանազան յայտագիրներ, թատրոններ եւ մինչեւ Հիմա՝ երեք օփերաններ, ինչպէս նաեւ Հռչակաւոր թափափակահար Եօ Եօ Մայի նախաձեռնած երաժշտական շարքի ֆիլմերէն մէկը: Տաղանդաւոր եւ գործունեայ երիտասարդ մըն է Ատոմ էկոյեան, որ ներկայիս իր գաւկին Հետ Հայերէն կը սորվի: Գանատահայ գաղութը Հպարտ է իրմով:

Աթոմ էկոյեան կը բնակի Թորոնթօ, իր կնոջ՝ Արսինէ Խանճեանի եւ իրենց գաւկին՝ Արշիլի Հետ: Արսինէ Խանճեան,

իր ամուսնոյն բոլոր ֆիլմերուն մէջ դեր վերցուցած է, իր ներշնչումի աղբիւրն է, եւ շատ փնտրուած դերասանուհի մը դանատական ֆիլմի պատկերասփիւռի եւ թատրոնի մէջ:

Ասիկա շատ հպանցիկ ակնարկ մըն է՝ ծանօթանալու Աթոմ Էկոյեանի գործին եւ անձին: Նման յօդուածի մը ծիրին մէջ կարելի չէ աւելի խորանալ ասոնք տարրական տեղեկութիւններ են իր մասին, որպէսզի ընթերցողները կարենան հետեւիլ իր ապագայ յաջողութիւններուն:

17, Յունուար 1999

ՍՈՒՐԷՆ ՉԷՔԻՃԵԱՆ

Filmography

Howard in Particular (1979)

14 վայրկեան, 16 mm, սեւ ճերմակ

After Grad With Dad (1980)

26 վայրկեան, 16 mm, գունաւոր

Peep Show (1981)

7 վայրկեան, 16 mm, սեւ ճերմակ եւ գունաւոր

Open House (1982)

26 վայրկեան, 16 mm, գունաւոր

Next of Kin (1984)

72 վայրկեան, 16 mm, գունաւոր

Men: A Passion Playground

7 վայրկեան, 16 mm, գունաւոր

In This Corner (1984)

60 վայրկեան, 16 mm, պատկերասփիւռի համար

The Final Twist (1987)

30 վայրկեան, 16 mm, գունաւոր, պատկերասփիւռի համար

Family Viewing (1987)

86 վայրկեան, 16 mm, գունաւոր

Looking for nothing (1988)

30 վայրկեան, 16 mm, գունաւոր պատկերասփիւռի համար

Speaking Parts (1989)

92 վայրկեան, 35 mm, գունաւոր

The Adjuster (1991)

102 վայրկեան, 35 mm, գունաւոր

Montreal vu par... six variations sur un theme. (1992)

Episode 4: "En passant": 20 վայրկեան, 35 mm, գունաւոր

Gross Misconduct (1992)

120 վայրկեան, 16 mm, գունաւոր, պատկերասփիւռի Համար

Calendar (1993)

76 վայրկեան, 16 mm, գունաւոր

Exotica (1994)

94 վայրկեան, 35 mm, գունաւոր

A Portrait of Arshile (1995)

4:30 վայրկեան, գունաւոր պատկերասփիւռի Համար (BBC)

The Sweet Hereafter (1997)

102 վայրկեան, 35 mm, գունաւոր

Felicia's Journey (1998)

35 mm, գունաւոր

«Շուրջ երկու միլիոն հայեր սպանուած էին: Սեզի համար կարելու է, որ սիրոյ իրայատուկ պատմութեան մը ընդմէջէն նաեւ կարենանք այս անլոյծ ողբերգութեան վրայ սփռել լոյս մը, որքան ալ աղօտ ըլլայ ատիկա»:

ԻՐԻՆԱ ՊՐՈՒՔ

L. Կ. Սրապեան

«ԳՐԷՇ՝ ԼՈՒՍՆԻ ԿՐԱՅ» ՊԷՅՐՈՒԹԻ ՍԷՋ

ԱՆՎԵՐՋ ՀԱՄԾՈՂ ՅԻՇՈՂՈՒԹԻՒՆ

Հայկական Յեղասպանութիւնը Հազուադէպօրէն վերժանուած է արուեստի միջազգային լեզուով եւ օտար արուեստագէտներու կողմէ: Նման երեւոյթ մը նոյնիսկ աննախընթաց է:

Ամերիկարնակ լեհ թատերագիր Ռիչըրտ Քայինսկի 1992ին անգլերէնով Հրատարակեց «Պիսթ ան տը Մուս» վերնագիրով թատերագութիւն մը. Նդեռնէն ներշնչուած գործ մը, որ իր Հրատարակութենէն ի վեր արժանացած է թատերական բազմաթիւ մրցանակներու եւ տարբեր լեզուներով կը ներկայացուի Արեւմտեան բններու վրայ: Միացեալ Նահանգներէն մինչեւ Գանատա եւ Մոսկուա, Լոնտոնէն մինչեւ Յունաստան օտար բեմադրիչներ յատուկ կարելութիւն կ'ընծայեն Հայկական Յեղասպանութեան Հոգեբանական անդրադարձը նկարագրող այս թատերագութեան, որ առանց քաղաքական

նիւթեր արծարծելու, երկու վերապրողներու Հոգիւտով յարաբերութեան ընդմէջէն կը պարզէ Հայ ժողովուրդին ապրած ողբերգական պատմութեան ճշմարտութիւնը:

Օտար բեմադրիչներու շարքին՝ «Պիւթ ան տը Մուն»ով Համակուած է բրիտանացի աշխարհահռչակ բեմադրիչ Փիթըր Պրուքի աղջիկը՝ Իրինա Պրուք, որ 1996էն ի վեր իր բեմադրութիւնը անգլերէն եւ ֆրանսերէն լեզուներով կը ներկայացնէ եւրոպական տարբեր քաղաքներու մէջ (Լոնտոն, Փարիզ, ժընև), արժանանալով Թատերական քննադատներու անվերապահ գնահատանքին: Սկիզբը Թատերագութեան մարդկայնական խորքով Հմայուած բեմադրիչը, Հետագային իր Հրապարակած գրքոյկին մէջ, պիտի գրէր. «Ոչ մէկ գաղափար ունէի, թէ դարուս սկիզբը Ա. Աշխարհամարտի քողին տակ հսկայածաւալ տարողութեամբ «Յեղային մաքրագործումի» ձեռնարկած էին Օսմանեան կայսրութեան թուրքերը»:

«Պիւթ ան տը Մուն»ի ֆրանսերէն տարբերակը 1999ի Մայիսին ներկայացուեցաւ Պէյրութի մէջ Հովանաւորութեամբ Ֆրանսական մշակութային կեդրոնին, Ֆրանսական Համալսարանին եւ Լիբանանի մէջ Զուիցերիոյ դեսպանութեան: «Քիւթը Մուն»ի կազմակերպած Թատերական երեկոնները կը սկսէին մուտքի սրահի մը մէջ Հայկական վաղեմի կիանքէն զոյատեւած Հնամեայ իրերու եւ լուսանկարներու ցուցահանդէսով մը: Խորապէս մարդկային պարունակի մը մէջ ցուցադրուած յիշատակներ խորհրդանշական վարագոյր մը կը բանալին բռնագաղթէն առաջ Արեւմտահայաստանի եւ կիլիկիոյ տարածքին ապրած ժողովուրդի մը պատմութեան վրայ: Ցուցահանդէսը Թատերախաղին մէջ Հիւսուած Յեղասպանութեան եւ վերապրումի պատմութեան շոշափելի մէկ վկայակոչումը կը խորհրդանշէր: Հանդիսատեսը այս իրերը դիտելով «ուղեւորութիւն» մը կը կատարէր ժամանակի սեւ ու ճերմակ ոլորտներուն մէջ եւ մուտք կը գործէր դէպի Քալինոսկիի ոգեկոչած տարագիր Հոգիներու բնկուած ներաշխարհը:

Բրիտանացի բեմադրիչ Իրինա Պրուքի բեմադրական գլխաւոր Հնարքներէն է այս եւ կը պատշաճի Թատերախաղին առանց քաղաքական ուսուցողական պատգամներ տալու, այլ ընտանեկան փոքրիկ պատմութեան մը ընդմէջէն ժողովուրդի մը դէմ ի գործ դրուած ահաւոր ոճիրը աշխարհին յիշեցնելու նպատակին:

«Կարեւոր է մեզի Համար ձեզի Հետ բաժնել յոյսի եւ վերապրումի այս պատմութիւնը», կը գրէր Իրինա Պրուք Թատերոնին յայտագիրին մէջ, ակնարկելով Լիբանան Հասած մեծաթիւ աքսորեալներու վերապրումի պատմութեան: Պրուք առաջին անգամ չէ, որ էսպէս Հայանպաստ խօսքերով իր բեմադրութիւնը կը ներկայացնէ երկրի մը մէջ: Իր արուեստը առաքելութեան մը վերածած այս բեմադրիչը արեւմտեան բազմաթիւ Թատերասարահներու մէջ նմանօրինակ արտայայտութիւն-

ներով դիմաւորած է իր երկկեզու ներկայացումներուն ֆրանսախօս եւ անգլիախօս Հանդիսատեսները:

ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԽՈՐԹՈՎ ՊԱՏՈՒՄ ԱՐ

«Վար ու չկար»

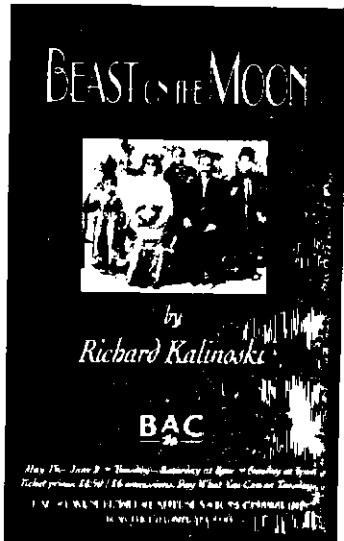
Հայերէն այս գոյգ կախարդական բառերով կը սկսի թատերախաղը: Սակայն ինչ որ կը պատմուի ծերունի տիպարի մը (կի թուրէշ) յիշողութեան ընդմէջէն՝ հեքիաթ չէ: Ժամանակի խորերէն կարծէք երիտասարդ ամուլի մը լուսանկարը կը յայտնուի բեմին վրայ եւ իր պատմութիւնը կը սկսի յուշել: Մոմի լոյսի տակ իր անցեալը վերյիշող խոսուցի ծերունին կը պատմէ թրքական Հայածանքներուն եւ բռնադատութիւն մասին: Ան կը վերակենդանացնէ Հայկական Յեղասպանութեան առթած Հողեկան խոցերով տառապող երկու վերապրողներու ամուսնական խռովակից յարաբերութիւնը, մէջ ընդ մէջ ներկայացնելով վաղեմի այն աշխարհը, որուն կը պատկանէին իր ճանչցած տիպարներուն կոտորուած ընտանիքները:

«Վար ու չկար... երբ հայ մը ճանապարհին թուրքի մը Հանդիպի, ձիէն կը ցատկէ, անշարժ կը կանգնի, կը ժպտի՝ եթէ անհրաժեշտ համարէ, սպասելով, որ ան անցնի, երթայ: Ինչո՞ւ: Այսպէս է: Աւանդութիւն է. ապահովութիւն մըն է», կ'ըսէ ծերունին:

Թուրքիոյ մէջ 1893ին լուսնի խաւարում մը կը պատահի: Հայեր շփոթահար կը դիտեն, թէ ինչպէս թուրքերը կ'որոշեն սպաննել այն հրէշը, որ ծածկած է լուսինը: Հետեւաբար իրենց հրացանները կատաղութեամբ կ'ուղղեն երկինք: «Հրէշ՝ լուսնի վրայ» վերնագիրը այլաբանական ակնարկութիւնն է այս դէպքին, ուր հայերը կը դառնան թուրքերու վայրի Հակազդեցութեան քառութեան նոխազը: 19րդ դարու վերջներուն գործադրուած Հայկական զանգուածային ջարդերուն կը յաջորդէ 1915ի Յեղասպանութիւնը:

Քալինոսկիի թատերագրութիւնը կը կեդրոնանայ այս ահաւոր ոճիրէն վերապրած երիտասարդ լուսանկարիչի մը (Արամ թոմասեանի) եւ անոր մանկամարդ որբ Հարսին (Սեդա) վրայ, որոնք իրարու կը միանան Միացեալ Նահանգներու մէջ: Արամի դերը կը մարմնաւորէ միջազգային բեմերու վրայ փայտող Հայազգի դերասան Աիմոն Արզարեան, իսկ Սեդայի դերը՝ Քորին Ժապէր, որ մաս կազմած է Փիթըր Պրուքի թատերախումբին:

Արամ Սեդայի հետ ամուսնացած է՝ Հիմնուելով իրեն ուղարկուած նկարի մը վրայ: Հարսին դիմագիծը չի համապատասխաներ իր ընտրած նկարին. անոր դէմքը խայթուած ըլլալով՝ որբանոցին պատասխանատուները մահացած որբուհի մը գեղադէմ լուսանկարը ուղարկած են իրեն: Արամ ինքզինք խաբուած կը զգայ, սակայն կը յարմարի կացութեան եւ

Այս նիւթը իմ հոգիս մէջ է, քու հոգիդ մէջ է, հետեւաբար պիտի հասկնաս ինչ լեզուով ալ լսես զայն:

ՄԻՄՈՆ ԱՐԳԱՐԵԱՆ

Իր Հարսին կը նուիրէ Հայելի մը: Այս Հայելին ինքնաճանաչումի հրաւիրող խորհրդանշական իրի մը կը վերածուի Թատերախաղին մէջ: Արամ Սեդայի կը թելադրէ Հայելին նայի, երբ Աստուածաշունչէն դասեր կը կարգայ կնոջ պարտականութիւններուն վերաբերեալ:

Սեդա իրեն Հեռ իր Հին անցեալէն բերած է պատուած պուպրիկ մը, որուն կառչած դէմ-յանդիման կու դայ խոժոռ, պաշտօնական, աւանդապաշտ եւ նահապետական, բայց ոչ անազնիւ ամուսինի մը: Բռնազաղթի ճամբաներու վրայ մեծցած այս Հայուհին առիթ չէ ունեցած իր բնական Հասունացումը ապրելու: Ան տակաւին մանկամիտ է եւ կը տառապի Հոգեկան խոցերով: Արամի դէմքին վրայ կը տեսնէ Թուրքի դիմազիծը, որովհետեւ արական սեռը ճանչցած է իր քոյրը բռնաբարած Թուրքերուն դէմքով: Արամ սարսափած՝ Հայելին մէջ կը նայի: Սեդա նոյն Հայելին կը պարզէ Արամի դէմ, երբ ան չի կրնար դիմազրանել դինք Հալածող անցեալը եւ ընդունիլ ներկան ապրելու անհրաժեշտութիւնը:

Թատերախաղը ունի կեդրոնական «սրբանկար» մը՝ Արամի ընտանեկան լուսանկարը: Ռիչըրտ Քալինուսկի դիտէ, թէ տարազրեայներն ու արտորեայները կը թաղեն իրենց ոսկիները, բայց իրենց Հեռ կը տանին ընտանեկան լուսանկարները, որովհետեւ լուսանկար չունենալ՝ կը նշանակէ պատմութիւն չունենալ: Թատերախաղին մէջ այս լուսանկարը կը վերարժարծէ անցեալը եւ կը խափանէ ներկան: Անիկա խորհրդանշական իմաստներ կը բովանդակէ. Հանդիսատեսին

անմիջապէս կը յիշեցնէ սրահին մուտքին կախուած՝ խորտակուած ու վերածնած կեանքեր յուշող լուսանկարները, իսկ Թատերախաղին ընթացքին կը վերարծարծէ Զարդերով մթնադնած անցեալ մը, խափանելով ներկան անկաշկանդօրէն ապրելու կարելիութիւնը:

Մինչ Սեղա նոր կապոյտ Հագուստ մը կը կարէ իր պուպրիկին Համար, ինչ որ ցոյց կու տայ անցեալի խոցերը քաջութեամբ եւ յոյսով դիմազրաւելու անոր ձգտումը, անդին Արամի Համար յոյսը իր ընտանեկան լուսանկարին մէջ կորսուած պոփները նորերով ամբողջացնելն է: Սկիզբը ան իր եւ Սեղայի դուրսերը կը դնէ իր Հօր եւ մօր Հատուած գանկերուն տեղ եւ կը յուսայ իրենց զաւակներուն լուսանկարներով վերակենդանացնել մնացեալ գլխատ մարմինները: Արամ իր ընտանիքին մէջ պատահած իւրաքանչիւր իրադարձութիւն կը լուսանկարէ այնպէս՝ ինչպէս իր նախնիները կատարած են, որպէսզի չկորսուի պատմութիւնը:

Սեղա Արամի Հակապատկերն է, ան դիւրազգած է, եռանդուն ու անվերապահ: Բախումը կը ստեղծուի Արամի ապրած Հին աշխարհի դաժանութեան եւ Սեղայի Հազորդակցելու ու Հոգեկան մտերմութեան պահանջին միջև: Իւրաքանչիւր կը փորձէ կարգադրուած ամուսնութիւնը յաջող Հիմերու վրայ դնել, սակայն կը կքի անցեալէն բխած յանցանքի զգացումներու եւ վիշտի Հակայական բեռան տակ, զոր կը դժուարանայ բաժնել: Արամի գլխաւոր մտահոգութիւնը Հայր դառնալ է, որպէսզի ապահովէ իր շատախղը եւ ամբողջացնէ լուսանկարը: Սեղայի Համար այս խորհրդանիշը չափազանց ցնցիչ է. մահուամբ Համակուած ապրելու Հաստատում մը: Սակայն Սեղա անկարող է յղանալու: Գաղթի ճամբաներու վրայ անոր ապրած դաժան օրերը եւ անօթութիւնը ամլացուցած են զինք: Արամ ի գուր զաւակ մը կը սպասէ՝ ապահովելու Համար իր շատախղը: Սեղա կը տանջուի իր ամուսնեամբ եւ տարադրի տառապանքով: Կուտակուած զայրոյթներ եւ զգացումներ ի վերջոյ կ'առաջնորդեն բախումի: Իւրաքանչիւրը Աստուածաշունչէն խօսքեր մէջբերելով կը պոթիկայ. Արամ Սեղայի ամուսնեան դէմ, եւ Սեղա՝ Արամի տխրութեան:

Այս կացութեան մէջ Հոգեկան կապ մը կը ստեղծուի Սեղայի եւ իտալացի անպատասպար որբուկի մը միջև: Սեղա լաւ կը Հասկնայ Վենսանի անօթութեան պատճառով Հաց գողնալու մղումը եւ ուտելիք ու Հագուստ, նոյնիսկ իր ամուսինին վերարկուն կու տայ անոր: Արամի Համար սարսափելի արարք մըն է այս, որովհետեւ վերարկուն կը պատկանի իր Հօր. «Բան չեմ ուզեր, միայն կ'ուզեմ, որ այս վերարկուն յարգուի: Ինձի Հասած միակ բանն է այս վերարկուն», կ'ըսէ ան վրդոված: Վերարկուն պահ մը կը յիշեցնէ սրահին մուտքին ցուցադրուած Նդեմի վերապրողներէն ժառանգուած իրերը, որոնք իբրեւ պատկանելիութեան եւ ինքնութեան

ապացույցներ՝ ձեռքերու մէջ մաշած են եւ փոխանցուած են սերունդէ սերունդ, ապահովելով անցեալի հետ ողբեղէն կապի մը գոյատեւումը: Աւելի կանուխ, Վենսան զետին ձգած էր մետաղադրամ մը: Երբ Սեդա Հարցուցած էր, թէ ինչու չէր ծախեր զայն, Վենսան պատասխանած էր, թէ անիկա իր հօրմէն մնացած միակ յիշատակն էր, ոչ մէկ զնով պիտի բաժնուէր անկէ...: Սեդա եւ Վենսան կը հասկնան զիրար. որբութեան եւ անպատասպարութեան, պատկանելիութեան եւ կարեկցանքի հոգեվիճակները համամարդկային են:

Որբուկին հանդէպ ծաւալած զգացումները կ'օգնեն Սեդայի եւ Արամի, որ իրենց վերջերը ամոքելու միջոց մը գտնեն: Վենսան կը դառնայ այն զաւակը, որ թոմասեան ամուր չէր կրցած լոյս աշխարհ բերել: Հպարտ, բայց խոցուած Արամի աստիճանական ջերմացումին հետ իր հասունացումը կ'ապրի համակրելի, բայց յարափոփոխ Սեդան: Թատերախաղին զազաթնակէտի ճակատումի տեսարաններուն մէջ Սեդա Արամը կ'ամբաստանէ մահուամբ համակուած ըլլալով եւ կեանքը ապրելու անկարողութեամբ: Ան կը պոթիկայ՝ Արամի ընտանեկան լուսանկարին տեղ խաչելով իր պուպրիկը. իր խոցը, որ թուրքերու կողմէ խաչուած իր մօր ողբերգական պատմութիւնը կը բովանդակէ: Արամ ի վերջոյ կը պատմէ իր պատմութիւնը, իր ընտանիքին ջարդին պատմութիւնը, թէ ինչպէս իր Հարազատները զխատուած են թուրքերուն կողմէ եւ Սեդային կը բացատրէ, թէ ան սխալ հասկցած է խորհրդանշական լուսանկարին նշանակութիւնը. թէ՛ խորքին մէջ այդ լուսանկարը իրեն համար կը խորհրդանշէ յոյսը, եւ եթէ կարենայ նոր լուսանկարներով լեցնել իր ընտանիքին դատարկուած մասերը, այն ժամանակ կրնայ դարձեալ ապրիլ կեանքը: Անցեալի մղձաւանջներու փարատումին առնթին կը ստեղծուին յոյսի, սիրոյ եւ պատկանելիութեան զգացումներ: Յաջնող բախումներու եւ թրջական բարբարոսութեան պատճառած վիշտերու բաժնեկցումին կը յաջորդէ ներողամտութեան եւ Հաշտութեան, աւարտներու եւ սկիզբներու հաստատումը, ինչ որ թատերախաղին խորիմաստ բնաբաններէն է:

«Կար» Յեղասպանութեան յուշերով համակուած ամուր մը... «չկար» այլեւս զանոնք տեսարար ցնցող լուսանկարն ու վերարկուն, որոնք ի վերջոյ կը վերցուն անոնց սենեակէն, որպէսզի շարունակուի կեանքը...

... Ձախորդ օրերը ձմրան նման կու գան ու կ'երթան... երգը կը նշէ թատերախաղին սկիզբն ու աւարտը եւ բազկերակի մը պէս կը լսուի անցումային տեսարաններու մէջ...:

Երբ պարտնը այս բոլորին ականատես դարձած Վենսանն է, տարիներ ետք թոմասեաններու եւ Հայկական Յեղասպանութեան պատմութիւնը մոռացութենէ փրկող տիպարը: Ան թատերախաղին սկիզբէն մինչեւ աւարտը մնայուն ներկայութիւն է բեմին վրայ եւ կը շեշտէ թատերախաղին գլխաւոր

ընարանները: Ան իր մենախօսութիւններուն կողքին խորհրդանշական չորս միջամտութիւններ կը կատարէ թատերախաղին ընթացքին. ամերիկեան դրօշակ մը կը զետեղէ Արամի պատրաստած օրօրոցին վրայ, ըսել ուզելով, թէ զայն գրկող մանուկը Հայէ աւելի ամերիկացի պիտի ըլլայ, պատանի Վենսանի Հօր տուած մետաղադրանքը կը նետէ անոր շապիկին մէջ շնչտելով Հօրմէ զուակ փոխանցուած աւանդի մը կարեւորութիւնը, Հետագային Վենսանի կու տայ Արամ Քոմասեանի նուիրած նոր վերարկուն՝ նոր կեանքի մը սկիզբը, եւ ի վերջոյ՝ լուսանկարի մը մէջ կը յաւերժացնէ Քոմասեան ամուլին եւ Վենսանի միջեւ ստեղծուած մտերմութեան կապը, որ կը խորհրդանշէ ապագայի յոյսը:

«Թատերախաղին պայծառութիւնը կը կայանայ Հոն, ուր մեզ կը մղէ կարեկցելու իւրաքանչիւր տիպարին եւ Հասկնալու զայն: Անիկա շատ նուրբ կերպով ցոյց կու տայ, թէ մարդիկ էսպէս պէտք է բացուին իրարու, որպէսզի լաւ կեանք մը ապրին», կ'ըսէ Իրինա Պրուք:

ԱՆՅԵԱԼԸ ԴԻՍԱԳՐԱԿԵԼՈՒ ԲՆԱԲԱՆԸ

Իւրաքանչիւր սերունդ իր ենթագիտակիցին մէջ կը վերապրի այն ցնցումը, որ 1915ի Յեղասպանութեան ենթակրած իր նախորդները ապրած են: Եղեռնէն ժառանգուած անցեալը միշտ Հայածող ներկայութիւն է Հայկական իրականութեան մէջ: Մինչ անիկա աղէտալի անդրադարձներ ունեցած է Ջարդերէն վերապրողներու կեանքին վրայ, Սփիւռքի Հաւաքական յիշողութեան մէջ կը գոյատեւէ իրրեւ անհուն սկիզբ մը. պատմութիւնը կարծէք անցեալի այս կէտէն կը սկսի եւ կը ձեւաւորէ ներկան: Երբ Արամին Հարց կը տրուի իր ազգութեան մասին, ան կը պատասխանէ. «Ես ալ Հայ եմ: Մեռած մարդ մը, որ կ'ապրի»:

Քատերախաղը անցեալի մէջ թակարդուած երկու վերապրողներու Հոգեկան փոթորիկը ուրուագծելով՝ լուծումներ առաջարկելէ աւելի՝ կը մղէ խորհրդածելու անցեալի բեռը կրելու վտանգներուն մասին, սակայն անցեալը դրժելու ընտրանքի մը փոխարէն կը զարգացնէ զայն կարեկցանքով դիմագրաւելու կարելիութեան զաղափարը:

«Թատերախաղը որոշ չափով կ'արժարծէ անցեալը եւ կը դնէ այն Հարցը, թէ ինչպէ՞ս կարելի է ապրիլ անոր Հետ. արդեօք մարդ պէտք է ընդունի՞՞ կամ վանէ՞՞ զայն, որպէսզի կարենայ լաւ ապրիլ իր ներկան: Աւելի լայն առումով Արամ կը խորհրդանշէ անցեալը, եւ Սեդան՝ ապագան: Այս բախումէն կը ծնի թատերախաղին տեսակէտներու Հակադրութիւնը եւ կենսունակութիւնը: Ի վերջոյ սէրն ու զիրար ընդունիլը կը նկատուին կեանքը առաջ տանող միակ միջոցները: Բայց Հոս

Հասնիլը կ'ենթադրէ մեծ քաջութիւն եւ թաքնուած խոցելի վիճակներու բացայայտում, որուն կարելիութիւնը Արամի Համար կը ստեղծուի շնորհիւ Սեդայի կորովին եւ ապրելու ցանկութեան», կը բացատրէ Պրուք:

ՊԱՐԶՈՒԹԵԱՆ ՍԷՋ ԹԱԶՆՈՒԱԾ ԶՕՐՈՒԹԻՒՆ

«Հրէշ՝ լուսնի վրայ» թատերախաղը պարզ եւ դասական կառուցով բնապաշտ գործ մըն է, դրուած այնպիսի՝ բիւրեղ պարզութեամբ, որ կը հալի մարդկային ներքին լարերուն: Ֆիզիքական շարժումէ աւելի տիպարներուն ներհուն, զգացական շարժումն է, որ թատերախաղը կենսունակ կը դարձնէ: Մուրջ երկու ժամ տեւողութեամբ եւ առանց դադարի ներկայացուած այս թատերախաղը բեմադրուած է Քայինուկիի ոճին յարկը ամէնէն նուրբ Հպումով: Ընտանեկան կեանքի քլոսթրոֆոպիք մթնոլորտ մը կը բացուի թափանցիկ պատերու առջեւ: Բեմադրական Հնարք մը, որ այլաբանական ձևով կը խորտակէ քուլիսները եւ Հանդիսատեսին դիմաց կը պարզէ տիեզերական պարունակի մէջ դրուած ողբերգութեան եւ յոյսի գողտրիկ պատում մը: Ընտանեկան յարկի մը մէջ ամուսնական կեանք մը սկսող երկու տիպարներու աշխարհին մէջ խտացած են մարդկային բոլոր գորութիւններն ու տկարութիւնները:

«Բազմաթիւ պահեր կան, երբ կը ստեղծուի այն հզօր տպաւորութիւնը, թէ Հանդիսատեսն ու դերակատարները բոնուած են նոյն աշխարհին մէջ, եւ թէ՛ կենսական բան մը տեղի կ'ունենայ երկուքին միջեւ: Բան մը, որ մեզ գիտակից կը դարձնէ մարդ արարած մը ըլլալու բոլոր սարսափներուն եւ Հրաշալիքներուն», բացօթ էր Բրինա Պրուք 1997ի Ապրիլին, «Ազգակ»ի Հետ ունեցած հարցազրոյցի մը առիթով:

Բեմայարդարումէն մինչեւ դիմայարդարում եւ Հազուատներու ձեւաւորում իրազօրծուած են ծայրագոյն պարզութեամբ եւ տուեալ ժամանակաշրջանին բնորոշ ոճով: Բնականութեան ձուլ յատկանիչ մը կ'արտացոլայ նաեւ դերակատարութեան մէջ: Զգացական շարժումի վրայ Հիմնուած երկխօսութիւնները այնպիսի՝ ուժական պարզութեամբ կ'արտաբերուին, որ Հանդիսատեսը կարեկցանքի եւ տիպարներու Հետ նոյնացումի Հազուադէպ վիճակի մը մէջ կը զգայ ինքզինք: Սիմոն Արզարեանի Հայկական բացայայտ երանգներով շեշտուած շարժումներն ու Հնչունարանութիւնը զայն կը վերածեն թատերախաղին Հայկական բնոյթը ցոլացնող առանցքային տիպարին: Քորին Ժապէրի տիպարին մէջ թէեւ Հայկականութիւնը չեչտուած չէ, սակայն անոր զգայուն խաղարկութիւնը (մանաւանդ պոռթկացող լուսնեան պաշտում մէջ), որբուհիի մը հարազատ վիճակը կ'ուրուագծէ բեմին վրայ: Արզարեան եւ Ժապէր իրենց արհեստավարժ դերակատարու-

թեան ամբողջ Հնայքով թատերախաղը կը դնեն գերազանց մակարդակի մը վրայ:

Իրօք, թատերախաղին խորութեան զաղտնիքը անոր պարզութեան մէջ է: Ոչ մէկ աւելորդ բառ, շարժում կամ բացազանչութիւն: Կուռ կառուցով թատերադրութիւն մը, որուն բեմադրութեան մէջ լուսութեան պահերը նոյնքան կատարեալ են, որքան դառն երգիծանքով Հիւսուած բաժինները: Եւ անոնք կը ցնցեն Հանդիսատեսը: Որովհետեւ Իրինա Պրուք կատարելապէս ընկալած է թատերադրութեան տիեզերական լեզուն զաղտնիքը: Ան թատերական այս գործը բեմադրած է երաժշտական յորինումի մը պէս, ներքին՝ զգացական լարերու ամբողջ աշխարհ մը շարժման մէջ դնելով բեմին վրայ: Սեղայի, Արամի, Վենսանի եւ Մեր պարոնին խաղարկութիւնը յաճախ երաժշտական գործիքներու «մենախօսութեան», «երկխօսութեան» եւ «բախումներու» խորախորհուրդ տպաւորութիւնը կ'առթէ եւ անխուսափելիօրէն կը համակէ ունէ ազգութեան պատկանող Հանդիսատեսը: Եւ այսպէս կը ստեղծուի ներկայացուած նիւթին Հետ Հաղորդակցութեան բնազդային եւ անմիջական կապ մը, որ աւելի Հզօր ու յարատեւ է, քան ծրագրուած որեւէ քարոզչութիւն:

Իրինա Պրուքի պէս, օտար Հանդիսատեսը գեղարուեստական Հաստատումի մը ճամբով Հաղորդակից կը դառնայ դաժան անցեալի մը դէմ, մարդկային ոգիին յաղթանակին եւ վերապրումի Հզօր պատմութեան մը: Համամարդկային յատկանիւններով այս գործը կը յաջողի թափանցել ունէ մշակոյթի պատկանող Հանդիսատեսին ներքին տրամադրութիւններէն ներս եւ անուղղակի կերպով ճամբատութեան մը անջնջելի պատկերը դրոշմել անոր հոգեկան եւ մտաւոր աշխարհին մէջ:

«Այս նիւթը իմ հոգիիս մէջ է, քու հոգիիդ մէջ է, Հետեւաբար պիտի Հասկնաս ինչ լեզուով ալ լսես զայն», ըսած էր Սիմոն Արզարեան, Հանդիպումի մը առիթով: Սրահէն դուրս գալու պահուն ունէ Հայ աւելի խորագգած ականածանքով պիտի քալէր միջանցքին պատերէն իրեն նայող լուսանկարներուն առջեւէն...

Պէյրուք

L. ԿԻՒԼՈՅԵԱՆ-ՍՐԱՊԵԱՆ

«ՅԵՂԱՓՈԽՈՒԹԵԱՆ ԼՈՅՍԷ ԳՕՏԻՆ»

ԵՒ

«ՄԱՐԴ ՄԸ, ՈՐ ԱՐԱՐԱՏ ԶՈՒՆԻ ԻՐ ՀՈԳԻՈՅՆ ԽՈՐԸ»

Հեղինակ՝ Վազգէն Շուշանեան

Անցեալ տարի, Դամազայի- նի «Վահէ Աթեան» տպարա- նէն լոյս տեսան Վազգէն Շու- շանեանի «Յեղափոխութեան լոյ- սէ գօտին» եւ «Մարդ մը, որ Արա- րատ չունի իր հոգւոյն խորը» խորագիրները կրող գործերը, խմբագրութեամբ՝ «Բագին» ամ- սագրի խմբագիր՝ գրագէտ Պօ- ղոս Մնասեանի:

Յիշեալ գործերուն հրատա- րակութեամբ կը յայտնուի հա- րազատ դիմագիծը գրագէտ Վազգէն Շուշանեանի, որ ո՛չ միայն գիտէ լեզուական իրա- յատուկ գրայութեամբ կենդա- նագրել վաղնջայուշ օրերէն փոխանցուած սիրոյ ջերմ եւ վարակիչ ապրումներ, այլեւ գիտէ խուզարկու նայուածքով մը սեւեռել կեանքի ընդհանրա- կան երեւոյթները, հարստացը- նելով նոյն ատեն իր մտածում- ներուն ենթահողը՝ խորհրդա- ծական իմաստ թելադրող գա- ղակարներով:

Շնորհիւ այս գոյգ նախա- ձեռնութեանց, ի յայտ կու գայ նաեւ դիմանկարը հրապարա- կագիր Շուշանեանի, որ գիտէ ազգային եւ հասարակական հարցերու շուրջ կարծիքներ արտայայտել՝ ջերմեռանդ հա- յու եւ խիզախ մտաւորականի անաչառ դատողութեամբ:

Յ.Մ.

Ա. - «Յեղափոխութեան լոյսէ գօտին»

Շուրջ երեք հարիւր մեծադիր էջերէ բաղկացած սոյն հրատարակութիւնը կը բովանդակէ 28 գրութիւն եւ մատենա- գիտական բաժին մը:

Անիկա կը բացուի խմբագիր Պօղոս Մնասեանի «Համա-

նօս խօսք»ով, ուր ան կը յայտնէ, թէ Հատորին վերնագիրը պարագայարար փոխ առնուած է «Յեղափոխութեան լոյսէ գօտի» խորագիրը կրող խորհրդածական այն գրութենէն, որ որոշ չափով լոյս կը սփռէ միւս գրութիւններուն վրայ:

«Յեղափոխութեան լոյսէ գօտին» կ'ընդգրկէ խորհրդածական բնոյթ կրող ազգային եւ գրական այլազան Հարցեր, որոնց միջոցաւ ընթերցողը կը ծանօթանայ Շուշանեանի մաքի աշխարհին:

Հրատարակագրական էջերու գեղեցիկ Համադրութիւն մըն է այս գործը, ուր Հեղինակը խիզախ կեցուածքով իր ընդ-վզումը կ'արտայայտէ վատութեան, ուրացումի, դասալքու-թեան եւ կեղծիքի դէմ, փոխանցելով այն մտածումը, թէ երիտասարդական կեանքը զուարթ եւ կենսունակ պահելու միակ գրաւականը «գաղափարական խանդավառութիւնն է» եւ «զգացումներու բոցավառումը»: Անձնուրացութիւնը, գործելու եռանդը, աշխատանքի ճիգը եւ «Հաւաքական յուզում-ներու ալեկոծութիւնը», այսինքն՝ այն գործօն տարրերը, որոնց բարեբար ներգործութեամբ մարդ անհատը կը մնայ միշտ երիտասարդ եւ գործունեայ, քայլ պահելով շարունակ կեանքի յառաջընթաց գործունէութեան հետ: Թէ՛ այս առու-մով, երիտասարդ կը մնայ այն անհատը միայն, որ, գրագէտ Ռուբէն Զարդարեանի բնորոշումով, կրնայ անազարտ պահել իր Հոգւոյն խորը «հերոսական գաղափար» մը մարմնատրոդ սուլթանի մը կամ Հայ Հերոսի մը ոգեղէն կերպարը:

Հիւսելով գովքը Հայ յեղափոխականներուն, Շուշանեան կը գրուատէ այն Համոզումը, թէ Հարկ է պաշտել Հայ Հերոս-ները խորագրած երկիւղածութեամբ, տրուած ըլլալով, որ Նա-զովրեցիի նման, անոնք եւս կը կրեն իրենց գլուխներուն շուրջ երկնային սրբալոյս պսակը, իր բնութագրումով՝ «Ճառագայ-թային գօտին» կամ «Հմայիչ Հայուն»: Թէ՛ կապուած ըլլալով մեր առօրեայ սպրտներուն եւ պայքարին՝ Հայ Հերոսները կը պարզեն ատանել կենդանի եւ Հոգեհաղորդ ներկայութիւն մը, քան անձնուրաց ծառայութեանց կոչուած առաքինազարդ սուրբերը, այն Հաստատ Համոզումով, թէ «Ո՛չ մէկ վարք - սրբոց իր ժուժկալ ու զուսպ գեղեցկութեամբ, անձնուրացու-թեան ու ինքնուրացման դրուագներով կրնայ Հաւասարիլ մեր Հերոսներուն անգիր մատեանին յուզիչ, հոմերական մեծու-թեան»:

Շուշանեան կը Հաւատայ նաեւ, թէ Հայ Հերոսները կը գոյատեւեն իրենց մահէն ետք սերունդներու յիշողութեան մէջ եւ կ'ապրին իրենց երկրորդ կեանքը, ոգեշնչելով աշխարհաս-փիւռ Հայ երիտասարդները՝ ազգային Հպարտութեամբ եւ պայծառ ապագայի յոյսով: Այս առումով ան կ'ըսէ. «Հերոս-ներու պաշտամունքը ամէնէն ազնիւ ծէսերէն մէկը կրնայ ըլլալ, եթէ ծառայէ երիտասարդութեան ոգեզինման, ժողո-վուրդի Հոգւոյն աշտարակումին»:

Հատորին «Շամիրամեան անկախ պարտէզ» խորագրով գրութեան մէջ Վազգէն Շուշանեան կ'անդրադառնայ լեզուական հարցին, գովարանելով առինքնող գեղեցկութիւնը արեւմտահայ լեզուին, զոր բազում մտաւորականներ, դարերէ ի վեր, գուրգուրանքով եւ նախանձախնդրութեամբ մշակած ու սիրած են իբրեւ «Հրաշափառ Հայաստանը» իրենց ոգեղէն սպրումներուն: Արեւմտահայ բոլոր գրողները, կը հաստատէ Շուշանեան, վարակուած են այսպէս կոչուած «լեզուական Հայրենասիրութեամբ» եւ այս երեւոյթը եղած է այնքան վարակիչ, որ իր դրական անդրադարձը ունեցած է նոյնիսկ Համայնավար գրողներու վրայ, ճիշդ այն շրջանին, երբ «քաղաքական ստրկութեան, բռնակալութեան ամէնէն դաժան ժամերուն» ներքին անձեռնմխելի մարգագետին մը, Շամիրամեան անկախ պարտէզ մը եղած է Հայոց լեզուն, ուր նոյնիսկ ուրացող մտաւորականը գտած է իր ներումը»: *Հետեւաբար, ան կը թելադրէ զայլիք սերունդներուն, որ մշակեն «մեր Շամիրամեան անկախ պարտէզը, - Հայոց մեծասքանչ լեզուն», որպէսզի կեանքի թռչուածին մէջ չկորսնցնենք մեր ազգային ինքնութիւնն ու անկախութիւնը:*

«Յեղափոխութեան լոյսէ գօտին» Հատորին մէջ Շուշանեան կը շեշտէ, որ արեւմտահայ լեզուին բնորոշ բարեմասնութիւնները գերադաս կը մնան արեւելահայ բարբառէն: Արդարեւ, պատասխանելով արեւելահայ այն գրողներուն, որոնք կը քննադատեն արեւմտահայ լեզուի «խրթնութիւնը» եւ «անհեթեթ ըստերու անմիտ կիրքը», Շուշանեան կ'ըսէ. «Նկատեցէք, թէ ո՛չ մէկ արեւելահայ գրագէտ յաջողած է նորոգել լեզուն: Մէկ Հատիկ բառ իսկ չեմ լիչեր, նոր բառ կամ նորակերտեալ՝ արեւելահայ գրականութեան մէջ, որ Հաճոյ թուած ըլլայ քիմքիս: Միայն արեւմտահայ լեզուի մէջ կարելի է Հանդիպիլ «բառերու նորը ճաշակին» եւ ըմբոյշինել Համն ու քաղցրութիւնը բառերու»: *Ջարգացնելով այս հարցը, ան կը մէջրերէ Հայ լեզուին նուիրուած Վահան Քէքէեանի բանաստեղծութիւնը, որուն բառերը, կ'ըսէ ան, քաղցր են եւ հիւթնդ՝ նման մրգաստանի մը «ցօղաթուրմ մրգերուն»:* Այս առնչութեամբ, արեւմտահայ լեզուի Հանդէպ իր սէրը առաւել եւս խորացնելով ան կ'ըսէ, թէ Հնարատր չէ երբեք «երեւակայել արեւելահայ Դանիէլ Վարուժան մը՝ լեզուի այդ նոյն հեթանոս Հնութեամբ, այդ պաղպաջուն մերկութեամբ, բառերու այդ սխրալի յայտնատեսութեամբ, - սրբազրուած ու լրացուած Վերհարնի, Փիեռ Լուիսի ու խորհրդապաշտ բանաստեղծներու արդիական շունչով»:

Անդրադառնալով Հ.Յ. Դանիակցութեան մշակութային դերին, Շուշանեան կ'ըսէ, թէ այս կազմակերպութիւնը ցոյց տուաւ բեղուն գործունէութիւն՝ Հայ ժողովուրդի հասարակական մարզին մէջ այն իրողութեամբ, որ «արթնցուց բոլոր ննջած ու մաքուր կրքերը» եւ «արթնցուց ժողովուրդին Հա-

ւաքական գիտակցութիւնը, զայն Հրաւիրեց Հաւաքական պայքարի, տուաւ անոր գրոշմ մը, որ տակաւին այսօր, Հակառակ աշխարհը փոթորկող յեղափոխութիւններուն, մեր արդար Հպարտութեան առարկան է»:

Մանրամասնելով Դաշնակցութեան կատարած աշխատանքը, գրադէտը կ'ըսէ, թէ ան է, որ կերտեց Հայ յեղափոխական մարզը, միշտ ջատագովը Հանդիսանալով անհատի ազատութեան եւ անկախութեան: Եղաւ անխոնջ տարածիրը ընկերային եւ քաղաքական հարցերու եւ իր յեղափոխական խօսքը տարածեց ամէնուրեք ու «Եղաւ կրողը Հայեցի, յեղափոխական ու ինքնօրէն մշակոյթի մը թանկ գաղափարին»:

Այս առընչութեամբ, Վազգէն Շուշանեան կու տայ սահմանումը «մշակոյթ» բառին, այն յստակ ընտրումով, որ մշակոյթը ո՛չ մէկ աղերս ունի անհատի մը Հմտութեան կամ զարգացումին հետ, եւ թէ անիկա չի կրնար մենաշնորհը ըլլայ ուսուցիչներու եւ մտաւորականներու: «Այլ ինքը, ժողովուրդն է», կ'ըսէ ան, «Հայրենի Հողերուն վրայ աշխատող, տառապող ու ստեղծագործող բազմութիւնը, որ Հաւաքականօրէն կը ստեղծէ իր մշակոյթը եւ նուաճումէ նուաճում կը տանի զայն»:

Գաղափարապաշտ գրադէտն է Վազգէն Շուշանեան, ըստ որուն, դատապարտելի է որեւէ արարք, որ կը ձգտի աղարտել Հայ յեղափոխութեան գաղափարական դիմազօծը: Առանց դոյզն վարանումի իր ընդվզումը կ'արտայայտէ Հանդէպ անոնց, որոնք Հատուածական նկատումէ թելադրւած՝ պարսաւանքներ կ'արձակեն Դաշնակցութեան Հասցէին, փորձելով խեղաթիւրել անոր ազգանուէր առաքելութիւնը:

Արդարեւ, Փարիզի «Լուսաբաց» թերթին մէջ Ֆրանսահայ գրողներ՝ Պետրոս Զարոյեանն ու Զարեհ Որբունին, երբ Դաշնակցութիւնը վարկաբեկող յօդուածներ կը ստորագրեն, Վազգէն Շուշանեան, իր «Բաց նամակ» խորագրով գրութեամբ կը դատապարտէ յիշեալ յօդուածագիրներուն Հրապարակային անպարկեշտ ելոյթները, այն իրողութեամբ, թէ անոնք ամէն Հնարք ի գործ կը դնեն պարզապէս վնաս Հասցնելու Դաշնակցութեան: Այլապէս, կ'ըսէ Հեղինակը, եթէ անաչառ դատողութեամբ սերտէին անոնք Հայ յեղափոխութեան պատմութիւնը, պիտի Համոզուէին, թէ շնորհիւ Դաշնակցութեան անձնուէր ծառայութեան՝ Հայ ժողովուրդը կրցաւ իր ուսերէն թօթափել վեց դարերու ստրկութեան լուծը եւ կրցաւ զէնքի միջոցաւ «պաշտպանել իր Հոգւոյն գեղեցկութիւնը»: Հեղինակը, անդրադառնալով մեր ազգային իրականութեան մէջ Դաշնակցութեան ցուցաբերած քեղուն, արդիւնաւէտ եւ վարակիչ գործունէութեան՝ կը գրէ. «Ճշմարտութեամբ կ'ըսեմ ձեզի, չկայ արդար ու մեծ արարք մը, չկայ գեղեցիկ ստեղծագործութիւն մը Հայ կեանքին մէջ, որուն վրայ իր գորովալի շուքը ձգած չըլլայ Հայ յեղափոխութիւնը»:

Այս յղացքով, ան կը թուէ անունները Հայ մշակոյթի եւ գրականութեան երախտաւոր սպասարկուներուն, որոնք Հոգեպէս կրած են բարերար ազդեցութիւնը Հայ յեղափոխութեան:

Արդարեւ, կոմիտասի յորինած երաժշտութեան մէջ կ'ըսէ Շուշանեան, «Հայ յեղափոխական Հոգին» է, որ կը թրթռայ Հոգեգրաւ ձայներգութեամբ, թէ՛ Վարուժանի բանաստեղծական առինքնող լեզուն՝ «Հայերէնն է յեղափոխութեան»: Ապա, իր խարազանող խօսքը ուղղելով Ջարոյեանին եւ Որբունիին՝ Հեղինակը կ'ըսէ. «Ձեր թէքէեանն իսկ իր ազատութեանց գորովները սկսած է Հեզել՝ փոխ առնելով յեղափոխութեան վանկերը»:

Եզրափակելով իր մտածումները Հայ յեղափոխութեան շուրջ, Շուշանեան կ'ըսէ, թէ Դաշնակցութիւնը, իր հիմնադրութեան առաջին իսկ օրէն, եղած է ջերմ պաշտպանը «Հայ Ֆաշիստաւոր ժողովուրդի մշակութային արժէքներուն»: Թէ՛ մեր պատմութեան ամէնէն բախտորոշ վայրկեաններուն, ազատութեան շունչով տոգորած է ցարական բռնակալութեան տակ ընկճուած Հայ ժողովուրդի զաւակները ու եղած արթուն պահապանը Հայաստանեայց դարաւոր եկեղեցւոյ:

«Յեղափոխութեան լոյսէ զօտին» Հատորին մէջ, Վազգէն Շուշանեան կ'արծարծէ այն Հարցը, թէ ո՞վ է ճշմարիտ մտաւորականը: Հանգամանօրէն քննարկելէ ետք սոյն Հարցը, ան կը խտացնէ իր կարծիքները՝ Հետեւեալ վեց կէտերուն մէջ, թէ՛

- Մտաւորականը պէտք է ըլլայ իմացական բարձր կարողութեան տէր:

- Իր տաղանդին օգտագործումով՝ պէտք է նուաճէ նոր չափանիշ մը՝ քաղաքակրթական մակարդակի վրայ:

- Կատարէ մարդկային կեանքը շահագրգռող գեղեցիկ իրագործումներ:

- Պէտք է ցոյց տայ կազմակերպուած գործունէութիւն, ունենայ զազափարական որոշ ուղեգիծ եւ խոհական գործընթաց:

- Պէտք է ունենայ բարոյական զօրեղ նկարագիր, ըլլայ անհատականութեան տէր եւ անշահախնդրօրէն պաշտպանէ իր դադափարները:

- Եւ, վերջապէս, պէտք է յայտնէ իր պատկանած ազգին անունը՝ առանց երկմտութեան կամ յետին Հաշիւներու:

Քննարկելով սոյն Հարցը, Շուշանեան կը Հաստատէ, թէ ոեւէ անհատ, որքան ալ օժտուած ըլլայ իմացական բնատուր կարողութեամբ կամ ունենայ գիտական լայն պաշար, չի կրնար մտաւորական կոշուկի եթէ երբեք ան չի տազնապիր իր ժողովուրդին առօրեայ Հոգեբով, Հաւաքական ձգտումներով, կամ եթէ կը պակսի իրեն «Հանրային ծառայութեան ոգին»:

Ցանդուզն խառնուածքի տէր գրագէտն է Շուշանեան, որ

երկար ժամանակէ ի վեր վիճելի Հանգամանք ստացած արուեստի ըմբռնումին կամ Հիմնական նպատակին շուրջ իր տեսակէտը կը պարզէ յստակ բնորոշումով եւ առանց երկմտութեան:

Այս յղացքով, ան Հետամուտ է այն ըմբռնումին, թէ արուեստի առաջադրանքը պէտք է ըլլայ ծառայել մարդու մտային զարգացման եւ բարորութեան: Հետեւաբար, «Արուեստը արուեստի Համար» կարգախօսը կը ներկայացնէ գործնական ո՛չ մէկ խնաստ, տրուած ըլլալով, որ մարդն է միայն, որ կը կազմէ իրաքանչիւր արուեստագէտի մտասեւեռումին առարկան, եւ թէ՛ առանց մարդու՝ արուեստի որեւէ իրագործում կ'ըլլայ անհեթեթ եւ ինքնանպատակ երեւոյթ, որքան ալ յորինուած եւ երկնուած ըլլայ անիկա ճաշակով եւ գեղարուեստական վայելչութեամբ:

Այս տեսակէտը կը բացայայտէ այն իրողութեամբ, թէ ոեւէ գրող, որքան ալ տաղանդաւոր ըլլայ՝ Հիմնականին մէջ կը մնայ մարդկային նոյն տառապանքին եւ նոյն բարոյթիներուն ենթակայ խոտվակոծ այն էակը, «որ երբեմն արիւնելով կը դանդաղէ՝ չկրնալով յաւիտենական ու արարչական բանը (le verbe) իր ներքին փոթորիկին հպատակեցնել, չկրնալով քեկոր մը անմահութիւն խել ժամանակէն ու տարածութեան»: Մեկնելով այս դիտանկիւնէն, գրագէտը, ուրեմն, պէտք է ըլլայ խոնարհ, որովհետեւ, իսկական մեծութիւնը կը կայանայ խոնարհութեան մէջ, ինչպէս Վարուժանի նման «արարչորէն ընծայուածները» խոնարհներ եղած են, փոխանցելով այն պատգամը, թէ «ինքնաբաւ ու մեծամոլիկ հպարտութիւնը ժանգի պէս կ'ուտէ մեր ներքին գեղեցկութիւնը»:

Ահա թէ ինչու Հակառակ Հայ լեզուի մասին իր խոր ծանօթութեան եւ տաղանդաւոր գրագէտի իր Հանգամանքին՝ «Հայոց քաղցրաբարբառ լեզուին» ցմահ աշակերտ զգալու աստիճան կը ձգտի խոնարհ ըլլալ: Աւելին, Հակառակ իր վրայ եղած բազմատեսակ յարձակումներուն, գորովագութ զգացումով կը մօտենայ մարդ էակին եւ իր ակնարկը կը սեւեռէ դէպի «մարդուն իրական սահմանները» այն մտատեսութեամբ, «թէ է՛ն զօրեղ անհատականութիւնն իսկ կէտ մըն է տիեզերական պատմութեան կրկնախն մէջ»:

Արդարեւ, ըստ Հեղինակին, արուեստի ո՛չ մէկ գործ գերազանց է, քան մարդ էակը, որ ըլլալով արարչագործութեան Հարազատ կերպարը, կը Հանդիսանայ արուեստի ծանրութեան կեդրոն ու բեւեռակէտը, որովհետեւ, «արուեստը երկարաձգումն է մարդուն, ժամանակին եւ տարածութեան մէջ», թէ՛ արուեստի որեւէ գործ կը շնչաւորուի եւ կը զոյատեւէ «մարդուն առնչութեամբ» միայն: Գործնապէս խնաստաւորելու Համար մարդու եւ արուեստի միջեւ գոյացած այս անքակտելի առնչութիւնը, Հեղինակը կու տայ Հետեւեալ խիստ թեւադրական օրինակը. «Դրէ՛ք Ակրոպոլի կամ Պասալպէքի

մեծվայելուչ աւերակները մեր Զուարթնոցին դիմաց ու թո՛ղ Հասկնան իրար, եթէ կրնան: Արուեստի է՛ն կատարելատիպ ու աստուածային երկը մեռել մըն է առանց մարդուն արարչագործ ակնարկին: Մարդուն շրթերն են լոկ, որ կրնան արտասանել մոգական եղիցին»:

«Յեղափոխութեան լոյսէ դօտին» Հատորը Վազգէն Շուշանեանի ազգային, գրական եւ գաղափարական Համոզումներուն եւ ըմբռնումներուն Համադրոյթն է, գրուած՝ վարակիչ շունչով, զօրեղ զգացումով եւ լեզուական վերասլաց գեղեցկութեամբ:

Ա.- «Մարդ մը, որ Արարատ չունի իր հոգւոյն խորը»

Շուրջ 60 տարի ձեռագրային վիճակի մէջ մնալէ ետք, Համազգայինի «Վահէ Սէթեան» տպարանէն լոյս տեսաւ Վազգէն Շուշանեանի «Մարդ մը, որ Արարատ չունի իր հոգւոյն խորը» խորագրով Հատորը: 176 գեղակազմ էջերէ բաղկացած սոյն գործը կը բաղկանայ 19 անջատ ենթախորագիրներ կրող Հատածներէ:

Անիկա կը բացուի «Բացատրութիւններ...» բաժինով, որ խմբագիրը կու տայ շահեկան տեղեկութիւններ անոր ողիսականին շուրջ, յայտնելով, թէ վազգէն Շուշանեան խիստ կարեւորութիւն կ'ընծայէր իր ձեռագիր Հատորներուն մէջ յատկապէս «Մարդ մը, որ Արարատ չունի իր հոգւոյն խորը» գործին եւ կը բաղձար զայն «տեւէ ձեռով Հրատարակել»:

Նարեկայ սուրբին եւ նահատակ գրագէտներու թանկարժէք իրագործումները արհամարհանքի ենթարկած Շահան Շահնուրի Հրապարակային ելոյթները դատաստանի ենթարկած Շուշանեանի յիշեալ գործը Հրատարակութեան յանձնելով՝ Պօղոս Մնացեան կ'ըսէ, թէ կը կատարէ խղճի պարտք մը Հանդէպ տղամարդու կեցուածք ունեցող գրագէտին, «որ կը մերժէ Հաշուի առնել Հաւանական որեւէ Հակազդեցութիւն, յենելով միայն իր մտաւորական պարկեշտութեան ներքին տարերքին, որ հողիլն մէջ Արարատ ունեցող մարդու մը բեղուն ցնորքով կը Հաւատայ իր արդարութեան, պաշտպանած արժէքներուն յանրժութեան, պատկանելիութեան սրբութեան, ժառանգութեան անսուտ ոսկիներուն...»:

Արդարեւ, «Մարդ մը, որ Արարատ չունի իր հոգւոյն խորը» Հատորը լուրջ աշխատութիւն մըն է, որ Շուշանեան կը ջանայ «ատանելապէս ազգային շահերու առնչութեամբ վիճիլ» գրագէտ Շահնուրի Հետ: Եւ, այս առնչութեամբ, Հեղինակը, թուելով Հայ արժէքներու Հանդէպ Շահնուրի գործած սրբապղծութիւնները՝ կ'ըսէ. «Շահնուրներն են միայն, որ իրենց ասպարէզը կը սկսին արհամարհանքով եւ ուրացումով»:

Գրիգոր Նարեկացիի Հանդէպ իր ցուցաբերած արհամար-

Հանքն է Ծառնուրի առաջին սրբապղծութիւնը, կ'ըսէ Վազգէն Շուշանեան, որ զարմանք յայտնելէ ետք Ֆրանսահայ այն գրադէտներուն, որոնք Հաշուի առնելով անոր Հիւանդութիւնը, կը զգուշանան դատապարտել զորձած մեղքերը, կ'աւելցնէ. «Մարդ մը, որ կը յանդգնի իր զագիր լորձունքը նետել Գրիգոր Նարեկացիի պայծառ Հոգւոյն՝ լեզուական ո՛չ մէկ նրբութեան արժանի է, ո՛չ մէկ գթութեան»:

Շուշանեանի ընդվզումը կը յառաջանայ այն տխուր իրողութենէն, որ Ծառնուր իր վտխտ կարողութիւններով կը փորձէ դատել Նարեկացիի նման «գրականութեան հսկայ մը», առանց երբեք անդրադառնալու, թէ Հայ ժողովուրդի դարաւոր տնչանքներուն եւ ցաւատանջ տքնութեանց, դարաւոր մորմոքներուն եւ զգացական փոթորկայոյզ ներաշխարհին ծնունդն է Գրիգոր Նարեկացին:

Այս յղացքով, Շուշանեան կը Հիմնաւորէ իր բանավէճը գրականութեան այն տեսութեամբ, թէ տաղանդ մը արժեւորելու Համար «Հարկ է Հանճարակից ըլլալ բանաստեղծին Հետ»: Այլապէս, սահմանափակ կարողութեան տէր գրող մը չի կրնար ըմբռնել Հանճարեղ ստեղծագործութեան մը «անմեկնելի գեղեցկութիւնը» այնքան ատեն, որ իր «մարմնը բնակարան է աղտեղի կրքերու եւ լալիւզ զգայնութեանց»:

Ըստ Շուշանեանի, Հանճարեղ գրագէտի մը ստեղծագործութեան վաւերական արժէքը կրնայ ըմբռնել այն գրողը միայն, որուն Հոգին «մերձ է մեծութեան» եւ «կը վառի խանդավառութեան բոցերէն»:

Ինչ կը վերաբերի Ծառնուրին, ըստ Շուշանեանի, ան չի կրնար ըմբռնել իրական արժէքը Նարեկացիին, որովհետեւ, «բնախօսօրէն անընդունակ է ընդունիլ իրական մեծութեանց արձակած ճառագայթումը», որովհետեւ, կը յարէ ան. «Իր էութիւնն է, որ կը մերժէ ի՛նչ որ Հերոսական է ու ինչ որ Հերոսութեան կը ձգտի: Ու եթէ չենք գիտար վրան՝ որովհետեւ Հպարտութեան նիւթ կ'որոնէ իր անզգայութեան մէջ»:

Այս բանավէճը կ'եզրափակէ Շուշանեան այն Համոզումով, թէ մենք ազգովին երախտապարտ պէտք է ըլլանք Նարեկայ վանքի սրբակեաց վարդապետին, որուն «Մատեան ողբերգութեան» ստեղծագործութիւնը դարերէ ի վեր եղած է Հայ ժողովուրդի Հաւատքին ներշնչարանը: Այս առումով՝ «Նարեկացին Հոգեկան Հայրենիք մըն է, ուր Հայ մարդը յաջողած է յանգիլ իր Հոգւոյն մասնակի միութեան»:

Այս իրողութեան զուգահեռ, ուշագրաւ երեւոյթ մը եղած է նաեւ Նարեկի լեզուական ազդեցութիւնը՝ Հայ գրողներու գործերուն վրայ, կ'ըսէ Շուշանեան: Օրինակ, կը պնդէ ան, Սիւսանի իր «ցորդակոհակ ու անպրոպային լեզուն» կը պարտի Նարեկի լեզուին կախարդազօր ներգործութեան: Մեծարենց մը սքանչալիցումով եւ «որդիական քաղցրութեամբ» կը Հիւսէ գովքը Նարեկի լեզուական Հոգեգրաւ Հմայքին: Թէ՛

Նարեկը կը հանդիսանայ ժողովուրդի ամէնէն Հողեհարող աղօթամատեանը, որուն մասին իրենց անվերապահ զնահատանքը արտայայտած են քանասէրներն ու զրականագէտները, Հայաստանեայց եկեղեցւոյ Հոգեւոր Հայրերն ու Մխիթարեան վարդապետները, Արշակ Զօպանեաններն ու Նիկոլ Աղբալեանները: Եւ սակայն, հակառակ Նարեկի շուրջ ստեղծուած Համազգային այս վարակիչ ոգեւորութեան՝ «Միայն այս խելկատակն է, - կ'ըսէ Շուշանեան, - որ կ'իլլէ յանկարծ, իր աղբատութեան ու տգիտութեան գիշերէն ու գէշ ծամածտութեամբ մը իր անարիւն դէմքին վրայ, վատ ոխակալութեամբ մը, միայն իր չնչին էութենէն կրնայ բխիլ, սրիկայական յետին յանդրնութեամբ կը գոչէ. - Թքեր եմ...»:

Հայ արժէքները «իրենց նուագազոյն չափին վերածելու» եւ ապա զանոնք անարգելու շահուրեան ելոյթներուն անդրադառնալով՝ Շուշանեան կը չեղտէ, թէ ան յամատութեամբ կ'ուրանայ Շանթերու եւ Զարդարեաններու, Միամանթոններու եւ Վարուժաններու, Ջարենցի եւ Օշականի արուեստը, որովհետեւ, անոնց ստեղծագործութիւնները ծնունդն են «Հոգեկան գերազանց վայրկեանի մը, ժամանակին ու միջոցին մէջ. - քաղաքական գերութեան մէջ եղող աղբի մը ցատտանջ երկունքին»: Մինչդեռ Շահուր այն աստիճան մտայլուած է պոռնրկադրական մանրավէպերով եւ վաւաչոս պերճադիճներու վարքով, որ «նախադասութիւն մը, բառ մը անգամ չէ կրցած խել իր Հոգիէն, երգելու համար իր ժողովուրդին ալ ճիգը ազնուութեան, արդար աշխատանքի, ազատութեան»:

Ինչ կը վերաբերի Վարուժանի զեղապաշտ արուեստին մասին Շահուրի կատարած բացասական արտայայտութիւններուն՝ Շուշանեան կ'ըսէ, թէ Վարուժան գտարիւն Հայ բանաստեղծն է, որ «եղեզնայ գրչով» երգած է Հայոց Հեթանոսական փառքը եւ Նաւասարդեան օգոստափառ արշալոյսները, երգած է Լոյսը եւ շուտեղէն զեղեցկութիւնը ցորեանի ոսկեծուփ արտերուն եւ բեզասի Հողմաթեւ պաղքով՝ երգած է «կայսերական յոյսն ու Հաւատքը ազատութեան» եւ իր պապերուն արիւնով թրծուած «Կարմիր Հող»ին վրայ՝ կերտած է քանդակ առ քանդակ «Հայ ազգի Հոգին»: Մինչդեռ Շահուրի երկերուն Հիմնական առաջադրանքն է եղած զոնհկացնել Հայ «ժողովրդի արուեստի ճաշակը իր թրիքի, վարձու սենեակի եւ պոլյուզլուներու աղտոտ մանրավէպերով»:

Փալով զրազէտ Ռուբէն Զարդարեանին, Շահուր ամէն ջանք ի գործ կը դնէ, կ'ըսէ Շուշանեան, անարգելու համար զեղապաշտ սերունդի այս արժանաւոր արձակագիր բանաստեղծը:

Մանրակրկիտ վերլուծումի ենթարկելով Զարդարեանի «Գամիւրը» խորագրով գրուածքը եւ մեկնելով նահատակ զրազէտին այս միակ գրութենէն, Շահուր կ'ուզէ ցոյց տալ ընթերցողին, որ «Ռուբէն Զարդարեան խելացի գրագէտ մը

չէ,- իր գրուածքը տրամաբանութեան տարրական կանոններուն չի Հպատակիր»: Թէ՛ Շահնուր կը կատարէ այս Հաստատումը այն տրամաբանութեամբ եւ յետին մտածումով, որ եթէ Ջարդարեան լաւ գրադէտ մը չէ, ուրեմն Հարկ է Հետեւեցնել, թէ յեղափոխական նոյն դպրոցին պատկանող միւս գրադէտները եւս՝ Միամանթոն եւ Վարուժանը, ԱՀարոնեանն ու միւսները չեն կրնար լաւ գրադէտներ Համարուիլ:

Շուշանեան կը դատապարտէ նահատակ գրադէտին յիշատակը անարգող այս անորակելի արարքը այն նկատումով, որ, Շահան Շահնուր, փոխանակ փնտոնելու «Ազատամարտ» օրաթերթի էջերուն Ռուբէն Ջարդարեանի Հարազատ դիմագիծը՝ իբրեւ խմբագիր եւ յեղափոխական տաղանդաւոր գրադէտ, «Գամիոլ» գրուածքին կամայական մեկնութեամբ կը փորձէ աղարտել անոր գրական անկորնչելի արժանիքը:

Շուշանեան կը Հերքէ Շահնուրի այն ըմբռնումը, թէ արուեստի որեւէ երկ պէտք է Հետեւի տրամաբանական որոշ օրէնքի մը: Այս ըմբռնումը անՀիմն կ'որակէ Շուշանեան այն առարկութեամբ, թէ կան արուեստի բազում գործեր, որոնք չեն Հետեւիր որեւէ տրամաբանական նախասահմանուած օրէնքի: Այս առնչութեամբ Հեղինակը կը յիշէ պարագան ամերիկացի գրադէտ Վիլերմ Ֆոլքների, որ իր «Աղմուկն ու կատաղութիւնը» վէպին մէջ կ'ըսէ, թէ «վաւերական գրադէտները իրաւունք ունին իրենց տրամաբանութիւնը ունենալու, թէ՛ կարգ մը գործեր եւս մեծապէս կը շահին իրենց ներքին տրամաբանութեան լոյսին տակ քննուելով»:

Այս Հիմնաւորումով, Վազգէն Շուշանեան կը զարգացնէ այն միտքը, թէ տրամաբանութիւնը Հազիւ թէ աղերս ունի արուեստի երկի մը գեղագիտական արժանիքին Հետ, տրուած ըլլալով, որ գեղեցկութիւնն է գերագոյն օրէնքը արուեստի ստեղծագործութեան: «Ու գեղեցկութիւնը միշտ տրամաբանական չէ» կ'եզրակացնէ Հեղինակը:

Պիտի ուզենք Հաստատել, թէ եռանդով, կիրքով եւ սպրունով գրուած գեղարուեստական իրագործում մըն է «Մարդ մը, որ Արարատ չունի իր Հոգւոյն խորը» Հատորը:

Սոյն գործին մէջ Վազգէն Շուշանեան կը յայտնաբերէ լեզուական շքեղ նուաճում մը, որ Ջարդարեանի սլացիկ լեզուի կողքին՝ կը պարզէ արձակ քերթուածի մը գեղեցկութիւնը:

Յատկանշականը այն երեւոյթն է, որ սոյն Հատորին մէջ արծարծուած Հարցերը չեն ներկայանար լոկ առարկայական տուեալներու շարայարումով, այլ կը յայտնուին վիպական մթնոլորտի մը գրաւչութեամբ:

Գրական առողջ դատումներու, ազգային վսեմ ձգտումներու եւ գաղափարական անշեղ ըմբռնումներու Համադրոյթ է այս Հատորը, ուր վիճելի Հարցերը կը ներկայանան տրամաբանական յաջորդականութեամբ մը շարայարուած:

«Մարդ մը, որ Արարատ չունի իր Հոգւոյն խորը» Հա-

տորը, ըստ էութեան, գրական գեղեցիկ յայտնութիւն մըն է, որ կը յայտնաբերէ Հարազատ գինապատկերը Շուշանեան Հայրեն, պարկեշտ մտաւորականին, յեղափոխական եւ, մանաւանդ՝ անաչառ քննադատին, որ գիտէ զարգացնել եւ պաշտպանել իր արժարժած Հարցերը իրաւարանի պերճախօսութեամբ եւ Համոզիչ փաստարկութեամբ:

Հատորին մէջ Վազգէն Շուշանեան կը կատարէ Հետեւեալ Հաստատումը. «Թո՛ղ ներէ ընթերցողը լեզուի բրտութիւնն ու ծայրայեղ ազատութիւնը: Ամբարիշտին, կ'ըսէ մեր ժողովրդին իմաստութիւնը, պատասխան տուր Համաձայն իր ամբարշտութեան»:

Արդարեւ, Շուշանեան Հատորի ամբողջ տարածքին կը դիմէ լեզուական սանձարձակ ազատութեան, կատարելով մինչեւ իսկ անպատշաճ որակումներ, միակ խոցելի կէտերը այս գեղեցիկ գործին...

Ապագայ գրականագէտին Համար շահեկան գործ մըն է «Մարդ մը, որ Արարատ չունի իր հոգւոյն խորը» Հատորը, ուր Շուշանեան յուսարձակի տակ կ'առնէ Շահնուրի անձին եւ գրական նկարագրին ցարդ մութ մնացած կարգ մը գիծերը:

Կ'ողջունենք «Յեղափոխութեան լոյսէ դօտին» եւ «Մարդ մը, որ Արարատ չունի իր հոգւոյն խորը» գոյգ Հատորներուն հրատարակութիւնը, յուսալով, որ մամուլի էջերուն ցրուած կամ ձեռագիր վիճակի մատնուած Շուշանեանի գրական միւս գործերը եւս կ'արժանանան Հատորային բախտին:

Պէյրուք, Մայիս 1999

Յակոբ Մանուկեան

Պ. Մնացեալն

«ԵՍ ԻՄ ԱՆՈՒՇ»Ի ՈՂԻՍԱԿԱՆԸ

Ռոբերտ Դալթեան երկու անգամ անդրադարձաւ Պարենցի «Ես իմ անուշ Հայաստանի» բանաստեղծութեան երգաչին բախտին, անգամ մը «Սովետական արուեստ»-ի մէջ. «Եղիշէ Պարենցի ստեղծագործութիւնների երաժշտական մարմնաւորումների պատմութիւնից» անուն յօդուածի էջերուն, երկրորդ անգամ երկու տարի ետք, «Հայոց լեզուն եւ գրականութիւնը դարոցում» ամսագրին վրայ, «Ես իմ անուշ Հայաստանի» երգի հետքերով» խորագրի մը ներքեւ:

Առաջին գրութեան մէջ, տուեալ բանաստեղծութեան ակնարկելով, երաժշտագէտը կը գրէ.

«Պարենցի ստեղծագործութեան մէջ Հայաստանի թեման միշտ էլ կենտրոնական տեղ է գրաւել: «Ես իմ անուշ...» բանաստեղծութիւնը ոչ միայն դարձաւ Հայկական բանաստեղծութիւններից ամենասիրուածն ու ամենատարածուածը, այլեւ ամէն Հայ յարկի տակ երգուող իւրատեսակ ազգային հիմնը»:

.....

«Ըստ բանաստեղծութեան ներքին զգացողութեան, երաժշտութիւնը պէտք է որ առնական լինէր, ունենար դրամատիկ յագեցուածութիւն: Սակայն բանաստեղծութեան Հանգէպ Աշոտ Սաթեանը ցուցաբերել է ուրոյն մօտեցում, որի հետեւանքով էլ երաժշտութիւնն ստացուել է քնարական ու պարզ: Երգը շատ կենսունակ էր եւ արագօրէն մտաւ ժողովրդի երգակենցաղը: Կենսունակութեան գաղտնիքը ոչ միայն նրա մատչելիութեան, այլեւ գեղարուեստական արժանիքների մէջ է: Եստ տպաւորիչ է երգի նուրբ ու ախորժալուր մեղեդին:

«Ես իմ անուշ Հայաստանի» երգը իր հաստատուն տեղը գտաւ Հայաստանի երգի-պարի անսամպլի, սիմֆոնիկ նուագախմբի մշտական կատարուող գործերի ցանկում: Եւրջ երկու տասնամեակ Հայկական հեռուստատեսութիւնն իր հաղորդումները սկսում եւ աւարտում էր այդ երաժշտութեամբ («Սովետական արուեստ», 1984, թիւ 6, էջ 34):

Երկու տարի ետք, բառացիօրէն կրկնելով վերը մէջբերած իր տպաւորութիւնները, Ռոբերտ Դալթեան, «Ես իմ անուշ Հայաստանի»-ի վրայ Սփիւռքի երաժիշտներուն յօրինումները Հաշուի առած, կը գրէ.

«Պարենցի «Ես իմ անուշ Հայաստանի» բանաստեղծութիւնն իր ներքին յոյզերով եւ Հայրենասիրական զգացումներով

րով գրաւել է նաեւ սփիւռքահայ կոմպոզիտորների ուշադրութիւնը: Նրանք իրենց ներշնչումն արտայայտել են Հայրենիքին ու նրա զարաւոր պատմութեանը նուիրուած բանաստեղծութեան երաժշտականացումով: Համբարձում Պէրպէրեանի «Ես իմ անուշի...» մէջ զգացում է Հայրենակարօտ կոմպոզիտորի երազանքը: Կոմպոզիտորն իր ստեղծագործութեան մէջ Հիմնականում օգտագործել է ժողովրդական երգին անհրաժեշտ տարրեր, որը բխում է երգը ժողովրդականին մոտեցնելու կոմպոզիտորի ցանկութիւնից:

«Նիկոլ Գալանտերեանը, ոգեշնչուած Պարենցի բանաստեղծութեամբ, ստեղծել է Հայկական երգ-ոտմանսի ինքնատիպ ոճի երաժշտութիւն: Երգի Հնչողութիւնը, ճիշտ է, արտայայտիչ է, բայց բանաստեղծութեան իմաստն այլ կերպ է արտայայտում, Հայրենիքի գովքը կորցնում է իր խորխորութիւնը: Այն գրուած է երգաչարի սկզբունքներով, հատուածային անհատուածութեամբ: Իսկ կոմպոզիտոր Արտաշես Սաչատրեանի մտալիցամամբ այդ երգը Հնչում է ամբողջական ու Հետաքրքիր: Ճիշտ է, կոմպոզիտորը դարձեալ Հարազատ է մնացել ժողովրդական երգի ակունքներին, բայց երաժշտութեան մէջ խօսքն աւելի Հնչեղ է եւ պատմականութիւնն աւելի խորն է արտայայտուած: Երգի մէջ ընդգծուած է նաեւ թախիծը, որը գալիս է կոմպոզիտորի՝ Հայրենիքի նկատմամբ ունեցած կարօտի զգացումից» («Հայոց լեզուն եւ գրականութիւնը դարբնում», 1986, թիւ 1, էջ 48):

Այս շորսէն ետք, եղիչէ Պարենցի ծննդեան 100ամեակին, երաժիշտ Տիգրան Մանուրեանի յորինմամբ, մեր երգարուեստին վրայ աւելցաւ Հինգերորդ «Ես իմ անուշ Հայաստանի» մը, որուն մասին չենք գիտեր Ռորերտ Դաւթեան կամ ուրիշ երաժշտագէտներ որեւէ կարծիք յայտնած են, թէ ոչ, ինչ կը վերաբերի մեզի, արուեստի բարոյականը թոյլ չի տար, որ կարծիք յայտնենք Հոս: Լռելեայն Հասկնայի է անշուշտ, որ այս մատնանշումները կատարուեցան, նշանաւոր բանաստեղծութեան այդ երեսը աչքաթող չընելու մտքով միայն:

Այնուամենայնիւ, տպատրութիւններու տարտամ սահմաններէն դուրս չգալու պայմանով, բսենք մէկ-երկու խօսք, ու մեր խօսքէն առաջ կրկին կարդանք Ռորերտ Դաւթեանի սա Հաստատումը.

«Շուրջ երկու տասնամեակ Հայկական Հեռուստատեսութիւնը իր Հաղորդումները սկսում ու աւարտում էր այդ երաժշտութեամբ»:

«Ես իմ անուշ Հայաստանի»ի վրայ մեռուած սաթեանահայ երաժշտութիւնը պոթեկաց Պարենցի յարութեան վաղորդային, իրունական թուականներու կէսերուն:

Իսկ 1984ին լոյս տեսած Ռորերտ Դաւթեանի վերլուծումը կը յայտնէ, թէ Հայկական Հեռուստացոյցը տասնամեակ մը

առաջ արդէն դադրեցուցած էր «Ես իմ անուշ»ի երաժշտութեամբ սկսող ու աւարտող իր ոճը:

Ինչո՞ւ արդեօք:

1974ին «Հետաւտացոյցին» տնօրէնութիւնը փոխուեցաւ՝ յաճախ փոփոխութիւններու ենթակայ այն օրերու մեր երկրին մէջ, թէ սաթեանական երաժշտութիւնը ինքը չկրցաւ աւելի դիմանալ «ժամանակի քննութեան»:

Մեր անվատահիլ տպաւորութեամբ սաթեանական յօրինումը այնքան ուժեղ չէր ու եթէ երկու ասանամեակ մնաց երգացանկին վրայ, այդ մէկը ոչ թէ երաժշտութեան ուժին, այլ բանաստեղծութեան ամենագրաւ հմայքին պէտք է վերադրել:

Ամէն ոք նկատած պէտք է ըլլայ, որ բեմերուն վրայ Հագիւ իր աւարտին կը հասնի «Ես իմ անուշ»ի սաթեանական «նպաստը», իսկ մտերիմ շրջանակներու մէջ յաճախ կէս կը մնայ անիկա:

Ուրիշ խօսքով՝ «Ես իմ անուշ»ի լեզուական կառոյցը կը մերժէ երաժշտական օժանդակութիւնը:

Նոյնը պատահեցաւ Պարոյր Սեւակի «Դու»ն, Համօ Սահեանի «Նայիրեան դալար բարդի», Պէտրոզ Էմինի «Կոունկ», Սիլվա Կապուտիկեան «Անցնում ենք լուռ» եւ քանի մը այլ յաջողած բանաստեղծութիւններու պարագային, որոնք տարբեր երաժիշտներու կողմէ դաշնաւորուեցան ու երգուեցան ալ ատեն մը, բայց առանց եղանակի անոնք շատ աւելի մեծ տպաւորութիւն գործեցին մարզոց վրայ, քան երգով:

Չարենցի «Ես իմ անուշ Հայաստանի»ն աւելի քան միւսները:

Պատճա՞ռը ատոր:

Հարցումին սպառիչ պատասխան մը կու տայ ռուս նշանաւոր բանաստեղծ ու թարգմանիչ Արսէնի Տարկովսկի, երբ Հետեւեալ Հարցումին կ'արձագանգէ Հետեւեալին Հետեւող արտածանաշումով.

«- Դուք, կարծես, չէք ընդունում «երգային» պոեզիան: Դա էստրադային ժանրը չսիրելով, թէ այլ աւելի խոր պատճառների հետեւանք է:

«- Ինչու չեմ ընդունում: Պեթովէնը նոյնպէս երգեր ունի: Ես ընդունում եմ յաջողուած «երգային» պոեզիան եւ չեմ սիրում վատը, անյաջողը, որպիսիք, դժբախտաբար, շատ կան: Դուք, ի հարկէ, ճիշտ էք. ես այնքան էլ Հրապուրուած չեմ էստրադային ժանրով: Ինձ թւում է, որ բարձր բանաստեղծութեանը, այնուամենայնիւ, Հարկաւոր չեն ո՛չ կիթառ, ոչ էլ նուագախումբ: Այն ապրում է ինքնուրոյն կեանքով, սեփական ոգեչնչութեամբ եւ որեւէ օժանդակութեան կարիք չի զգում» («Գրական թերթ», 1983, թիւ 11):

Պարզապէս պիտի ըսէինք, որ մեզի ալ կը թուի նոյնը, թէ բարձր բանաստեղծութիւնը «ապրում է ինքնուրոյն կեանքով,

սեփական ոգեչնչութեամբ եւ որեւէ օժանդակութեան կարիք չի գգում»:

Միւսներուն մասին, ըսինք արդէն, կարծիք չունինք, բայց սաթեանական երաժշտութեան կարիքը երբեք չունէր ու պիտի չունենայ «Ես իմ անուշ Հայաստանի»:

Նոյն միջավայրին մէջ մնալով, յիշեցնենք, որ Ռորերտ Դալթեանի «Հետազոտութեան յետադարձ ոգեւորութենէն առաջ, «Հետազոտութեան նոյն ոգեւորութիւնը ապրեցաւ ու նշեց ուրիշ մը, ոչ ազնուական խմորէ այս անգամ, Հնայեակ Սիրաս, որ վաթսուտական թուականներու կէսերուն, իր աննե-րելի մեղքերը մոռցնել տալու դիտումով անպայման, «Սովե-տական գրականութիւն» ամսագրի էջերէն մեծամասն բար-բառեցաւ.

«...Հոգեկան ինչ մեծ բաւականութիւն կը լինէր, գրչական-րի կողմից ամբաստանուած Ջարենցի Համար այսօր լսել իր Հոգեզմայլ «Ես իմ անուշ Հայաստանի»: Ինչ խելացի բան է արել մեր Հետազոտութեանց ստուգիան, երբ ամէն ան-գամ իր Հաղորդումներն սկսում է այդ երգով. սա այն անձե-ռակերտ յուշարձանն է, որին երազում էր Հայրենիքի վերջերը տեսած, նրա վերածնունդը գովերգած մեր մեծատաղանդ րա-նաստեղծը» (1965, Թիւ 9, էջ 111):

Հնայեակ Սիրաս Հաւանաբար կը կարծէր, որ Ջարենցը ամբաստանողները գրչակ յորջորջելով ինք դուրս կը մնայ ամ-բաստանողներու ջուրէն եւ գրչակի իր Հանգամանքը իսկոյն մոռացութեան կը տրուի:

Այդպէս չէ սակայն:
Քիչ մը աւելի մօտէն ճանչնալու Համար այս փարիսեցիին վարքը, կարդանք Դալթի Գասպարեանի «Փակ դռների գաղտնիքը» Հատորին մէջ իր մասին գրուած եւ Ջարենցի դէմ իր դուրս տուած թշնամանքներուն մէկ նմոյշը.

«Երեւանի ուղղիչ տնից դուրս գալուց, Մայկուսում Հարա-գատների մօտ մի որոշ չափով Հոգեկան անդորրը վերականգ-նելուց յետոյ Ջարենցը վերադառնում է Երեւան: Եւ կրկին նրա դէմ ծայր է առնում թշնամանքն ու Հալածանքը: «Գրական դիրքերում» ամսագրի խմբագիր Ն. Դաբաղեանը, Ն. Ջարեանը եւ Սիրասը գրութիւն են ուղարկում ՀԿ(Բ)Կ Կենտրոն աննպա-տակայարմար Համարելով Ջարենցի ներկայութիւնը «Գրական դիրքերում» ամսագրի խմբագրական կոլեգիայի կազմում» (էջ 537):

Ահա «Ես իմ անուշ»ի մասին յորձնաշուրթն փառաբա-նանքով Հանդէս եկած եւ նոյն թափով «մեր մեծատաղանդ» բանաստեղծը մեծարած Սիրասի պաշտօնական մարմիններուն յղած «գրութիւնը», իր ամբողջութեանը մէջ.

«Ընկ. Եղիշէ Ջարենցը ընտրուած է «Գրական դիրքե-րում»ի խմբագրական կոլեգիայի անդամ: Բացի այն, որ ոչ մի

անհրաժեշտութիւն չկար առայժմ ամսագրի խմբագրական կոլեգիան ընդլայնելու, մեր միասնութեան տեսակէտից էլ գտնուեմ եմ Ջարենցիին նման ղեկավար պոստում վտանգաւոր, որովհետեւ առայժմ դեռ նա ոչնչով չի ապացուցել, որ ամբողջովին կանգնած է ՎԱՊՊի տեսակէտներին:

«Անհրաժեշտ եմ համարում վերանայելու այդ որոշումը եւ Ջարենցիին Հանել խմբագրական կոլեգիայից:

«ՀՊԳՄ անգամ եւ Լենինականի սեկցիայի ներկայացուցիչ ՍԻՌԱՍ - 16 Յունիսի, 28 թ.»:

Նայիրի Ջարենցի, Հրաչեայ Գոյարի, Նորայր Գարաղեանի, Ազատ Վչտունիի եւ այս շարքին վրայ յաճախ երեւցող շարքային գրող Հմայեակ Սիրաս Ջարենցը զրպարտող ու հալածողներու վերջին շարքին չէր գտնուեր: Անտաղանդներու մօտ նշմարուած եռանդով մը ան կուսակցական իր հանգամանքը յաճախ նախանձախնդրօրէն օգտագործեց՝ անկուսակցական Ջարենցի գաղնութեան բաժակները բազմացնելու ու աւելի դատնացնելու առումով:

Անգամ մը ուշադրութեան յանձնած ենք Ջարենցի գանգատը այս ստրկամիտին մասին, թող կրկնութիւն չհամարուի, եթէ նոյնը անգամ մը եւս մատնանչենք Հոս.

«...Բացի այս ես լսեցի Հետագայում, որ զանազան տեղերում, ուր ես իբրեւ անկուսակցական չեմ կարող մուտք ունենալ, այդ ելոյթի առթիւ Սիրասի եւ այլ ընկերների կողմից եղել են չափազանց յոժի ելոյթներ, որոնցում իմ ելոյթը որակուել է համարեա՝ հակայեղափոխական ելոյթ: Դժբախտաբար, ես իբրեւ անկուսակցական չեմ կարող ներկայ լինել այդ տեղերում, որպէսզի ես իմ բացատրութիւնը տամ եւ ետ կասեցնեմ միտումնաւոր պրովոկացիոն ելոյթները»:

26 Մարտ 1933ին «Կենտկոմի քարտուղարութեանը» ուղղուած ինքնապաշտպանութեան բնոյթ ունեցող «Իմում»-է մը արտագրուած է վերի Հատուածը, ուր ուրուացող զրպարտիչներու տողանցքին մէջ բացառաբար յիշուած է Սիրաս, որ ըստ երեւոյթին «միտումնաւոր պրովոկացիոն» խաղացողներուն պարագլուխը կը գտնուէր:

Ջարենցը «Գրական դիրքերում»-էն Հեռացնելու իր դիմումը ան ստորագրած էր 1928ին, իսկ Ջարենցի ելոյթը շարափոխող իր ելոյթը տեղի ունեցած է 1933ին:

Կը նշանակէ, թէ առնուազն Հինգ տարի Սիրաս Հետեւողական մնացած է Ջարենցը զրպարտելու ու հալածելու իր մարտնչող մտայնութեան, ա՛յն Սիրասը, որ երեսնամեակ մը անց, երբ Հովերը սկսան այլ ուղղութեամբ փչել, սկսաւ ո՛չ միայն զմայիլ «Հոգեզմայլ» «Ես իմ անուշ»ով, այլ գովաբանել «Հեռուստատեսութեան ստուգիան», որ իր հաղորդումները կը սկսի այդ երգով:

Ակնարկելով Ստալինի գերեզմանումէն եւ Բերիայի մաքրագործումէն ետք Եղիշ Ջարենցիին շնորհուած յարութեան եւ

յիշելով մոռացութեան կարմիր զնդաններէն ազատ արձակուած «ես իմ անուշ Հայաստանի»ին, Վէճունի կը գրէր «Հայրենիք» եռամսեայի մէջ.

«Համագումարէն ետք (1954 Յուլիս 21-27), Երեւանի ռատիոկայանը հեռասփռեց իր փառքի պատուանդանին վրայ վերահաստատուած բանաստեղծին անունը, շոքալարան ճաներ խօսուեցան, «ես իմ անուշ»ը արտասանուեցաւ նոյն ռատիոկայանէն, ի լուր եւ ի զարմանս Համայն Հայաշխարհի:

«Երէկուան հակայեղափոխականը դարձաւ եղաւ յեղափոխական, տրոցկիստը՝ լենինիստ, նացիոնալիստը՝ սոցիալիստ, դաշնակը՝ գտարիւն կոմունիստ, ժողովուրդի անհաշտ թշնամին՝ ժողովուրդի անկաշառ բարեկամ, եւայլն, եւայլն»:

Եւ քիչ մը վարք.

«Վերջապէս, երէկ քրէական յանցանք էր արտասանել «ես իմ անուշ»ը, այսօր ն. Դաբաղեանները «սքանչելի բանաստեղծութիւն» կը կոչեն զայն, իսկ Ս. Սարգսեանները «Հայրենասիրական բոցաշունչ զգացմունքներ» միայն կը տեսնեն անոր մէջ» (1969, Գարուն, էջ 19):

Դաբաղեաններու, Սարգսեաններու եւ ասոնց Հասակակիցներու դործունէութեան քառորդ դարուն (1930-1964), Հայրենի մեր մտաւորականները ինքնուրոյն կեցուածքներու ու մտածողութեան տէր դործունէր չէին, կարմիր Համակարգին բարակները «պտուտակներ» դարձուցած էին զանոնք, «մեխենայի կցորդներ», որոնց պտուտակային գլխապտոյտները եւ կցորդային կարծիքները մարդիկ յանախ տարուեցան ներդամտութեամբ դիմաւորել:

Նոյն բարեսցակամութեամբ կարելի չէր դիմաւորել ու արդէն չդիմաւորուեցան ազատ աշխարհի մեր պտուտակները եւ մեխենայի մեր կցորդները, որոնք Հետեւակի ստրկահաճութեամբ օր մը կրկնեցին մեր սրբութիւններուն դէմ Նորայր Դաբաղեաններու գրոհները եւ ուրիշ օր մը, նոյն Հարկատուներուն պէս, գովքը Հիւսեցին կասկածի տակ առնուած նոյն սրբութիւններուն բացարձակ արժէքներուն:

Հետուններուն փչող Հովերուն Համաձայն կարծիք կազմած ու կարծիք փոխող շարքային ներկայացուցիչներէն մէկը Հանդիսացաւ ամերիկահայ դպիր Անդրանիկ Անդրէասեան, որ Հակառակ Հողին դարձած ըլլալուն, յուզուած Հարցերուն կապակցութեամբ չենք կրնար անտես առնել իր «կարծիքները»:

«Գրական խորքի եւ տարազի մասին» խորագրին տակ խմբագրուած «տեսութեան» մը ներքեւ, ի միջի այլոց կը գրէր ան.

«...Սփիւռքի մէջ ամէնէն շատ արտասանուած եւ ամէնէն յաճախ երգուած կտորներէն մէկն է Չարենցի «ես իմ անուշ Հայաստանի...» Հայրենաշունչ քնարական քերթուածը. որ կրնայ խորապէս յուզել կարօտաբաղձ Հայ Հոգիները: Բայց

նոյնիսկ իր գեղաճիւս կառոյցով ան չարտածուիլ իբրև բանաստեղծութիւն, որքան ալ Հայու մեր ինքնասիրութիւնը փայփային անոր հաւաստումները.

Աշխարհ անցիր, Արարատի նման ճերմակ գազաթ չկա՛յ, Նարեկացու, Քուչակի պէս լուսապսակ ճակատ չկա՛յ...

«Սակայն կա՛յ,- որեւէ օտար ընթերցողի, նոյնիսկ Հայու Համար՝ կա՛ն Արարատի նման ճերմակ գազաթներ, Մոն Պլանէն, Կազբէկէն մինչեւ Էվերեստ ու Ֆուճիամա: Եւ կան Նարեկացիի ու Քուչակի պէս, եւ աւելի լուսապսակ ճակատներ: Որոնք, սակայն, ո՛չ Արարատի սպիտակ վեհափառութիւնը կը նուազեցնեն, ոչ ալ Նարեկացիի ու Քուչակի լուսաւոր փառքերը կը մթազնեն» («Արեւ», 10 Օգոստոս 1968):

Շատ պարզ չէ, թէ ինչն է «տեսարանին» միտքը շարչրկող Հարցը: Եթէ Ֆուճիաման եւ միւսները չեն նուազեցնել Արարատի սպիտակ վեհափառութիւնը եւ օտարներուն «աւելի լուսապսակ ճակատները» չեն մթազնել Նարեկացիի ու Քուչակի լուսաւոր փառքերը՝ ապա ուրեմն ի՞նչ է Հետապնդուածը, ի՞նչ մղումով տեղի կ'ունենայ Արարատին, Նարեկացիին ու Քուչակին Հակադրուող այդ ցուցադրութիւնը: Եւ յետոյ, եթէ բոլոր պարագաներուն Արարատը, Նարեկացին ու Քուչակը կը պահեն իրենց անհատականութիւնը, ինչո՞ւ արտածելու ուժէն ու շնորհէն զուրկ պիտի մնայ անոնց խորհրդանշական տարբերով Հիւսուած «Ես իմ անուշ»ը:

Լոռեկայն կը Հասկցուի, որ մարդը լայնախո՛հ է, միջազգայնական, ազգային սահմանափակութիւն կը տեսնէ Հայաստանի գովքին մէջ եւ դէմ է ազգային սահմանափակութեան:

Ստալինեան երեսնամեայ «մտային» յեղեղուած տեսական մարզանքներուն քիչ-չատ ծանօթ ընթերցողը այս ցուցական Հետեւակութեան աղբիւրները ճշդիւու Համար դժուարութեան երբեք չի մատնուիր:

Մատնանչենք ներչնչման աղբիւրներէն մէկը:

Իր «տեսութենէն» ուղիղ երկու տասնամեակ առաջ տիրաճոյակ ժտանովի ազդեցութեան տակ գործած կանխահաս վատասիրած մը, Հրաչեայ Քոչար, «Ընդդէմ ազգային սահմանափակութեան եւ նացիոնալիզմի ռեցիդիւների» անուն իր ծաւալուն ժտանովականութեան մէջ, անդրադառնալով իր Հերթական զոհերէն Սողոմոն Տարօնցիին եւ անոր «կրակէ քառուղիներով» Հատորին, կը գրէր.

«Նա միայն գովքեր է նուիրում թագաւորներին եւ իշխաններին, ազգային սնապարծութեամբ է նայում միջակական ու պատմական անցեալին:

«Նա Հայկ Նահապետի մասին գրում է.

Հայկ, քեզ պէս պապ չի ունեցել ոչ մի ազգ...

«Ա՛յ տողով միւս բոլոր ժողովուրդներն ստորադասում են Հայերից» («Քրականութիւն եւ կեանք», 1949, էջ 17):

Դժուար է Հասկնալ, թէ ինչու Հայկին ընծայուած գովքը միւս ժողովուրդները ստորադասող ելոյթ պիտի Համարուէր, բայց այդ մէկը ընդհանուր մտայնութեան մը յայտարար նշան էր, ըստ որուն՝ նոր մարդ կերտելու ցնորքով մէջտեղ նետուած վարդապետութեան տիրացուները տասնամեակներ շարունակ այդպէս թարգմանեցին սեփականը, Հարազատը մեծարող ամէն փորձ, իրենց Հասողութեան սահմաններուն գտնուող փորձարկութիւնները ենթարկելով կշտամբանքի սուրբուն, ինչպէս պարզուեցաւ վերի չափածոյին առիթով, իսկ Հեռաւորներուն դէմ վայրահաջելով շարունակ, ինչպէս կը պարզուի վարը՝ արձակ զայրոյթով մը, Բ. Հ. Անանիկեանի մը գրիչին տակ.

«Հայ ժողովրդի եզակիութեան, բացառիկութեան վերաբերեալ դատարկարանութիւնները տակաւին զայիս են Վարանդեաններից ու Վրացեաններից, Նաւասարդեաններից, Դարբինեաններից ու Նժդեհներից եւ արիք առ արիք Հասնում մինչեւ նորելուկները: Թերեւս որոշ մէջբերումներով թարմացնենք մարդկանց յիշողութիւնը. «Ես իմ ազգը չեմ Համեմատում ոչ մէկ ազգի Հետ եւ Հայը ոչ մի ուրիշ ազգի առջեւ գլխարկը Հանելու պէտք չունի», - այսպէս էր ասում Ա. Ահարոնեանը ճիշդ այն ժամանակ, երբ Եւրոպայում ծնկաչուք աղերսում էր միւս ազգերի օգնութիւնը: «Մենք սպասում ենք, պիտի յայտնուի Հայ Գերմարդը, որը պէտք է սարսափեցնէ ամբողջ կենդանի շրջապատը, - այսպէս էր բարբառում Հիլիէրեան Փաշիգմին ծառայագրուած Գ. Նժդեհը» («Հոգեբանական պատերազմը եւ Դաշնակցութիւնը», Երեւան, 1986, էջ 24):

Ժամանակը եկաւ եւ ժամանակէն վեր գտնուող եւ բոլոր ժամանակներուն քննութեանց դիմացած ճշմարտութիւնները դրաւ իրենց պատուանդաններուն վրայ, միաժամանակ ջարդուիչուր ընելով թիրիմացաբար կամ ստրկաբար «ժամանակի շունչը» կարգախօսի վերածած մարդոց բոլոր շնչակտուր զալարումները:

Այսօր Ահարոնեաններուն եւ միւսներուն ճշմարտութիւնները ի պատուի են Հայաստանէն մինչեւ աշխարհի Հեռաւոր ծագերը, իսկ «Հիլիէրեան Փաշիգմին ծառայագրուած Գարեգին Նժդեհը» միահամուռ պաշտամունքի առարկայ է ամէնուրեք: Տարուած այս գաղափարական յողթանակին ու յողթողներու չքախումբին մէջ Հարցնող մը ըլլար, թէ ո՞ւր է տեղը օտարին ու օտար վարդապետութիւններուն խնկարկած Հրաչեայ Բոջարին, Անանիկեանին եւ ժամանակավրէյս տեսութիւններ յեղեղած միւս ժամանակավրէյսներուն...

Ահարոնեաններու, Վրացեաններու, Նժդեհներու եւ ասոնց Հետ նոյն ճանապարհներէն անցած թափօրներուն գաղափարական սրբութիւնը ուրիշ անկիւնէ մը Հաստատելու Համար, դիմենք դեռ մէկուկէս տասնամեակ առաջ անկարելի Համարուած աղբիւրի մը, «Պրաւդա» թերթին, որուն մենք տե-

դեկացանք «Արարատ» օրաթերթին մէջ յոյս տեսած Կարէն Միմոնեանի մէկ յօդուածէն, «Պատմութիւն՝ առանց ճերմակ բծերի»: Այդ գրութեան մէջ, Կարէն Միմոնեան, ի Հաստատումն իր մէկ մտածումին, յիշատակած է լատվիացի բանաստեղծ Եանիա Պետերսի բիւրեղացուցած սա Համոզումը.

«Հայրենիքը եզակի է, միակը: Նա չի կարող լինել «բուրժուական» կամ «ազգայնական» ո՛չ Ռուսաստանի, ո՛չ Հայաստանի, ոչ էլ Ուկրաինայի կամ Լատվիայի Համար...: Բացայայտելով անցեալի սխալներն ու շեղումները, ուղիղ նայելով մեր պատմութեան աչքերին, մենք օգնած կը լինենք երիտասարդութեանը, քանի որ մեր երիտասարդների Հոգեբանութեան մէջ արդէն բուն է դրել «երկրորդ տեսակի ազգ լինելու բարդութիւնը»:

«...Եթէ պնդեմ, որ մեր ռուս ժողովուրդը, թերեւս, ամենախելօքն ու ամէնից տաղանդաւորն է, ապա իմ խօսքում ուրիշ ազգերի նկատմամբ արտայայտուող որեւէ ստորացուցիչ կամ վիրաւորական բան չկայ: Օրինակ, Հայ ժողովուրդի ներկայացուցիչը նոյնպէս կարող է ասել ու պնդել նոյնը, թէ Հայ ժողովուրդը, թերեւս, ամենախելօքն եւ ամէնից տաղանդաւորն է, եւ նրա այդ Համոզմունքին մէջ ոչ մի վիրաւորական բան չկայ ռուսի կամ ուզրեկի Համար...: Բոլոր ազգերին անհրաժեշտ է ինքնահաստատում եւ ոչ թէ ինքնաստորնացում» (4 Յունիս 1988):

«Անցեալի սխալներին» ոգի ի բռին նուիրուած եւ «չեղումներին» մէջ գլխիվայր շեղած Գոչարները, Անանիկեանները եւ ստալինեան շարան-շարան միւս ճորտերը ինչ ուժեր վատնեցին՝ երիտասարդութեան մէջ երկրորդ տեսակի ազգ լինելու բարդութիւնը արմատաւորելու Համար եւ ինչ թափ տուին վերէն պահանջուած «ինքնաստորնացում»ներուն, երբ անհրաժեշտ էր զարկ տալ «ինքնահաստատման» պատմական իրաւունքին:

Որքան ալ արդար ըլլան մեր անողոք դատաստանները Գոչարներու, Անանիկեաններու ու Նորայր Գարազեաններու մոլորանքներուն Հանդէպ, ինչպէս ակնարկուեցաւ, չափով մը զեռ ըմբռնելի էին անոնց ուղղափառութեան շարժառիթները, ստիպման տակ էին անոնք, կեանքի խնդիր էր, Հացի խնդիր էր:

Ի՞նչ էր սակայն ազատ երկիրներու ամէնէն ազատին քաղաքացի Անդրանիկ Անդրէասեանի Հետապնդած միտքը, որ անազատներուն միտումնաւոր չափանիշներով կը մօտենար զրական գործերուն, ազգային սահմանափակութեան ծանր մեղքին տակ առնելով նոյնիսկ «Ես իմ անուշ Հայաստանի»:

Երեւոյթը ուշագրութենէ չէր կրնար վրիպիլ ու չվրիպեցաւ արդէն:

«Վերջին շրջանում,- կը գրէր ողբացեալ Ռաֆայէլ Իշխանեան,- մամուլում թէ՛ ուղղակի եւ թէ՛ նրբորէն արտայայտուած կշտամբանքներ հրապարակուեցին այն կապակցութեամբ, որ իբր «Ես իմ անուշ»ում ազգային սահմանափակութիւն կայ: Այդպիսի մի դիտողութիւնն այն էր, որ աշխարհում նարեկացու եւ Քուչակի նման լուսաստակ ճակատներ շատ կան, ինչպէս եւ Արարատից աւելի ճերմակ գագաթներ, որից էլ բխում է, թէ իբր Չարենցի չկաները ազգային նեղ ինքնահիացման արդիւնք են եւ ինքնագոյութիւն: Ժիշտ չէ...: «Ես իմ անուշ»ում բոլորովին չկայ սահմանափակ ինքնագոյութեան հետք կամ նման մի բան: Լիովին անհիմն է ասել, թէ Չարենցը սեփական տան եղածով շացած ուրիշների արժէքները չէր տեսնում: Ով Չարենցի ստեղծագործութեանը շատ թէ քիչ ծանօթ է, նա լաւ գիտի, որ բացարձակ է բանաստեղծի ե՛ւ մեծ զարգացումն ու մտահորիզոնը, ե՛ւ լայնախոհութիւնն ու այսօրութիւնը, ինչպէս եւ տարակոյս չի կարող լինել այն առթիւ, որ Չարենցը քիչ մրցակիցներ կ'ունենար ուրիշ ժողովուրդների արժէքներ խոր ճանաչելու ու նրանց ամենաբարձր գնահատականները տալու գործում: Հէնց այդպիսի բանաստեղծի չկաներն են, որ հուժկու են հնչում իբրեւ մարդասիրական հիմն, օրինակ տալիս, թէ ինչպէս պէտք է աներեր նուիրւած լինել ունեակրի ու արիւնաքամ մի ժողովրդի» («Չարենցեան ընթերցումներ», Ա. Հատոր, 1973, էջ 116-118):

Ռաֆայէլ Իշխանեան իր գրութեան տողատակին մէջ նշած է «Ես իմ անուշ»ը ազգային սահմանափակութեամբ կշտամբած գրութեան աղբիւրը՝ «Պայքար» (1967), զոր մեր տրամադրութեան տակ չկրցանք ունենալ, բայց ակնարկը անտարակոյս կը վերաբերի Անդրանիկ Անդրէասեանի «Գրական խորքի եւ տարազի մասին» խորագրեալ գրութեան, որ երեւցաւ նաեւ «Արեւ» օրաթերթի յաջորդական 17 թիւերուն մէջ, 24 Յուլիս 1968էն 17 Օգոստոս 1968 երկարող:

«Ես իմ անուշ»ին ուղղուած կշտամբանքը, ինչպէս տեսանք քիչ առաջ, արտագրուած էր «Արեւ»ի 10 Օգոստոս 1968 թուակիր Համարէն:

Բայց Անդրանիկ Անդրէասեան Հաւատարիմ չմնաց 1967ին խմբագրած իր կշտամբանքին, այլ Նորայր Գաբազեանի եւ Համայնավար միւս ձայնափողերուն պէս նաեւ «Ես իմ անուշ»ի առիթով ունեցաւ երէկ մը եւ ունեցաւ այսօր մը: Երէկը տեսանք, ահա եւ այսօրը՝ «երէկէն» երկու տասնամեակ ետք, Պէյրութի «Շիրակ»ի էջերուն փոռուած, միշտ «Ես իմ անուշ»ի աղբիւրութեամբ.

«...եւ շունչ մը անդին, ան կը հեծե՛ծէ իր խանդակաթ պաշտամունքը «արեւահամ Հայաստանին» անոր «ողբաձայն երգերուն» եւ «աղօթք դարձած երկաթազիր գիրքերուն»: Կարծես իբրեւ մարտահրաւէր է, որ ան կ'աղաղակէ երկինքին կամ գալիք սերունդներուն.

«Աշխարհ անցիր, Արարատի նման ճերմակ զազաթ չկա՛յ, «Նարեկացու, Քուչակի պէս լուսապսակ ճակատ չկա՛յ»:
 «Եւ տակաւին՝ ան իր սիրային խոստովանութիւնը կ'ընէ սրտալուրջ ուխտի մը նման.
 «Ինչքան էլ սո՛ւր սիրտս խոցեն արիւնաքամ վէրքերը մեր-
 «էլի՛ ես որք ու արնավատ

Իմ Հայաստան եարն եմ սիրում»:

«Այսքան խորունկ ու խանդաբորբ է Ջարենցի սէրը իր Հայաստանին ու Հայ ժողովուրդին Հանդէպ, նոյն ատեն, որ ինք Համակուած է իրաւազրկուած, ճնշուած զանգուածներուն ազատագրման երազով ու մորմոքով (1986, թիւ 9, էջ 60):

«Ես իմ անուշ»ի առիթով թէ՛ եւ, բայց այս բաժինի մէջ, նախորդ քանի մը էջերը, ի միջի այլոց մատնանշուած էջեր են, ազգայինը ստորադասելու եւ յանուն օտար վարդապետութեանց Հետեւակային Հեշտանքով տարուած Հետեւակներէն ոմանց փոխառեալ մտայնութիւնը տեսանելի դարձնելու մտքով:

Ազատ աշխարհէն անազատ Համակարգի մը Հետեւակութիւն ըրած մարգերէն մէկը, զոր ճանչցաք արդէն, երկու տասնամեակ առաջ «Ես իմ անուշ»ի դէմ խմբագրած կշտամբանքը մոռցած է 1986ին եւ իր Հիասքանչ զեղումին ընթացքին մոռցած է նոյնպէս իր յարուցած կասկածը, թէ՛ «Ես իմ անուշ Հայաստանի»ն չարտածուիր»:

Չ'արտածուիր:

37ի եւ նախընթաց սեւ տարիներուն գործող դրածոներուն կարծիքը երեսուն տարիներ ետք կրկնելով, «Ես իմ անուշ»ի խորքային արժէքը կասկածի ենթարկելու Անդրանիկ Անդրէասեանի ճշմութեան ամէնէն խոցելի կէտը այդ մէկն է՝ չարտածուելու վճիռը:

Բազմիցս Հաստատուած իրողութիւն է սակայն, որ երկի մը խորքային բնոյթը բացարձակ կապ մը չունի անոր արժէքին Հետ, որ կը ստացուի միայն ու բացառապէս արուեստին ուժով: Ու եթէ տեղի ունեցած է այդ «պսակը», սիրոյ մասին ըլլայ երկին խորքը, Հայրենասիրութեան մասին, Հերոսութեան, «ոճիր»ի, «պատիժ»ի, կորուսեալ բաներու թէ յայտնութիւններու՝ կրնայ արտածուիլ:

Կրնայ՝...

Եւ անիկա, արուեստով պսակուած տուեալ գործը, կը դադրի այլեւս տուեալ ժողովուրդին միայն պատկանելէ եւ կը դառնայ բոլոր ժողովուրդներուն սեփականութիւնը:

Թարգմանական գրականութեան իմաստը կարելի է միայն այդ ըմբռնումով բացատրել եւ ընդունիլ:

Հայ գրականութեան մօտիկ անձերը այս առիթով յիշեցին անպայման Պարոյր Սեւակի «Ճառագայթին ախտ»ին ամէնէն ճառագայթուն Հաստատումը.

Եւ այլ նոյն ախտով գերեզման իջան
 Զե՛ր նարեկացին, Շեքսպիրը մե՛ր...
 «Շեքսպիրը մե՛ր»
 Անշո՛ւշտ...

Մենք չենք կարծեր, որ դարեր առաջ ու մինչեւ այսօր արձակ թէ՛ չափածոյ ճիգերով Շեքսպիրը թարգմանելու մեր մղումները Դանիոյ արքայազունները, Հոռմի Բրուտոսները, Վենետիկի վաճառականները, Եգիպտոսի Կղէոպատրաները կամ Անգլիոյ վճուկները ճանչնալու զուա հետաքրքրութիւն մը ճամբայ կը հանէր մեզ, այլ գիտակցական կամ բնազդական աճապարանքով մը կը ձեռնարկէինք թարգմանչական գործին՝ հաւատարմութեան, կասկածի, նուիրումի, նախանձի, չահամուրթեան ու վրէժխնդրութեան շեքսպիրեան մրրիկներուն մէջ մտերմանալու համար լինել-չլինելու մե՛ր հարցերուն, ճանչնալու մե՛ր Բրուտոսները, մե՛ր Կղէոպատրաները, մեր Եսկոները, մեր Տեղաշնորհները, մեր վաճառականները, մեր Արքայ Լիբերն ու վճուկները:

Մենք մե՛զ:

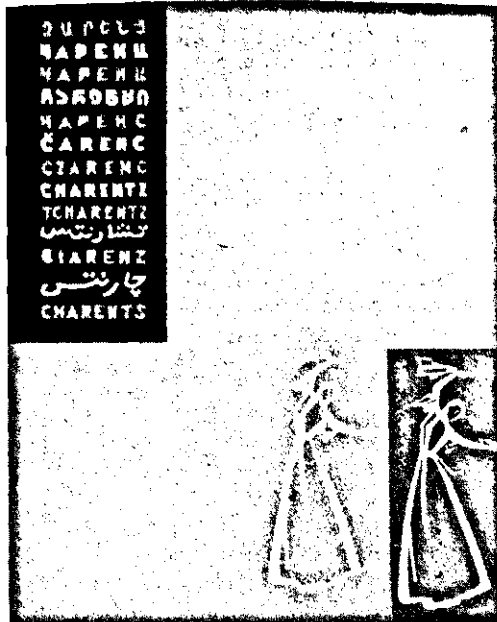
Ինչ լաւ ըսած է Շեքսպիրի մեծավաստակ թարգմանիչ Ռաչիկ Դաշտենց.

«Եթէ ինձ հարցնեն, թէ Շեքսպիր թարգմանելիս ես ամէնից շատ ինչի մասին եմ մտածում, ես անկեղծօրէն կ'ասեմ՝ իմ ծննդավայրի մասին, Սասունի եւ Հայկական Տաւրոսի մասին, ա՛յն երկրի մասին, որտեղ ապրել են իմ պապերը, մեր ամբողջ ժողովուրդը, Պաթմանայ ջրից մինչեւ Անիի ստերակները: Շեքսպիր թարգմանելու դժուարութիւնները չեն, որ տանջում են ինձ, այլ իմ բունազատուած ծննդավայրի մորմոքը: Շեքսպիրի նկարագրած երկիրները եւ նրա ստեղծած կերպարները ինձ շարունակ յիշեցնում են իմ երկիրը եւ նրա պատմական հերոսները» («Թագիկ», 1974, թիւ 4, էջ 78):

Տարակոյս չկայ, որ ինչպէս Շեքսպիրի պատկերացած միջավայրերն ու յարդարած հերոսները անդրադարձած են ու կ'անդրադառնան այլ միջօրէականներուն մէջ աշխարհ եկած մարդոց հոգեբանութեան ու մտածողութեանց վրայ, նոյնպէս եւ Չարենցի «Ես իմ անուշ»ը կրնայ տարբեր ժողովուրդներու կերտած արժէքներուն կամ հայրենասիրութեան վրայ շեշտ մը կամ շեշտեր գումարել:

Եւ այդպէս ալ եղաւ:

Այդ յատկութեան շնորհիւ էր, որ անիկա արժանացաւ նաեւ թարգմանական բացառիկ բախտի մը, միայն մինչեւ 1967՝ 12 լեզուներու, ի շարս որոնց ռուսերէն, ֆրանսերէն, անգլերէն, իտալերէն, սպաներէն, վրացերէն, պարսկերէն, արաբերէն:

Պարենցի ծննդեան 70ամեակին, Երեւանի «Հայաստան» հրատարակչութիւնը, հոս երեւցած շապիկին տակ՝ «Ես իմ անուշ»-ի բնագիրին կողքին, լոյս ընծայեց տասներկու լեզուներով կատարուած անոր թարգմանութիւնները:

Օտար լեզուներու վերածուած քիչ թիւով բանաստեղծութիւններ չունինք մենք, մեր թէ՛ օտար մտաւորականները նոյնիսկ բանաստեղծական հատորներ ներկայացուցին տարբեր ժողովուրդներուն, բայց առանձին բանաստեղծութիւններէն ոչ մէկը «Ես իմ անուշ»-ի թարգմանչական բախտին չէ արժանացած:

Աւելորդ է բսել, որ ծայրագոյն Հարազատութեան ու կիրարկուած արուեստին մասին խօսք չէր կրնար ըլլալ ու չեղաւ այս էջերուն վրայ, կ'ուղէինք պարզապէս ուշադրութեան յանձնել չոր իրականութիւնը, որ երեւոյթի մը համազօր հետաքրքրութիւն մը կը ներկայացնէ:

Անգլերէնի եւ Ֆրանսերէնի կողքին, արաբերէն, պարսկերէն եւ վրացերէն թարգմանութիւններուն առնթներ, ընթերցողը պիտի կարդայ նաեւ տալաւորութիւններ, որոնց մէջ պարզապէս հիասքանչ է վրացի բանաստեղծ ու թարգմանիչ Մօրիա Փոցեխիշվիլիի նշմարը, որ մինակը պիտի բաւէր հիմնովին հերքելու համար «Ես իմ անուշ»-ի մասին յայտնուած «չարտածուելու» անհեթեթութիւնը...

*I Love the sunsavouring word of my sweet Armenia,
The sad, plaintive chord of our ancient lute, I love:
The bloodred flowers and the burning scent of roses,
And the soft supple dance of our maids, I love.*

*I love our somber sky, the clear waters, the lighted lake,
The summer sun and the howling winter storm sublime,
The black uninviting walls of shacks lost in darkness
And the thousand-year-old stones of ancient cities, I love.*

*Wherever I may be--I shall never forget our mournful songs,
I shall not forget our ironlettered books, turned prayer;
However deeply our blood-drenching wounds pierce my heart--
Orphaned and bleeding--I still love my beloved Armenia.*

*For my homesick heart there is no other tale,
No hallowed brow like Narek's and Kouchak's;
Tour the world: there is no summit as white as Ararat's,
As an unreachable peak of glory I love my Mount Massis.*

Translated from Armenian by H. Kelikian

*De ma douce et belle Arménie, j'aime le nom ensoleillé,
Les sanglots longs, la tendre voix et les plaintes des vieux bardes,
J'aime nos fleurs, couleur de sang et l'infini parfum des roses
Et les danses si gracieuses de nos filles naïriennes.*

*J'aime son ciel profond et bleu, ses eaux claires, son lac d'azur,
Son grand soleil, les vents d'hiver, soufflant, hurlant à l'infini,
Les murs songeurs, tristes et noirs de nos chaumières dans la nuit
Et les pierres vêtues de temps de nos cités ensevelies.*

*Où que je sois, je porte au cœur ce sanglot lourd de nos chansons,
Et les livres de parchemin pleins de prières et de pleurs,
Malgré les plaies ensanglantées qui percent mon cœur douloureux
J'aime encore, j'aime toujours mon Arménie, ma bien-aimée.*

*Pour mon cœur enivré d'amour il n'est pas de rêve plus clair,
Il n'est pas de fronts aussi purs que ceux de nos chanteurs anciens
Va par le monde, ô mon ami, tu ne verras nulle montagne
Plus blanche que la neige blanche au fier sommet de l'Ararat.*

Adaptation de Pierre Gamarra.

Արարելին

* *
*

Ասիայի եւ Աֆրիկայի գրողների օրգան «*Լորոս*», Ասիայի եւ Աֆրիկայի գրողների 1973 թ. Երեւանում կայացած սինպոզիումի առթիւ, արար ընթերցողներին ներկայացրեց սովետահայ պոեզիայի ընտրանին, ուր տեղ են գտել նաև Ե. Չարենցի «*Ես իմ սնունդ Հայաստանի*», «*Կարմիր սունկեր*» եւ այլ բանաստեղծություններ (*Պոսկան քերթ...* 1977, թիւ 49):

* *
*

انا أهوى من بلادي اسمها المروي من نار ونور
 انا أهوى أنه الشكوى على وتر باك بقتاري الكسر
 انا أهوى وردھا القاني بها أنا أهوى عطر هاتيك الزهور
 انا أهوى من بلادي من نيري رقصة العيد الرشيقه

انا أهوى ماءنا الرقاق عذبا وبحيرات الضياء
 شمس صيفي، وصفاء من سمانی وفحيح الريح في برد الشتاء
 وسواد كل كوخ في الظلام حتى جدرانني الحزينه *
 انا أهوى من مدائني الثكلي بالزمان كل حجرة *

يا بلادي حيثما كنت فلن أنسى أغانينا الكئيبه *
 لست أنسى من تراثي كل مخطوط تهامى كالضراعه *
 رغم كل ما يصاب من جراح الأمس قلبي
 سوف أبقى كالوفاء في هواك يا حبيبه *

لا حكاية غير أنتي
 أنتِ سلوى للحنين في فؤادي
 ان كنتشاك ، نار كاتسي، في جبين الشعر نوز من بلادي
 وأزارات تجلي بالبياض ، لا تفتش عن مثيل في النحاد
 أنا أهواك ميسس
 أنا أهواك سيلا نحو مجد قد تسامى

ترجمة: بغدو ماندویان

Պարսկերէն

* * *

Հետաքրքրական է նշել, որ Չարենցի երիտասարդական ասիւնով գրուած երգաշարի գո-
հարը կազմող «*Ես իմ անուշ հա-
յասպանի*»-ն մի ակնթարթ ան-
գամ չվրիպեց հայ երգի երկրպա-
գու, ժամանակակից այցի բնկ-
նող բանաստեղծ Արդուլ Հոսէյն
Ջալալեանի (Ջալալի) ուշադրու-
թիւնից:

Հիմք դարձնելով նշուած բա-
նաստեղծութեան բառացի ճիշդ
թարգմանութիւնը, Ա. Ջալալեա-
նը մեծ վարպետութեամբ վերա-
ծել է այն պարսկերէն գրաւիչ մի
չափածոյի, աշխատելով պահ-
պանել նրա ջերմ շունչը, տաղա-
չափական երածշտութիւնը: Ազ-
գային հողին անբօրէն կապուած
այդ խորհինակ բանաստեղծու-
թիւնը պարզապէս ոգեշնչել է
պարսիկ բանաստեղծին, եւ յի-
րաւի զգում ես, թէ թարգմանու-
թիւնը ինչպիսի քերկրանքով է
կատարուած («*Մովհպահան գը-
րսկանութիւն*» 1978, թիւ 1, էջ
128):

ՀՐԱՅՐ ՄՈՎՍԻՍԵԱՆ

* * *

من میوه آفتاب طعم و طعم رامی یرستم،
دیرین نغمه های یرسوز و جانگداز رامی یرستم،
لعل کون کلّهای آتشین و کلّهای یرزایحه
دل انگیز رقص بر ناز دختراڻ رامی یرستم •

نیلگون آسمان را، چشمه ساران را، دریاچه یر نور
آتشین آفتاب را و غریبو یر خروش زمستانی
دیوار های تار کلبه های غرق در ظلمت را،
وسنک نباهای کهن سال رامی یرستم •

کی توان از یاد برد نغمه های دیرین مان،
کی توان از یاد برد آن کتب، همچون دعا،
توای کز مه نیاز بر من •
خونم بریز جانم ستان،
بر آتم کز چه خونریزم - و طعم رامی یرستم •

تو قلب آرزومندم دکروویا مجوی هر کز،
اسیی جون (کوجاک)، (نارک) کیم آمد سراين دنيا،
آرارت کتبد زیباکه بی همتاست در این عالم
جاودان قلعة دنيا - آرارات رامی یرستم •

ترجة آييلك

Վրացերէն

სასომხეთის მზის სხივებით სიტყვაშეყარი პწკარი მიყვარს,
ძველთაძველი ჩვენი ქნარის გლოვა-ზარის ლარი მიყვარს,
ჩვენი ცხელი სისხლის დარი ყველელების სურნელი და
ნაირელი ფერიების როკვა რამ შუშპარი მიყვარს.

მიყვარს ჩვენი ლავეარდი და ლავეარდით ტბა მწყაზარი,
ზაფხულის მზე, ზამთრის ქარი-გველვეშაპის ხმა საზარი,
ქობთა ძველთა კედელ-ყურე-ნაცარი და ნახანძრალი,
მკვდრებით აღმდგარ ქალაქების ბებერი ქვის ბზარი მიყვარს.

არა, მე ვერ დაევიწყებ ჩემი ერის საგალობელს,
ხატადქცეულ რჩეულ წიგნებს-სალოკავს და სამწკალობელს,
როგორც სურდეს, ისე მომკლას, რა ვქნა, ვეტყვი ესთა მპყრობელს,
მაინც ჩემი ობოლი და სატურფალი მზარე მიყვარს.

ჩემთვის ახლა სასიამო სხვა ზღაპარი არ არსებობს,
ნარეკაც-ქუზაუის მსგავსი სიბრძნის კვარი არ არსებობს,
სხვაგან არარატის დარი მთა-მწვერული არ არსებობს,-
ვით ოცნების გზა და ზღვარი-ჩემი მთა და ბარი მიყვარს!

თარგმანი მორის ფიცნიშვილისა

ჩნչაქუა Գալակտիონի, այնպէս էլ Ջարենցի մօտ
պոեզիան ամէն բանից առաջ է: Պոեզիա ասածը էլ ամէն բա-
նից առաջ լոյս է: Ահա այդ լոյսը դարմանալիօրէն Հեղեղուած
է «ես իմ անուշ Հայաստանի...» բանաստեղծութեան մէջ: Այդ
լոյսը միայն մօր արցունքի Հետ կարելի է համեմատել: Դա Հո-
գու թնթեւացման, սիրոյ, հաւատի, յոյսի՝ արցունք է: Ուրա-
խութեան, երջանկութեան արցունք: Այդպիսի լուսաւոր բա-
նաստեղծութիւնները մատնելի վրայ են Հաշուրուտ, Հայրենի-
քի սէրը կատարելութեան է Հասցուած:
Երբ ես Սփիւռքի Հայերին մասին եմ խորհում, մէջս ձայն
է տալիս այդ բանաստեղծութիւնը: Սփիւռքահայն աշխարհի
ճամբին ինձ հանդիպելիս Հարցեր է տալիս, ուրախանում ին-
ձանով: Մտածում եմ՝ ի՞նչ ասեմ Հայրենաբաղձին: Եւ ես
գտնում եմ իսօքը, աստուածային իսօքը. կարողում եմ Ջարեն-
ցի «ես իմ անուշ Հայաստանի»ն: Կարողում եմ վրացերէն եւ նա
հասկանում է: Բանի դեռ այս բանաստեղծութիւնը կայ Սփիւռ-
քի Հայութեան Համար, կայ եւ Հող նրա ոտքի տակ: Բանաս-
տեղծութիւնը Հայրենիք է: Ահա թէ ինչ կարող է անել Հանճա-
րի իսօքը, կարող է երգով նժարել Հայրենիքը՝ տալ երգի Հայ-

րենիքը, աւելի ճիշտ՝ երգով Հայրենիք տալ, մարել կարօտախտը:

Երբ կարդում եմ «Ես իմ անուշ Հայաստանի»-ն, արցունք է յայտնուում աչքերիս մէջ, Հապա Բնչ կը կատարուի Հայրենիքը կորցրած Հայի Հետ:

Հայրենիքի մակարդակին կանգնած գլուխ-գործոցները եզակի են:

Վրացական պոեզիայում այդպիսին է Ակակի Մերեթելու «Լուսաբայը»: Այս բանաստեղծութիւնը յուսահատութիւնից ձեռքը թափ տուած վրացուն կը վերադարձնի կեանքին, ասել է թէ՛ Հայրենիքին:

Ես իմ օրում շատ երջանկութիւն չեմ ունեցել: Երջանկութեան պահեր եմ ապրել:

«Ես իմ անուշ Հայաստանի...»-ն թարգմանելիս ես թերեւս մոլորակի երջանիկ մարդկանցից մէկն եմ եղել: Թուաց իմ բանաստեղծութիւնը գրեցի: Այդ պահին, թող թող տրուի ասելու, ինձ Չարենց եմ կարծել: Այդ զգացմանը ինձ Հասցրել է Չարենցն ինքը: Իսկ Հիւսա մտածում եմ՝ զուցէ եւ այն ժամանակ իմ մէջ մտել է Չարենցը, նրա ոգին եւ գրել այս բանաստեղծութիւնը վրացերէն: Իմ միւս բոլոր թարգմանութիւններից կարող եմ հրաժարուել, սակայն երկխոյ չունեմ ասելու, որ Չարենցի այս բանաստեղծութիւնը դժուար թէ՛ աւելի թարգմանուած լինի, աւելի շատ Հնչի մէկ այլ լեզուով: Ես դա չեմ պատկերացնում («Գրական թերթ», 1988, թիւ 12):

ՄՕՐԻՄ ՓՈՑԻԻԾՎԵԼԻ

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱՆ

«ԱՂՕԹՔ՝ ԱՐՄԷՆԻ ՀԱՄԱՐ»

(Հեղինակ՝ ԷՊՐԱՀԻՄ ԻԻՆԷՍԻ)

Վերջերս, Իրանի «Փանիզ» հրատարակչատունը լոյս ընծայեց 490 էջերէ բաղկացած «Աղօթք՝ Արմէնի Համար» խորագրեալ վէպը, որուն Հեղինակն է Թարգմանիչ, գրականագէտ եւ արձակագիր Էպրահիմ Իւնէսի:

Իրանցի Հանրայայտ արձակագիր Էպրահիմ Իւնէսի ծնած է 1926ին, Իրանի Քիւրտիստան նահանգի Բանէ քաղաքը: Ծա՛հի շրջանին, բանտարկուած է երկար տարիներ եւ բանտին մէջ սկսած իր գրական գործունէութիւնը, նախ՝ անգլերէնէ Թարգմանելով Չարլզ Տիքընզի «Մեծ երա-

զանքներ»ը, ապա՝ Հատրոտ Ֆասիի «Սփարթաքիւս»ը եւ այլ գործեր: Այնուհետեւ, Թարգմանութենէն անցած է ստեղծագործութեան ու մտատրական աշխատանքներու կալուածը, ստորագրելով ինքնուրոյն վէպեր եւ խմբագրելով գրաբնագատական-տեսական ու Հեղինակային Հատորներ, ինչպէս նաեւ՝ Հաւաքածոներ, որոնց ընդհանուր թիւը աւելի քան 70 է:

Էպրահիմ Իւնէսիի վերջին վէպին գլխաւոր Հերոսը իր գիւղին մէջ մեծ սէր ու յարգանք վայելող Տատ Ամին անուն մարդասէր անձնաւորութիւն մըն է: Ժամանակաշրջանը՝ Օսմանեան կայսրութեան մոայլ տարիներն են, տեղահանութեան ու կոտորածի քաղաքականութեան շրջանը, որ կը սպառնայ մահ ու անը սփռել մէն մի Հայ ընտանիքի մէջ:

Ահա, թրքական դժուր-
քէն ճողոպրած Հայ կին մը
եւ իր երեխան, կիսամերկ
ու սովաւար, որոնք անց-
նելով պարսկական սահ-
մանը՝ կանգ կ'առնեն մօ-
տակայ գիւղի դուռներուն:
Երբ Տակ Ամին կը լսէ
ղէպքին մանրամասնու-
թիւնները, քանի մը հոգի-
ով կը մօտենայ անոնց:
Սարսափաւար՝ կինը աւե-
լի ամուր կերպով կուրծ-
քին կը սեղմէ իր երեխան
եւ կը սպասէ իր ճակա-
տագրական վախճանին:
Սակայն Տատ Ամին Հայ-
րաբար կը մօտենայ Հայ
աղէտեալ կնոջ, կը յայտնէ,
թէ գինք կը նկատէ իր Հա-
րազատ աղջիկներէն մէկը.

նոյնքան սիրելի եւ զուրգուրանքի արժանի եւ կը հրամայէ, որ
ընկերանայ իրեն:

Վէպը ճամբայ կ'ելլէ այս մեկնակէտէն եւ կը բացուի նոր
ու Հարուստ Հորիզոններու, ուր տարբեր միջավայրերու մէջ կը
գործեն պարզ ու Հաղորդակից, մէկը միւսէն աւելի մարդասէր
ու բարի անմաստորութիւններ, որոնք կ'արձագանգեն իրարու.
«Աստուած թող իր պատիժին արժանի գարձնէ դանոնք
(թուրքերը), որոնք ամբողջ ժողովուրդ մը թշուառացուցին եւ
տնաւեր ըրին...» (էջ 8):

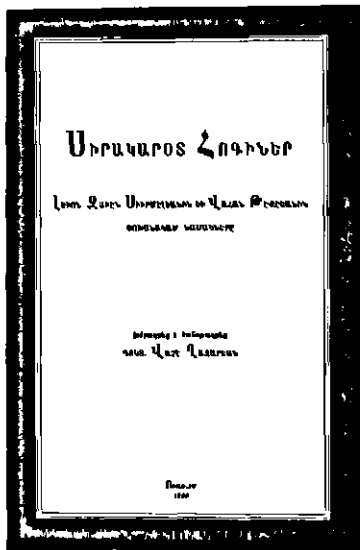
Եւ այսպէս, յաջորդաբար, Հատորի 36րդ էջին վրայ Տատ
Ամին դարձեալ կ'արտայայտուի. «Թուրք ասկեարները, որոնք
ոջիլի ու կեղտի մէջ կը տապալկէին, կը պարծենային, թէ
Հայեր եւ քիւրտեր կը սպաննեն»:

Վէպը կը զարգանայ այս ուղղութեամբ: Իրարու կը յա-
ջորդեն խորհրդանշական Հարցեր ու խնդիրներ, Հայ տղա-
մարդ տիպարներ եւ մեր մշակոյթին ու բարքերուն անդրա-
դարձող գրոյցներ, որոնց պարզաբանումով էպրահիմ Իւնէսի
կը նպատակադրէ աւելի զարկ տալ դրացի ժողովուրդներու, ի
մասնաւորի Հայ-քրտական բարեկամութեան զարգացման ու
ատաւել ամրապնդման:

Անցեալի «սեւ բիծեր»ը մաքրաջրելու եւ նաեւ քրտական
յարաբերութիւնները իրենց Համամարդկային բովանդակու-
թեան մէջ տեսնելու ցանկութեամբ գրուած հրաւեր մըն է
«Աղօթք՝ Արմէնի Համար» վէպը:

«ՄԻՐԱԿԱՐՈՑ ՀՈԳԻՆԵՐ»

(Խմբագիր՝ ՎԱՋԷ ՂԱԶԱՐԵԱՆ)

Գրականագէտ Դոկտ. Վաչէ Ղազարեանի խմբագրութեամբ եւ ծանօթագրութիւններով 1998ին լոյս տեսած «Միրակարօտ Հոգիներ» Հատորը, որ կը Հանդիսանայ թիւ 3 Հրատարակութիւնը «Կարպիս Լ. Նազարեան» Հիմնադրամին, իբրեւ ենթախորագիր ունի «Լեւոն Չաւէն Սիրմէլեանին եւ Վահան Թէքէեանին փոխանակած նամակները» նախադասութիւնը: Ինչպէս կը պարզուի ենթախորագիրէն, Հատորը կ'ամփոփէ մեծ սիրով իրարու կապուած երկու բանաստեղծներու՝ միջեւ փոխանակուած 60

նամակները եւ անոնց կցուած ծանօթագրութիւններու եւ յատուկ անձնանուններու ցանկի զոյգ բաժինները:

350 էջերէ կազմուած «Միրակարօտ Հոգիներ» անուն նամականին կը բացուի խմբագիրին ստորագրութիւնը կրող «Ներածական» մուտքով, որ առաջին Հերթին դիտել կու տայ, թէ նախորդ Հրատարակութիւններուն Հետ բաղդատած՝ պայմանական բնութագրումով «ամբողջական» կարելի է նկատել այս նամականին, որ կը նպատակադրէ «Թէքէեանին եւ Սիրմէլեանին յար ինքնաբացայայտումը եւ զրոյցի բռնուիլը անծանօթ Հոգիներու Հետ՝ արուեստի ուժով դարբնուող բարեկամութեան մը ընդմէջէն»:

Ապա, խմբագրականը կ'աւելցնէ, որ այս նամականին ո՛չ միայն ամբողջականօրէն լոյսին կը բերէ «Հօր» եւ «որդի»ի Հոգեկան ու զրական եզակի կապ մը, այլեւ կը ներկայացնէ Հարուստ աստղձ մը՝ ժամանակաշրջանի պատմական իրադարձութիւններուն, տարագիր Հայութեան գոյապայքարին եւ ինքնազարգացման ճիգին մասին:

Վ. Թէքէեանի նամակները ընթերցողին հրամցուցած առաջին փորձերուն, այսինքն՝ վրիպակներով եւ յապաւումներով խոցելի Բենիամին Նուրիկեանի Հրատարակութեան, Անդրանիկ Անդրէասեանի կողմէ մասամբ վերականգնած երկրորդ ճիգին եւ Փրոֆ. Աւետիս Սանճեանի ու Արփիկ Աւետիսեանի մասնակի Հրատարակութիւններուն անդրադառնալէ ետք, Դոկտ. Վաչէ Ղազարեան մանրամասնօրէն եւ ժամանակագրական զարգացումով կը ներկայացնէ անցեալին Հրատարակուած նամակներու առիթով լոյս տեսած արժեւորումներուն գլխաւոր գիծերը: Ապա, իր գրութեան վերջին բաժինով, ան կը յատակացնէ իր որդեգրած խմբագրական սկզբունքները եւ շնորհակալութիւն կը յայտնէ այն մտաւորականներուն, զրազէտներուն եւ մշակութային Հաստատութիւններուն, որոնք զործնապէս նեցուկ կանգնած են իրեն եւ նպաստած այս Հատորի իրականացման աշխատանքին:

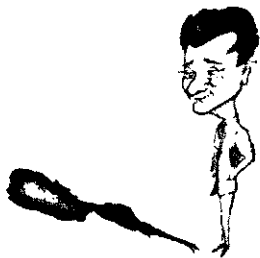
Ժամանակագրական կարգով փոխանակուած թիւով 60 նամակները կ'երկարին Հատորին 300 էջերուն վրայ: Նամակ առ նամակ աւելի կը բացուին Հորիզոնները «Հայր» եւ «որդի»ի Հոգեկան, իմացական եւ զգացական աշխարհներուն: Ներանձնական նամակագրութիւնը, բանաստեղծութեան, ցեղային տաղանայներու եւ ժամանակահատուածային խնդիրներու ալիքներով՝ տակաւ առ տակաւ դուրս կու գայ իր նեղ սահմանէն, կանգ կ'առնէ Հայութիւնը յուզած այդ օրերու Հիմնահարցերուն դիմաց, կը խորհրդածէ գրական ու մշակութային երեւոյթներու, Հարցերու եւ անուններու մասին, գրականութենէն կ'անցնի բարոյագիտական ու իմաստասիրական ոլորտներ, գեղագիտական խնդիրներէն՝ ողջ ազգը ալեկոծած ընկերային ու դոյութենական բարդ Հարցեր, որոնք իրարու վրայ գումարուելով՝ ձեւով մը կը կազմեն Համառօտ պատմութիւնը տարագիր Հայութեան այդ օրերու տուայտանքներուն ու գոյատեւման ճիգերուն:

Հատորին վերջին 50 էջերով Դոկտ. Վաչէ Ղազարեան նախ կը ներկայացնէ «Մանօթագրութիւններ» (էջ 301-337), եւ ապա՝ «Յատուկ անուններու ցանկ» (էջ 339-348) բաժինները, որոնք լոյս կը տնայն կատարուած մատնանշումներուն եւ անձնատրութիւններուն վրայ:

«Սիրակարօտ Հոգիներ» խորագրեալ այս Հատորը, Հեղինակին իսկ բնութագրումով՝ կ'ըլլայ «Հարստութիւն» մը, որմէ բաժին կրնայ իյնալ գեղագէտին, գրականագէտին, լեզուաբանին, իմաստասէրին, պատմաբանին, Հոգեբանին... ու մէն մի ընթերցողի»:

ԳԻՐ ԵՒ ՂԻԾ

ԳԻՐ ԵՒ ՂԻԾ
(Հեղինակ՝ Գրիգոր Քչուկեան)

ԳՐԳՐԻՔ ԲԼՕՄԻՆԵՐՆ

Սփիւռքահայ մտաւորական Գրիգոր Քչուկեանի քառասնամեայ վաստակին երեսները ներկայացնելու կը միտի Հեղինակին Հարիւրաւոր գրութիւններէն եւ երգիծանկարներէն ընտրուած այն Հասկաքաղը, որ 1998ին ընթերցողին հրամցուեցաւ Պոսթրեմի «Մայրենի» հրատարակչատունէն՝ «Գիր եւ զիծ» անուն

տակ: Մեծածաւալ 522 էջ Հաշուող այս Հատընտիրը, որ կը բաղկանայ ութ գլուխներէ, ընթերցողին կը ներկայանայ «Յառաջարան» խորագրեալ բացատրագիրով, որ յայտնելէ ետք, թէ սոյն Հատորի կազմութեան ընթացքին Հեղինակը փորձած է Հեռու մնալ «միայն այժմէական» նիւթերէն, ո՛չ միայն ժամանակավրէպէն եւ միօրինակութենէն խուսափելու, այլեւ՝ Հատորը բազմասեռ գրութիւններով Հաւասարակշիռելու նպատակով, կ'աւելցնէ, թէ գիրով ու զիծով ներկայացող ջրոնիկները «կարելոր մասով ըլլալով Հանդերձ սեւեռումներ մեր ազգային թէ միջազգային կեանքին, կրնան բարենպաստ մօտեցումով ընդունուիլ որպէս մէկ վկայութիւնը ժամանակաշրջանի մը, որքան ալ անոնք ցոյացուած նկատուին անձնական պրիսմակի բեկբեկուն երանգներով»:

Այնուհետեւ Հեղինակը կը նշէ այս Հատորէն դուրս ձգուած գրութիւնները, զանոնք Հեռու պահելու դրդապատճառները եւ կը խնդրէ ընթերցողներէն, որ ամբողջութեանը մէջ ամփոփ պատկեր մը տալու մտասեւեռումով կազմուած «Գիր եւ զիծ»ը պարզապէս նկատեն «դոկ այցետոմս մը»:

«Արուեստ եւ արուեստագէտներ» անուն առաջին բաժինով կը հրամցուին 17 ջրոնիկներ, յօդուածներ եւ ուսումնասիրութիւններ, որոնք կը դանդաղին Սարուխանի, Տիրան Աճեմեանի, Բիրադի, Միհրան Տէր Ստեփանեանի եւ Պարոյր Մասիկեանի երգիծանկարներուն եւ երգիծական գրութիւններուն, ինչպէս նաեւ՝ Արշիլ Կորգիի, Ժանսեմի, Գառգուի, Ազնաւուրի, Արթուր Զարմանեանի, Ժան-Ժազ Վարուժանի, Պերթուա Պրնի-

տի, Մաքս Ժաքոպի, Վան Տոնկէնի, Ժան Վիլարի եւ այլ արւեստագէտներու կարգ մը գործերուն, կեցուածքներուն եւ անոնց արուեստի բնորոշ յատկանիչներուն դիմաց:

77րդ էջով կը սկսի «Շահնուրի Հետ» խորագրեալ կարճ բաժինը, ուր ներկայացնելէ ետք Շահան Շահնուրի Հետ ունեցած իր երեք հանդիպումներուն անտիպ նոթերը, «փոխան գրախօսական»ի գրուած յօդուածներով քննարկման կ'ենթարկէ գրագէտին «Յարալէզներու դաւաճանութիւնը», «Նահանջը առանց երգի», «Բաց տոմար» եւ «Կրակը կողքիս» Հատորները: Ապա, «Շահան Շահնուր եւ Թէօդիկի «Գողգոթա»ն» յօդուածով կ'անդրադառնայ Շահնուր-Թէօդիկ կապերուն եւ առաջինի յուշերուն ու վկայութեանց:

«Թատերական քրոնիկներ» անուն յաջորդ 80 էջերը սեղմ գիծերով ընթերցողին կը ներկայացնէ 60-70ական թուականներու ո՛չ միայն լիբանանահայ, այլեւ՝ Լիբանանի թատերական կեանքը: Առաջին 39 քրոնիկները, որոնք օրին լոյս տեսած են լիբանանահայ մամուլին մէջ, շղթայի մը օղակներուն պէս կ'ազդուցուին իրարու եւ կը կազմեն մէկ պատկերը լիբանանահայ թատրոնի վերոյիշեալ ժամանակահատուածի նուաճումներուն, տեղըրայներուն եւ նահանջներուն: Ապա, «Պրանսական թատրոն» եւ «Պալալէքի միջազգային փառատուն» խորագրեալ ենթաբաժանումներով Գրիգոր Քէօսէեանի կ'ուրազրէ Լիբանանի այդ օրերու թատերական կեանքը՝ իր տեղական եւ օտար դրսեւորումներով:

«Լնկերային եւ քաղաքական քրոնիկներ» եւ «Տոմսակներ» անուն բաժինները, որոնք կը գրանեն Հատորին 166 էջերը, կը բաղկանան իրարու արձագանգող 33 քրոնիկներէ եւ 45 տոմսակներէ: Քաղաքական, ընկերային, մշակութային, ազգային եւ մարդկային այլարնոյթ նիւթեր եւ դէպքեր առիթ կ'ընծայեն լրագրող Գրիգոր Քէօսէեանի, որ արագ գիծերով լուսարձակի տակ առնէ իր ներսիդին արձագանգած նիւթերը՝ մահապատիժէն մինչեւ Թուրքիոյ տարածքին իրենց դուռները փակող հայկական եկեղեցիներու սրտածմլիկ պարագան, Ձեռնուպիլ-Հիրոշիմայէն մինչեւ թատերական գայթակղութիւն, Վիեննամի պատերազմէն մինչեւ լրագրական բարքեր, «էստրատային» երգիչներ, Հայկական Հարց, սովահար Հայեր եւ նախագահներու սէրեր...

Ձանազան ոլորտներու դէմ կանգ առած այս կարճ գրութիւններէն ետք, կը կարդանք ազգային, քաղաքական եւ մարդկային նիւթեր արժարժող թիւով 13 խմբագրականներ, ստորագրուած՝ 1960-1993 տարիներուն: Ապա՝ «Աշխատասիրութիւններ» ընդհանուր անուան տակ կը ներկայացուին «Միծալը», «Նրգիծանկարչութիւն» եւ «Ոչ-կառավարական կազմակերպութիւնները (NGO)» ծաւալուն ուսումնասիրութիւնները:

Այսպէս, Հատորին 478րդ էջով կը լռէ գրող Գրիգոր

Քչօսէեանը եւ իր տեղը կը փոխանցէ երգիծանկարիչ Հեղինակին, որպէսզի «Գիր եւ գիծ» Հատորի վերջին 42 էջերով ներկայացնէ լիբանանահայ մամուլին մէջ Հրատարակուած փունջ մը երգիծանկարներ:

Հատորը կը փակուի Հեղինակին կենսագրականով:

«ԱՐՅԱԽՅԻ ԿԻՆԸ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ»
(Հեղինակ՝ Պելլա Պապայեան)

Վերջերս, Հայաստանի Հանրապետութեան Գիտութիւնների Ազգային Ակադեմիայի պատմութեան ինստիտուտի դիտական խորհուրդին որոշումով՝ Ստեփանակերտի մէջ լոյս տեսաւ Լեոնային Ղարաբաղի Ազգային Ժողովի պատգամաւոր Պելլա Պապայեանի «Արցախի կինը պատմութեան մէջ» աշխատութիւնը:

Բարեխղճօրէն յիշատակելով իր աշխատասիրութեան առատ առաղձ ու նիւթ Հայթայթած պատմական աղբիւրները, Հատորին առաջին էջերով Պելլա Պապայեան կը ներկայացնէ միջնադարեան շրջանի յայտնի արցախուհիները, որոնք իրենց բացառիկ անհատականութեամբ եւ անկրկնելի արարքներով ներշնչած են ո՛չ միայն իրենց ժամանակակիցները, այլեւ՝ իրերայաջորդ սերունդները:

Թափանցելով այս եզակի տիպարներու կեանքի ոլորտներէն ներս, Հեղինակուհին մեծ սիրով ու բարեխղճութեամբ կը խօսի իշխանուհի Սոփ Արզուխաթունի, Գայիանէի, Մամախաթունի, Ռուզաբանի եւ այլ անձնուրաց Հայուհիներուն մասին:

Այս կապակցութեամբ, ան լայնօրէն կանգ կ'առնէ Սոփ իշխանուհիի տիպարին դիմաց, որ փաստօրէն յաջողած է դառնալ պետական գործիչ, տաղանդաւոր ղեկավար, որուն անունով ալ կոչուած է թէ՛ իշխանական տոհմը եւ թէ՛ իշխանութիւնը:

Պելլա Պապայեան չէ մոռցած նաեւ մերօրեայ արցախուհիները, որոնցմէ՛ շատեր նահատակուեցան Հերոսաբար, իսկ ուրիշներ մահ ու սարսափ սփռեցին Թշնամիին, ինչպէս Մարգարիտ Սարգսեանը, որ Թշնամի Տ? զինուորներ տապալելէ ետք, վերջին փամփուշտը պահած էր իր կեանքին վերջ դնելու Համար:

Եզրակացնելով՝ Պելլա Պապայեան կը հաղորդէ, որ Ղարաբաղի բանակին մէջ այսօր կը ծառայեն մօտ 1000 արցախուհիներ, ռազմարժեկական ծառայութեան անձնակազմին 70 տոկոսը կիներ են, եւ թէ՛ ուս ուսի իր ամուսինին Հետ մարտնչող զարաբաղցի կիներ արժանի ընկերն է Հայ քաջամարտիկ տղամարդուն:

**ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ
ԼՈՒՐԵՐ**

**ՓՐՈՖԵՍՐՈՐ
ՎԱՀԱԳՆ ՏԱՏՐԵԱՆ
ՊԵՅՐՈՒԹ ԱՅՅԵԼԵՑ**

«Համագալին»ի Կեղրոնական Վարչության երաւրով, Յուլիս ամսուան բնթագքին Պէյրոթ այցելեց Հայկական Յեղասպանութեան հանրաճանայ մասնագէտ Փրոֆ. Վահագն Տատրեան՝ հայ երիտասարդութեան, ակադեմական շրջանակներուն ու մեր ժողովուրդին Հայասպանութեան մասին դասախօսելու եւ լիբանանահայ գաղութին մօտէն ծանօթանալու նպատակով:

Երեքշաբթի, 27 Յուլիսի երեկոյնան, Հայկազեան համլսարանի սրահին մէջ, Հ.Յ.Դ. «Չաւարեան» Ուսանողական Միութեան կազմակերպութեամբ տեղի ունեցաւ Փրոֆ. Վահագն Տատրեանի դասախօսութիւնը՝ «Հայկական Յեղասպանութիւնը» նիւթին շուրջ:

Ներկայ էին Հայաստանի Հանրապետութեան դեսպան Արման Նաասարդեան, Էիրանահի Հայոց Թեմի առաջնորդ Գեղամ Ծ. Վրդ. Խաչերեան, Հայկազեան համալսարանի տնօրէն Դոկտ. Շոն Խանճեան, համալսարաններու դասախօսներ, մտաւորականներ, միութեանական պատասխանատուներ եւ հետաքրքիրներու հոծ բազմութիւն մը:

Բացման եւ ողջոյնի խօսքերէն ետք, Փրոֆ. Վահագն Տատրեան նախ յայտնեց, թէ իր ուսումնասիրութիւնները չեն հիմնը իր ռուսական, ֆրանսական, անգլիական եւ հայկական աղբիւրներու, այլ՝ գերմանական, ատտրիական եւ թրքական - օսմանեան աղբիւրներու եւ վաւերաբարոյքերու վրայ, որպէսզի չենթարկուի կողմնակալութեան անբաստանութեան:

Ապա, ան յայտնեց, թէ երեք տասնամեակ տեւած իր պրպարտումներէն ծնունդ առած է մեթոտարանութիւն մը, որ կը հիմնուի Հայասպանութեան կանխամըտածուած ըլլալու մղումի գոյութեան, կազմակերպութեան ըլլալու եւ գործադրութեան չորս սիւներուն վրայ:

Այս հաստատումն ետք, Փրոֆ. Վ. Տատրեան ներկայացոց օտար մասնագէտներու հակաճառութիւններն ու վիճարկումները եւ իր դասախօսութեան երկրորդ մասով պարզաբանեց վերոյիշեալ չորս կէտերը:

Բազմաթիւ աղբիւրներու օժանդակութեամբ, ակադեմական

քծախնդրութեամբ, առարկայական ու գիտական մօտեցումով իր նիւթը լուրջ եւ սպառիչ վերլուծման ենթարկելի ետք, դասախօսը իր խօսքը եզրափակեց հաստատելով, թէ Հայկական Յեղասպանութիւնը պատմական իրողութիւն է, կանխամտածուած եւ կազմակերպուած ոճիր, որուն նպատակն էր ստեղծել բրքական միատարր ընկերութիւն:

Լիբանան իր կեցութեան ընթացքին, Փրոֆ. Վահագն Տատրեան այցելեց մամոյ ընտանիքի անդամներուն, ազգային եւ միութենական պատասխանատուներու, որոնց հետ ունեցաւ սրտբաց եւ օգտաշատ զրոյցներ:

Լիբանանահայութեան հետ Փրոֆ. Վ. Տատրեանի վերջին հանդիպումը տեղի ունեցաւ Չորեքշաբթի, 4 Օգոստոսի երեկոյեան, Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան Պիքֆայայի դպրիվանքին մէջ, Արամ Ա. Վեհափառի նախաձեռնութեամբ: Յատուկ ընդունելութեան մը ընթացքին, որուն ներկայ էին Լիբանանի մօտ Հայաստանի հանրապետութեան դեսպան Պր. Արման Նաւասարդեան, Լիբանանի Թեմի Հայոց Առաջնորդ Գեղամ Ծ. Վրդ. Խայերեան, պետական երեսփոխաններ, հոգևոր հայրեր, կուսակցական ու քաղաքական գործիչներ, մշակութային, բարեսիրական եւ այլ կազմակերպութեանց ներկայացուցիչներ եւ մտաւորկաններ ու արեւտագէտներ, Արամ Ա. Վեհափառը յարգելի հիւրը պատուեց Ս. Մեսրոպ Մաշտոց շքանշանով բարձր գնահատելով Փրոֆ. Վ. Տատրեանի Հայկական Յեղասպանութեան մասնագէտի եւ պատմաբանի բեղուն վաստակն ու անխնայ նուիրումը:

ՆԱԵՒ ՀԱՒԳԻ ԵՒ ԴԱՄԱՍԿՈՍԻ ՄԷՋ

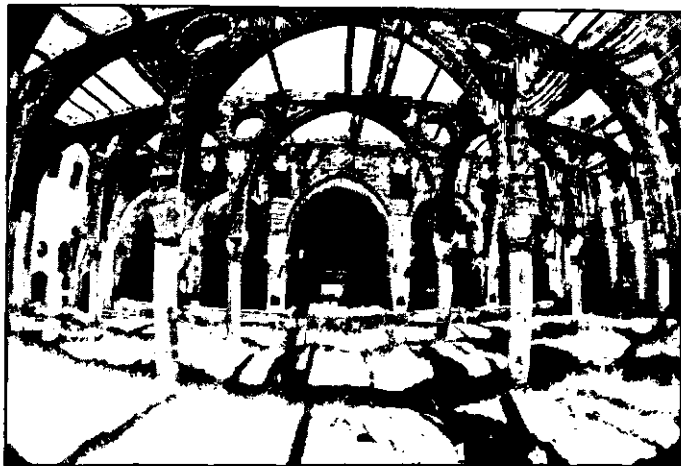
Դամասկոսի եւ Հալեպի «Համազգային»ի մասնաճիւղերու վարչութեանց երատրով, յաջորդող օրերուն, Փրոֆ. Վ. Տատրեան դասախօսութիւններ տուաւ նաեւ Դամասկոսի եւ Հալեպի մէջ:

Դամասկոսի հայութեան հետ հանդիպելէ առաջ, նոյն օրը, դասախօսութիւն մը տուաւ նաեւ Դամասկոսի Արաբական Մշակութային Կեդրոնին մէջ, սուրիացի ակադեմիական եւ մտաւորական շրջանակներուն ներկայացնելու համար Հայկական Յեղասպանութիւնը «20րդ դարու վերջին պատմական փաստաթուղթերը» խորագրով: Դասախօսութեան ատարտին ան արժանացաւ Աշխարհագրական Միութեան պատուոյ անդամ տիտղոսին:

Այս դասախօսութեանց միջոցաւ նաեւ Փրոֆ. Վ. Տատրեան բացատրեց, որ Հայկական Հարցը մաս կը կազմէ Արեւելեան Հարցին եւ հայ եւ թուրք տազմային արմատները կը գտնուին Արեւելեան Հարցին մէջ:

Ան իբրեւ սկզբունք մատնանշեց, որ Օսմանեան պետութեան մէջ կրօնը շահագործուեցաւ քաղաքական նպատակներու համար: Ուստի՝ հայ եւ թուրք կնճիոր ծնաւ իսլամական եւ քրիստոնեական սկզբունքի բախումէն, որուն հետեւանքով նաեւ ստեղծուեցաւ ստորադաս եւ գերադաս կարգերու դրութիւնը:

**ՀԵՏՉՀԵՏԷ ԿԸ ԼՈՒՆ ՏԻԳՐԱՆԱԿԵՐՏԻ
ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ԶԱՆԳԵՐԸ**

Տիգրանակերպի Մ. Կիրակոս եկեղեցին

17 Յուլիսին, Թուրքիոյ «Տա-
պիրալ» թերթը Տիարպէրիւն
(Տիգրանակերտ) հրատարակած է
Հաթիճէ Մաշարի մէկ թղթակ-
ցութիւնը, որ կը յայտնէ, թէ
Տիարպէրիւն մէջ եօթը եկեղեցի-
ներ կը գտնուին վերջնական
փլուզման վտանգին տակ եւ կը
սպասեն զիրենք կորուստէ
փրկող ձեռքերու:

Ըստ թուրք յօդուածագիրին,
մօտիկ անցեալին նահանգին մէջ
եղած են 36 եկեղեցիներ, սակայն
դրանի չգոյութեան եւ անտես-
ման հետեանքով՝ ներկայիս
մնացած են միայն եօթը եկեղե-
ցիներ, բայց անոնք ալ հասած
են փլուզումի եւ վերջնական ան-
հետացումի սեմին: Նախապէս
եկեղեցիներու սեփականատէր
համայնքները զբաղած են ա-

նոցմով, բայց զաղբի հետեան-
քով համայնքները հեռացած են,
կարգ մը եկեղեցիներու մէջ հաս-
տատուած են ընտանիքներ, իսկ
ոմանք ալ մանուկներու համար
խաղաղաշա դարձած են:

Եկեղեցիները փրկելու հա-
մար, Սուրի քաղաքապետու-
թիւնը դիմած է Եկեղեցիներու
Համաշխարհային Միութեան եւ
Եւրոնեսքոյին: Ատկէ գառ, եկեղե-
ցիներու նորոգութեան համար
արտօնութիւն խնդրած են
Թուրքիոյ մշակոյթի նախարա-
րութեան Պատմական Հնութիւն-
ներու Պաշտպանութեան Խոր-
հուրդէն, բայց ակնկալուած ար-
տօնութիւնը չեն ստացած:

Այսպէս, պաշտօնական դի-
մումին մէջ, քաղաքապետ ճեղա-

յիւր Սերին բացատրութիւններ տուած է յիշեալ եօթը եկեղեցիներուն մասին, որոնք են՝ ասորիներու Սուրբ Աստուածածին եւ Սուրբ Աստուածածին Փորրիկ եկեղեցին, հայոց Սուրբ Կիրակոս եւ «Հոճա Եպիսկոպոս» եկեղեցին (վերջինին անունը չկըրցանք հասկնալ), Սէն Ժորժ եկեղեցին, Բողոքականներու եկեղեցին եւ Քրիստանիներու եկեղեցին:

7000 տարուան անցեալ ունեցող Տիարպէքիւր քաղաքի սահմանափակ կարելիութիւններուն անդրադառնալէ ետք, քաղաքապետը մշած է, թէ պարտադրաբար դիմած են Եռմեսքոյի եւ Եկեղեցիներու Համաշխարհային Միութեան, որովհետեւ օժանդակութեան իրենց կոչերը մնացած են անպատասխան, իսկ «այս եկեղեցիները միայն Տիարպէքիին կամ Թուրքիոյ չեն պատկանիր, անոնք ամբողջ աշխարհի պատկանող ժառանգութիւններ են եւ այս իսկ պատճառով բողոքն ալ իրենց բաժին ինկած պարտականութիւնը պէտք է կատարեն՝ զանոնք փրկելու համար»:

Վերոյիշեալ եկեղեցիներուն մէջ, հայոց Ս. Կիրակոս եկեղեցին կը պարզէ ամենէն սրտաճմրկ եւ մտահոգիչ վիճակը: Եկեղեցւոյ մէջ ո՛չ պաշտամունք կը կատարուի, ո՛չ ալ ռեւէ անձ կը հետաքրքրուի անոր խնամքով: Այս եկեղեցին, որուն համար շրջանի բնակիչները կ'ըսեն, թէ դողանջները մինչեւ Մարտինէն կը լսուին, հիմա ո՛չ զանգակ ունի, ո՛չ ալ տանիք: Եկեղեցւոյ մէջ կայք հաստատած են հեռուոր գիւղերէ գաղթած քանի մը ընտանիք: Մինչ եկեղեցին կը սպասէ, որ նորոգութեան արտօնագիր շնորհուի իրեն...

"MIDNIGHT EXPRESS"Ի ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՏԱՐԲԵՐԱԿ ՄԸ

Թրքական «Մրաթ» թերթին մէջ, ուրկէ արտատպած է Յուլիս 17ի «Հիրիյէթ»ը, Ս. Իտիզ ուշադրութեան կը յանձնէ "Midnight Express"ի կրկնօրինակ մը, որուն պատրաստութեան լծուած է Միացեալ Նահանգներու հայ գաղութը: Խօսքը կը վերաբերի «Վկան» ժապաւենին, որուն նիւթը պիտի ըլլայ Հայերու Յեղափոխութիւնը: Փաստագրական գործ մըն է ան, որուն համար հարցազրոյցներ կատարուած են 350 վերապրողներու հետ: Գալիֆորնիոյ նահանգապետարանէն տրուած մօտ կէս միլիոն տոլարի չափ գումար մը առիթ պիտի տայ սկսուած գործը արարելու մինչեւ Մեծ Եղեռնի 85ամեակը:

Յօդուածագիրը մտահոգութիւն կը յայտնէ այն պատճառով, որ ժապաւենին պատրաստութեան լծուած հայերը շրջանին բարդ պատահարները պիտի չցոյցնեն, այլ թուրքերը ներկայացնեն իբրեւ պատմութեան մեծագոյն բարբարոսները:

Ս. Իտիզ կը գրէ. «Փաստագրական ժապաւենը որոշ է որ ո՛չ իսկ խօսքը պիտի ընէ հայերու կողմէ «ցեղասպանութիւն» որակուած պատահարներու ընթացքին մահացած, մեծ մասով թուրք, 3 միլիոնի չափ մահմէտականներուն: Թուրքիոյ համար "Midnight Express"էն աւելի սարսափելի ալի ժապաւենին բնոյթը այն է, որ անհիկա կը պատրաստուի դպրոցներուն եւ պատկերասփիւռի դաստիարակչական ծրագիրներուն կողմէ գործածուելու նպատակով»:

Ս. Իտիզ կ'ենթադրէ, որ ժապաւէնին նիւթին մասին գիտածողովներ պիտի կազմակերպուին, ներկայ Թուրքիոյ հետ անկարելի նմանութիւններ պիտի շեշտուին, ինչ որ ձեռնարկին բուն նպատակն է: «*Հակառակ պարագային, երբ այս դարուն մէջ մարդուն դէմ մարդու վարձուրեան բացայայտ օրինակներ կան, ինչո՞ւ օրակարգի բերել նիւթ մը, որուն մասին ամերիկացի պապմարաններն անգամ վճարական համոզում չեն կրցած գոյացնել*» ապատեղեկատուութիւն կատարող հարցումով կը փակուի բուրբ յօդուածագիրին գրութիւնը:

**ՄՈՐԿԵՆԹԱՌԻ
ԱՃԻՒՆԱՄՓՈՐԸ
ԾԻԾԵՆՆԱԿԱՐԵՐԳԻ
ՄԷՋ**

Ուրբաթ, 23 Ապրիլին, Ծիծեռնակաբերդի յուշահամալիրի Յիշատակի պատին մէջ ամփոփուեցաւ 1913-1916 օսմանեան Թուրքիոյ մօտ Ամերիկայի դեսպան Հենրի Մորկընթաուի աճիւնաւաճութիւնը: Նոյն պատին մէջ ամփոփուած են նաեւ հայ ժողովուրդի բարեկամներն Արմին Վեկնըրի, Եռեան Լեփսիուսի, Ֆրանց Վերֆլիի եւ Շէյմս Պրայսի աճիւնաւաճութիւնները: Գիտութիւններու Ազգային Ակադեմիայի (ԳԱԱ) եւ Հայկական Ազգային Հիմնարկին (ԱՈՒ) կողմէ կազմակերպուած արարողութեան մասնակցած են նաեւ հանգուցեալ դեսպանի բոլոր Հենրի Մորկընթաու Երրորդ իր երկու զաւակներուն հետ, Հայաստանի մօտ Ամերիկայի դեսպան Մարքո Լեմըն, Հայաստանի Ազգային Ժողովի նախագահ Խոսրով Յարութիւնեան, ԳԱԱ-ի

Ժառանգորդները կը հեղինակեն ամբիւնաւաճութիւն

նախագահ Ֆադէյ Սարգսեան եւ պաշտօնական այլ անձնատրոփիւններ:

Արարողութենէն առաջ խօսք առնելով, դեսպան Լենքն հաստատած է, թէ Հայաստանի անկախ ժողովրդավարական երկիր դառնալու Մորկընթաուի կանխատեսումը արդէն իսկ իրականութիւն դարձած է:

Խօսք առած է նաեւ Ռաշիմկքընի Հրէական Ողջակիզման Յիշատակման Խորհուրդի ներկայացուցիչ Քիքի Տուրաքիս, որ ընդգծելով Հենրի Մորկընթաուի կողմէ «լուսեան անջրպետի ճեղքումը», շեշտած է, որ իր երկրի կառավարութիւնը (Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներ) պարտաւոր է գործածելու «ցեղասպանութիւն» բառը:

Այնուհետեւ ելոյթ ունեցած է ծանօթ պատմաբան Ռիչըրտ Յովհաննիսեան, որ մեծապէս գնահատելով հայ ժողովուրդի տառապանքները մեղմելու ուղղուած Հենրի Մորկընթաուի գործունէութիւնը, յայտարարած է, որ ցարդ առկախ մնացած Հայկական Հարցը իր արդար եւ վերջնական լուծումը կը ստանայ:

**ԳԻՏԱԺՈՂՈՎ՝
ՆՈՒԲՐՈՒԹՅ ՄՈՒՇԵՂ
ԻՇԽԱՆԻ ԾՆՆԴԵԱՆ
85ԱՄԵԱԿԻՆ**

Հայաստանի մէջ կազմակերպուած է եռօրեայ գիտաժողով մը, նուիրուած սփիւռքահայ բանաստեղծ ու մանկավարժ Մուշեղ Իշխանի, անոր ծննդեան 85ամեակին առիթով:

Այդ առիթով, Մուշեղ Իշխանի անունը կրող Երեւանի թիւ 5 կրթական համալիրը, Հայաստանի

Գրողներու Միութեան, Գիտութիւններու Ազգային Ակադեմիայի Մ. Արեղեանի անուան գրականութեան եւ արուեստի քանդաքանին հետ համատեղ, ծրագրած է այս տարուան Սեպտեմբեր 24-25ին, Երեւանի Մ. Իշխանի անուան կրթահամալիրին մէջ կազմակերպել գիտաժողով:

Հանդիսութիւններու ծրագիրին մէջ նախատեսուած է նաեւ բանաստեղծին անունը կրող կրթահամալիրին մէջ բանալ Մուշեղ Իշխանի նուիրուած քանդարան:

Բոլոր անոնք, որոնք կը փափաքին բանաստեղծին վերաբերող նիւթերով, նամակներով, տպուած կամ անտիպ գործերու բնագիրներով կամ պատճեններով ու այլ մասունքներով օժանդակել քանդարանին, կամ գիտաժողովի աշխատանքներուն նիւթապէս աջակցիլ, կը խնդրուի դիմել Անահիտ Մարգսեանին, հետեւեալ հասցեով:-

*Հայաստանի Հանրապետութիւն
Ք. Երեւան, Փաստոս Բիւկանդի
107,*

Մ. Իշխանի անուան թիւ 5 կրթահամալիր

*Նոտախօսեր, 53-36-61, 53-24-71
Հեռապատճեն, (3742) 53-83-32*

**ԼՈՅՍ ՏԵՍԱԲ
Ե. ՕՏԵԱՆԻ
«ՆԱՄԱԿԱՆԻ»Ն**

**ԿԸ ՎԵՐԱՆՈՐՈՎՈՒԻ
ԵՐԵՒԱՆԻ
ՓԱՅՏԱՐՈՒԵՍՏԻ
ԹԱՆԳԱՐԱՆԸ**

Այս տարի, Հայաստանի մէջ գանգաւան հանդիսութիւններով նշուեցաւ հայ գրականութեան մեծանուն դէմքերէն մէկուն՝ Երուանդ Օտեանի ծննդեան 130-ամեայ յօբելեանը: Այս առթիւ, Երեւանի Գրականութեան եւ Արուեստի Թանգարանին նախաձեռնութեամբ հրատարակուեցաւ մեծանուն երգիծարանի «Նամակահին»:

Հայաստանի փայտարուեստի պետական թանգարանի ստեղծման նպատակը եղած է փայտէ գործերու հին ու նոր նմայչներու հաւաքագրումն ու ցուցադրումը: Թանգարանի տընօրէն Հենրիկ Սոլախեան վերջերս նշած է, որ անիկա Խ. Սիտիբեան փայտարուեստի առաջին էր միակ թանգարանը եղած է՝ երկար տարիներ:

Այդ նամակներուն մեծ մասը, որոնք ի պահ կը մնան թանգարանի արխիւներուն մէջ, առաջին անգամ ըլլալով է, որ կը հրատարակուին: Նամակները լոյս կը սփռեն գրագետի կեանքի եւ ստեղծագործութեան էջերուն վրայ:

Թանգարանէն ներս կը ցուցադրուին հին մշակոյթի փայտարուեստի նմոյշներ, հասնելով 20րդ դար: Բացի փայտեայ աշխատանքներէ, կը ցուցադրուին նաեւ խեցեգործութեան, գորգագործութեան, գունաւոր մետաղի մշակման, դարբնագործութեան օրինակներ: Կան կիրառական արուեստի եւ քանդակի բաժիններ:

«Նամակահին»ն կազմուած է արխիւի գլխաւոր վարիչ՝ Օֆելիա Կարապետեանի կողմէ: Գիրքին խմբագիրն է թանգարանի տնօրէն Հենրիկ Բախչինեան, որուն համաձայն, «գիրքը բնութեցող կը գտնէ թէ՛ Հայաստանի եւ թէ՛ Սփիւռքի մէջ»: Մեկնեան է ամերիկահայ մշակութային գործիչ Յարութիւն Սիմոնեան, որ վերջին տարիներուն ազգօգուտ զննահատելի աշխատանք կը տանի, մասնաւորաբար հրատարակելով զիտական ու զեղարուեստական աւելի քան 20 զիրքեր: Ներկայ հատորը ձեւաւորուած է վաստակաշատ մկարիչ, Փրոֆ. Հենրիկ Մամեանի կողմէ:

Թանգարանին ներկայիս կը սպասուան բազմաթիւ խնդիրներ: Անիկա գորկ է արտաքին եւ ցուցանմոյշներու պահպանման ներքին ահագանգիչ սարքերէ, հակահրդեհային, օդի նպաստատար պայմաններու ստեղծման համակարգերէ, ջերուցում, եւայլն:

Կարիքը կայ ընդհանուր վերանորոգումի: Տասներկու տարիէ ի վեր ոչ մէկ բան բարեկարգուած է: Այժմ, սեփական ջանքերով կը նորոգուի թանգարանի մեծ սրահը, հրատարակուած են թերթիկներ եւ պատրաստ են շէնքին ճակատի գարդաքանդակները:

«ԼԱ ՍՔԱՒԱ»
ՀԱՄԱԿԱՐԳԻՉԻ
ԴԱՐՈՒՆ

ՄԱՀ ԱԿԱԴԵՄԻԿՈՍ
ԷՒ. ԶՐԲԱՇԵԱՆԻ

Միլանոյի հռչակաւոր «Լա Սքաւա» օփերան, որ Եւրոպայի ամենն փառահեղ օփերայի սրահներէն մէկը կը նկատուի, վերջերս օժտուած է իր տեսակին մէջ առաջին համակարգիչի ծրագիրով մը արձանագրելու համար տարագներու, գրի առնուած խազերու եւ բեմայարդարումի իրերու իր արխիւները:

«Եթէ բեմայարդարումի մասնագէտ մը ուզէ գիտնալ, թէ օրինակի համար «Թոսքա»-ի առաջին բեմայարդարումն ունեցած է պարզապէս համակարգիչին կոճակը պիտի կոխէ եւ պիտի գտնէ իր փնտրածը: Նախապէս կը սփիւտէինք բացապրեւ, թէ արխիւները ինչ կը պարունակէին այդ մասին, ապա կը գրեւէինք դուրս բերելու համար քղբածրարները» կը բացատրուի «Լա Սքաւա»-ի վերակացուն:

Համակարգիչի այս ծրագիրին պատրաստութիւնը արժած է շուրջ 2.6 միլիոն տոլար: Աշխատանքին մէկ երրորդը աւարտած է:

Իտալացի յօրինող Ճիուսեփիէ Վերտի իր օփերաներուն մեծ մասը ներկայացուցած է «Լա Սքաւա»-ի մէջ: Թատերասրահը կը պատրաստուի 2001 թուականին նշելու անոր ծննդեան 100-ամեակը եւ այդ տարուան ամբողջ յայտագիրը պիտի նուիրուի Վերտիի:

10 Օգոստոսի գիշերը, երկարատեւ հիւանդութենէ ետք, Երևանի մէջ մահացած է հայրենի ականաւոր գրականագէտ եւ հայագէտ, 76ամեայ ակադեմիկոս Էդուարդ Զորբաշեան:

Ան Գիտութիւններու ազգային ակադեմիայի (ԳԱԱ) Մ. Ա. Բեղեանի անուան գրականութեան հիմնարկի տնօրէնն էր, ինչպէս նաեւ՝ Տոյն ակադեմիայի նախագահութեան անդամ:

ԳԱԱ-ի նախագահութիւնը յատուկ մահախօսական մը կրապարակեց, ուր ընդգծեց ակադեմիկոսին մատուցած ծառայութիւնները գրականութեան պատմութեան եւ գեղագիտութեան զարգացման մէջ, ինչպէս նաեւ ներկայացուց անոր մանկավարժական գործունէութիւնը:

Ուրբաթ, 13 Օգոստոսին, կէսօրէ ետք, ԳԱԱ-ի կեդրոնին մէջ տեղի ունեցած է մեծ գրականագէտի յիշատակին նուիրուած հոգեհանգստեան արարողութիւն, ապա՝ թաղումը:

**ԳԱՐԵԳԻՆ Ա. ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉԱԿԱՆ
ՀԻՄՆԱԴՐԱՄ**

Ուրախութեամբ կ'ուզենք յայտարարել, որ Ս. Աթոռոյս Վեհափառ Հայրապետին՝ Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Արամ Ա. Կաթողիկոսի բարձր տնօրինութեամբ, կաթողիկոսարանէն ներս հաստատուեցաւ՝

**ԳԱՐԵԳԻՆ Ա. ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ՀՐԱՏԱՐԱԿՉԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԴՐԱՄ**

Երջանկայիշատակ Տ.Տ. Գարեգին Ա. Կաթողիկոսի վախճանման քառասունքին առիթով իր արտասանած խօսքին մէջ Վեհափառ Հայրապետը յայտարարեց այս հիմնադրամին հաստատումը եւ կոչ ուղղեց հանգուցեալ Վեհափառի աշակերտներուն, քարեկաններուն ու մեր ժողովուրդի զաւակներուն, իրենց առատածեռն նուիրատուութիւններով մասնակից դառնալու յիշեալ հիմնադրամի շուտափոյթ գոյացման:

Հիմնադրամին եկամուտով պիտի հրատարակուին պատմա-եկեղեցագիտական, կրօնագիտական ու աստուածաբանական քննազատումներուն պատկանող գործեր, որոնց նկատմամբ յատուկ հետաքրքրութիւն ունեցած է հանգուցեալ Հայրապետը:

Նուիրատուութիւնները կարելի է կատարել ուղղակի կաթողիկոսարան եւ կամ դրամատնային փոխանցումով, հետեւեալ հաշիւին.-

Bank: Credit Libanais SAL
Bourj Hammoud Branch
Lebanon

Account: ARMENIAN CATHOLICOSATE OF CILICIA

Acc. No: 012 001 160 0004685 00 2

Swift Code: CLIBLBBX

**ԴԻԻԱՆ
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱՐԱՆԻ**

Յաջորդ թիւով

Տեղի անձկութեան պատճառով յետաձգուեցան «Նըշ-մար» ներու բաժինը եւ «Աոյս տեսան» ներէն ու «Մշակութա-յին լարեր» էն որոշ էջեր:

Յետաձգուածներուն ու շարունակելի գրութիւններուն կարգին, յաջորդ թիւով «Իմացական շարժում» ի էջերուն յոյս կը տեսնեն հայրենի թէ արտասահմանի մտատրա-կաններուն կողմէ յատուկ «Բագին» ի համար պատրաստը-ւած գրութիւններ.–

ՆՈՒՊԱՐ ՉԱՐԽՈՒՏԵԱՆ. - «Խօսք գալիքի մասին»

ՌՈՒԲԻՆԱ ՓԻՐՈՒՄԵԱՆ. - «Յեղասպանութեան գը-րականութիւն»

ԽԱԺԱԿ ՏԷՐ-ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ. - «Երկու փաստաթուղթ Չապէլ Եսայեանից»

ՍԵՐԳԷՅ ԱԹԱՐԵԿԵԱՆ. - «Ակսել Բակունց,- Հայա-պահպանութեան նուիրեալն ու նահատակը»

ՍԵՒԱԿ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ. - «Հայոց ինքնութեան հրամայականը»

ՎԱՐՊԱՆ ՄԱՏԹԷՈՍԵԱՆ. - «Կոստան Զարեան եւ Վահան Նաասարդեան»

ՇՆՈՐՀԱԿԱՆՈՒԹԵԱՄԻ ԱՏԱՅԱՆՔ

«ԳԱՐԻ ՃԱՆԱՊԱՐՀԸ» - պատմուածքներ -
Խորեն Արամունի, Կլենտէյն, 1999, 204 էջ,
Հրատարակութիւն «ԱՅՔ ԲԵՆ»ի:

«ՆԱՍԱԿՆԵՐ» - նամականի -
Երուանդ Օտեան, Երեւան, 1999, 304 էջ,
Հրատարակութիւն «Գրականութեան եւ արուեստի քանգարան»ի:

«ԲԱՆԱՍԵՂՃՈՒԹԻՒՆ» - հանդես -
Խմբագրական կազմ՝ Գառն, Մարուշ, Էշխան,
Ա. գիրք, Հալէպ, 1999, 124 էջ:

«ՆՈՐ ԳԱՐ -2, 1999» - ամսագիր -
Գլխաւոր խմբագիր՝ Արգար Ափինեան,
Երեւան, 1999, 252 էջ:

«ԱՐՅԱՆԵԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՍԸ ԵՒ ՀԱՅ ՊՈԵԶԻԱՆ»
- ուսումնասիրութիւն-
Սոկրատ Խանեան, Ստեփանակերտ, 1998, 120 էջ:

«ԹՂԹԱԿՅՈՒԹԻՒՆ ՍԱՀԱԿ Ա. ԵՒ
ԲԱՔԳԷՆ Բ. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՆԵՐՈՒՄ»
Անթիլիաս, 1999, 350 էջ:
Հրատարակութիւն՝ Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան արխիւներ-քիւ 1:

«ԺԱՄԱՆԱԿ ԵՒ ԲԱՌ» - հատարածոյ -
Շիրակ աշխարհի գրականութեան ծաղկաբառ,
Խմբագիր՝ Պապիկ Սարոյեան, Երեւան 1999, 164 էջ,
Հրատարակութիւն «Վան Արեւան»ի:

ԼԻՐԱՆԱՆ

Հատավաճառ 10.000 Լ.Ռ.
Տարեկան բաժնեգին 40.000 Լ.Ռ.

ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆ

Տարեկան բաժնեգին 40 Ամերիկեան տոլար

باكين
مجلة شهرية ، ادبية فنية وعلمية
المدير المسؤول
السيد ارتين كارنيك قرانجيان

•

PAKINE
REVUE MENSUELLE
LITTÉRAIRE & ARTISTIQUE

Propriétaire
Dr. A. KAZANDJIAN

•

Բ Ա Գ Ի Ն
ԱՄՍԱԳԻՐ
ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ
ԵՒ ԱՐՈՒԵԱՏԻ

Խմբագիր
ԳՕԴՈՍ ՄՆԱԳԵԱՆ

Խմբագրութեան անդամ
ՍԱՐԳԻՍ ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ

Հասցէ՝
Centre Culturel SHAGHZOYAN
Bourdj Hammoud — Liban